

МИНИСТЕРСТВО НАУКИ И ОБРАЗОВАНИЯ
РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

ТАДЖИКСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ
УНИВЕРСИТЕТ КОММЕРЦИИ

Базовая
организация СНГ

II-ая МЕЖДУНАРОДНАЯ НАУЧНО- ПРАКТИЧЕСКАЯ КОНФЕРЕНЦИЯ НА ТЕМУ «РАЗВИТИЕ РЫНКА СТРАХОВАНИЯ СТРАН СНГ В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВОЙ ЭКОНОМИКИ»

Национальной Ассоциации
Страховых Организаций
Таджикистана

**МЕЖДУНАРОДНАЯ
НАУЧНО-ПРАКТИЧЕСКАЯ
КОНФЕРЕНЦИЯ**

НА ТЕМУ: РАЗВИТИЕ СТРАХОВОГО РЫНКА СТРАН-
УЧАСТНИЦ СНГ В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВОЙ ЭКОНОМИКИ

30-31 мая 2025

ДУШАНБЕ-2025

ББК: Тадж: 65.2

УДК: 368

Рушди бозори суғуртаи кишварҳои ИДМ дар шароити иқтисоди рақамӣ. Маводи конфронси II байналмилалӣ илмӣ-амалӣ. Душанбе, 30-31 майи соли 2025 /Дар таҳрири доктори илмҳои техникӣ, профессор Х.Х. Назарзода, номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент А.Р. Курбонов, номзади илмҳои иқтисодӣ, доцент Ҷ.Н. Машокиров, номзади илмҳои иқтисодӣ, доцент З.С. Султонов, номзади илмҳои иқтисодӣ, доцент Б.М. Дустматов, номзади илмҳои иқтисодӣ, доцент Амонов С.С. – Душанбе: «ДДТТ», 2025. – 96 с.

Развитие рынка страхования стран СНГ в условиях цифровой экономики. Материалы II-ой международной научно-практической конференции. Душанбе, 30-31 мая 2025 г. / Под редакций доктора технических наук, профессора Х.Х. Назарзода, кандидата экономических наук, доцента Курбонова А.Р., кандидата экономических наук, доцента Дж.Н.Машокирова, кандидата экономических наук, доцента З.С.Султонова, кандидата экономических наук, доцента Дустматова Б.М., кандидата экономических наук, доцента Амонов С.С.– Душанбе: «ДДТТ», 2025. – 96 с.

Development of the insurance market of the CIS countries in the context of the digital economy. Materials of the II international scientific and practical conference. Dushanbe, May 30-31, 2025 / Edited by Doctor of Technical Sciences, Professor Kh.Kh. Nazarzoda, Candidate of Economic Sciences, Associate Professor A.R. Kurbonov, Candidate of Economic Sciences, Associate Professor J.N. Mashokirov, Candidate of Economic Sciences, Associate Professor Z.S. Sultonov, Candidate of Economic Sciences, Associate Professor B.M. Dustmatov, Candidate of Economic Sciences, Associate Professor S.S. Amonov. - Dushanbe: "DDTT", 2025. - 96 p.

Матни маърузаҳо дар шакли асл нашр шудаанд ва барои мазмун ва аслияти онҳо масъулият ба зиммаи муаллифон мебошад.

Тексты статьи публикуются в оригинальном виде, ответственность за их содержание и оригинальность несут авторы.

The texts of the article are published in their original form, the authors are responsible for their content and originality.

МУНДАРИЧА / СОДЕРЖАНИЕ / CONTENT

№	Ному насаб / Номи мавзӯӣ / ФИО / Название статьи	Саҳ. Стр.
1.	Абдуллозода А.Б. Раванди суғуртакунонии варзишгарон дар шароити ҳозира	4
2.	Абдурахмон Ҳакимзода. Хусусиятҳои маркетинги суғуртаӣ дар шароити муосири Ҷумҳурии Тоҷикистон	7
3.	Азизбоев Б.Р., Бурҳонзода С.И. Замимаҳои мобилии тақсимоӣ ва хусусиятҳои онҳо	12
4.	Азизов С.А. Цифровизация и её влияние на страховой рынок стран СНГ	15
5.	Аскарова С.С. Факторный анализ развития пищевой промышленности в цифровой экономике	19
6.	Гуломов Б.О. Экономическая структура социального строя в трансформирующемся обществе	26
7.	Дустматов Б.М., Кабутзода К. М., Наботзода П.Ч. Масоили муҳими рушди хизматрасониҳои иҷтимоӣ дар шароити муосир	37
8.	Зайнуудинов С., Салимов Н.С. Истифодаи технологияҳои рақамӣ дар стратегияҳои маркетинги муосир	43
9.	Ибодуллоев Комрон. Моҳият ва усулҳои банақшагирии фаъолияти роҳбарӣ дар корхонаҳои саноатӣ	46
10.	Кусикбаева Л.З. Структурные методы определения конкуренции в банковской отрасли	49
11.	Қурбонов А.К., Бобомуродов П.У. Таҳлили иқтисодии минтақаҳо дар низомии иқтисоди миллӣ	54
12.	Қурбонов А.К., Назирзода Н.И. Маъмурикунонии андоз дар низомии иқтисоди миллӣ	57
13.	Мирзоалиев А.А., Саломова У.Т. Масоили менеҷменти суғурта дар шароити муосир	60
14.	Раҳматова К.Н. Развитие рынка «зеленых» облигаций в Таджикистане	63
15.	Раҳматов С.М. Технологияҳои иттилоотӣ дар ҳазинадорӣ давлатӣ Тоҷикистон: ҳолати муосир ва дурнамои рушд	67
16.	Рачабов К.Р., Зубайдов С. Менеҷменти хавфу хатар дар суғурта	71
17.	Султонов З.С., Қурбонов А.Р. Влияние страховой деятельности на развитие экономики Республики Таджикистан	74
18.	Султонов З.С., Машокиров Дж.Н., Амонов С.С. Факторы, влияющие на развитие страхового рынка Республики Таджикистан	77
19.	Уразова Б.А., Курманова Г.К., Суханбердина Б.Б. Практики управления цифровой трансформацией предприятий	80
20.	Холов М.Х. Аҳамияти рақамикунонии фаъолияти тарабхонаҳои Тоҷикистон	85
21.	Шарипова Д.М., Қосимов М.Н. Рушди иқтисодии қарзи байналмилалӣ бонкҳои тичоратӣ дар иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон	88
22.	Раҳимов Абдуғаффор Ташакулёбии шабакаи-5G дар ҷаҳон ва Ҷумҳурии Тоҷикистон	94
23.	Муминзода Ҳ.И. Пулҳои электронӣ ва пардохтҳои ғайринақдӣ: кутби нави низомии молиявии муосир	99
24.	Холов Хикматулло. Роль университетских технопарков в инновационном развитии и трудоустройстве выпускников Таджикистана	104
25.	Алиев М.Б., Нозимов А.Х. Танзими ғайритарифӣ дар шароити ҷаҳонишавӣ тичорати хориҷӣ	115
26.	Маълумот дар бораи баромадкунандагон Информация о докладчиках	121

РАВАНДИ СУҒУРТАКУНОНИИ ВАРЗИШГАРОН ДАР ШАРОИТИ ҲОЗИРА

Абдуллозода Азаматулло Бобочон -
Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон,
номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсенти
кафедраи молия. Суроға: 734056 ш.
Душанбе, Ҷумҳурии Тоҷикистон, кучаи
Дехотӣ, 1/2. E-mail: Abdullo-2405@inbox.ru.
Телефон: (+992) 972-34-83-52

Аннотатсия. Дар мақолаи мазкур ҷанбаҳои асосии рушди бозори хизматрасониҳои суғуртавӣ дар самти тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш, инчунин суғуртакунонии варзишгарон дар шароити муосир мавриди омӯзиш ва таҳлили амиқ қарор дода шудааст. Дар асоси натиҷаи таҳлил ва омӯзиши назариявии гузаронидашуда ҷунин ҳулоса баровардан мумкин аст, ки омӯзиши ин соҳа барои гузаронидани тадқиқоти илмиву амалӣ шартӣ зарурӣ ба ҳисоб меравад. Зеро дар шароити имрӯза суғуртакунонии соҳаи тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш хело васеъ буда, машғулиятҳои варзишӣ ва обутоби бадан ҷузъи ҷудонашавандаи ҳаёти солим ба ҳисоб меравад. Суғуртакуни муттаҳид намудани маблағҳои аз шахсони зиёди суғурташударо дар бар мегирад, ки он барои рӯйпӯш кардани зарарҳое, ки баъзеи онҳо метавонанд бинанд, истифода мешаванд.

Вожаҳои калидӣ: варзиш, машғулиятҳои варзишӣ, суғуртакуни, ширкатҳои суғуртавӣ, варзишгарон, полиси суғуртавӣ, шартномаи суғуртавӣ, суғуртаи варзишгарон, хизматрасониҳои суғуртавӣ, ҳодисаҳои суғуртавӣ, суғурта, суғуртаи махсуси варзишӣ, навъҳои суғуртаи варзишӣ ва ғайра.

Дар шароити ҳозира варзиш дар ҳаёти инсон ҳамеша аҳамияти аввалиндараҷа дошта, машғулиятҳои варзишӣ ва обутоби бадан ҷузъи ҷудонашавандаи ҳаёти солим ба ҳисоб меравад. Ҳамин аст, ки имрӯзҳо ташаккули тарзи ҳаёти солим дар Ватани азизамон аҳамияти махсусан муҳимро касб намудааст.

Суғуртакуни – ин аз хавфҳо ҳимоя намудани суғурташаванда, ки онро суғуртакунанда ба извази подош анҷом медиҳад. Суғуртакуни муттаҳид намудани маблағҳои аз шахсони зиёди суғурташударо дар бар мегирад, ки он барои рӯйпӯш кардани зарарҳое, ки баъзеи онҳо метавонанд бинанд, истифода мешаванд.

Чи тавре, ки ба ҳамагон маълум аст ҳама намудҳои фаъолияти варзишӣ бо сабаби баъзе намудҳои хавф ба суғуртакунони эҳтиёҷ дорад. Аксари варзишгарони машҳур ва ҷоизадорони байналмиллалӣ ба дастгирии ширкатҳои суғуртавӣ вобастагӣ дошта дорои шартномаи суғуртавӣ мебошанд.

Ҳар варзишгаре, ки дӯстдори касби худ аст барои ҳифзи саломатии худ эҳтиёткорона амал намуда, ҳангоми тамрини варзиши шадид бояд шартномаи суғуртаи саломатӣ бо ширкати суғуртавӣ дошта бошад.

Барои пайдарпайии амалҳои варзишӣ на танҳо варзишгарон полиси суғуртавӣ дошта бошанд, балки гурӯҳҳо ва дастаҳои варзишӣ низ дошта бошанд.

Бояд қайд намуд, ки дар ин ҳолат суғуртаи ихтиёрӣ ба кор бурда мешавад, зеро ки айни замон раванди суғуртаи ҳаёт ба шахсони машғул ба варзиш талаботи ҳатмӣ ба ҳисоб меравад. Ин талабот на танҳо барои варзишгарони касбӣ дахл дорад, балки ба ҳама нафароне, ки ба варзиш ё обу тоби бадан машғуланд.

Маврид ба зикр аст, ки дар шароити имрӯза бояд тамоми муассисаҳои варзишӣ шартномаи суғуртавӣ дошта бошанд, зеро ки дар тамринҳои ҳаарӯза хавф барои онҳо вучуд дорад. Ба ҷунин муассисаҳои варзишӣ шомиланд: марказҳои варзишӣ, мачмааҳои варзишӣ, клубҳои варзишӣ, лагерҳои варзишӣ, мактабҳои варзишӣ ва ғайра. Дар айни замон дар кишвар

чунин муассисаҳои варзишӣ хело зиёданд ва барои машқу тамрини варзишгарон омодаанд. Бояд қайд намуд, ки қисми зиёди ин муассисаҳои варзишӣ машқу тамрини варзишгарони касбиро ба таври ройгон ба роҳ мондаанд.

Дар шароити имрӯза суғуртаи варзишгарон ба намудҳои зерин ҷудо мешаванд:

- суғуртаи ҳаёти варзишгарон;
- полиси бехатарии садама;
- суғуртаи таълимӣ (як навъ кафолати суғуртавӣ дар раванди таълим варзишӣ);
- суғуртаи варзиши касбӣ (таваккал дар мусобиқаҳои марафонӣ ва дигар

чорабиниҳои варзишӣ).

Хулоса, навъҳои суғуртаи варзишӣ вобаста ба сатҳи тайёр намудани варзишгарони дараҷаҳои гуногун.

Суғуртаи ҳатмии варзишгарон ин як навъи бедорсозии варзишгарон, ки на танҳо хароҷоти табобати ҷабрдидаро ҷуброн месозад, балки то барқарорсозии варзишгар амал менамояд. Масалан, дар яке аз бозичҳои намуди хавфнок яъне хоккеи дастаи маъруфи Федератсияи Русия як зарбаи ҷиддӣ ба варзишгар расидааст. Дар натиҷа, ӯ ба беморхона бистарӣ шудааст. Бо сабаби пеш аз ҳодисаи суғуртавӣ руҳ додан варзишгар худро суғуртаи саломатӣ намуда будааст. Аз ин ҷост, ки варзишгарро то ба ҳолати пешина бар гаштанаш хароҷоти табобатро пурра ширкати суғуртавӣ пардохт намудааст.

Ба гурӯҳи суғуртаи махсуси варзишӣ суғуртаи ҳатмиро ҷой додан ба маврид аст, ки чунин намудҳои варзишро ҷой додан мумкин аст: заврақронӣ, дорбоз, айкидо ва дигар намудҳои санъати ҳарбӣ. Мо метавонем, ки ба ин гуруҳ дигар навъҳои варзишро, низ шомил намоем, аз ҷумла: давидан, баскетбол, футбол, биатлон, боулинг ва дигар навъҳои варзиш.

Дар шароити имрӯза ҳамаи варзишгарон худро суғурта карда наметавонанд, ин аз он далолат медиҳад, ки ин варзишгарон ба талаботҳои гузоштаи ширкатҳои суғуртавӣ ҷавобгӯӣ намебошанд.

Масалан, суғуртаи барои тайёр намудани варзишгарони касбӣ мебошад, ки дар як шакли шартномаи махсус суғуртакунанда анҷом медиҳад. Дар шартнома бояд маълумотҳои зарӯри оварда шуда бошад аз он ҷумла:

- ному насаби суғурташаванда (номи пурра);
- руз, моҳ ва соли таваллуд;
- давраи суғуртавӣ;
- таърихи ба охир расидани мӯҳлат;
- намуди фаъолияти варзишӣ (масалан фитнес дар толори бокс);
- нусхаи асосии шартнома;
- андозаи ҷуброни зарари суғуртавӣ.

Раванди фаъолияти суғуртавӣ бояд тамоми давраи фаъолияти варзиширо дар бар гирад. Ҳатто дар рузи охири шартномаи басташуда ҳодисаи суғуртавӣ руҳ диҳад.

Пардохти маблағи шартномаи суғуртавӣ бояд аз рӯи имконият ва вазъияти молиявии суғурташаванда ба роҳ монда шавад. Лекин дар инҷо суғурташаванда бояд дар назар гирад, ки ҳар қадар маблағи аъзоҳаққи суғуртавӣ зиёд бошад маблағи ҷуброни зарари суғуртавӣ низ зиёд мешавад. Аз ин сабаб, суғуртаи ҳаёт ва саломатии варзишгар бояд ба ҳадди маблағи аъзоҳаққӣ ҷуброн карда шавад.

Фаъолияти суғуртавӣ метавонад ҷуброни намудҳои зеринро кафолат диҳад:

- барои корношоямии муваққатӣ;
- барои маъҷубӣ;
- дар сурати фавти ногаҳонӣ.

Ҳангоми тайёр намудани варзишгарон барои рақобат ва дар ҳолати зарар дидан суғуртаи корношоямӣ 100% аз маблағи шартнома дар асоси ҷадвали пардохти муқарраршуда пардохт карда мешавад.

Дар ҳолати ба маъҷубӣ оварда расонидани варзишгар 60 то 90%-и маблағи шартнома дар асоси чадвали пардохти муқарраршуда пардохт карда мешавад.

Дар ҳолати ғавти варзишгар яъне суғурташуда 100% ҷубронпулӣ ба ҳешовандону пайвандони ғавтида маблағи шартнома дар асоси чадвали пардохти муқарраршуда пардохт карда мешавад.

Маблағи пардохти суғурта вобаста ба намуди варзиш, ки бо шахси суғурташуда пешниҳод карда мешавад. Омили дуҷуми ниҳоят муҳим ба шумор меравад, зеро ки аззоҳаққи суғуртавӣ муайян карда мешавад. Омили сеюм ин синну сол мебошад. Масалан, он метавонад аз 18 то 65 сол фарқ кунад.

Ҷолиби диққат аст, ки сиёсати ягонаи варзишӣ метавонад як намуди мисол барои суғуртаи саломатии варзишгарон ба ҳисоб равад. Хулоса, чунин муносибати суғуртавӣ барои варзишгароне, ки ба ҷорабиниҳои варзишии байналхалқӣ сафарбар мешаванд, ба роҳ монда шавад. Дар ин ҳолат мо бо боварии том гуфта метавонем, ки ҳангоми зарар دیدани варзишгар маблағи суғуртавӣ пурра пардохта мешавад.

Бисёре аз ширкатҳои суғуртавӣ хоҳиши бастанӣ шартномаи суғуртавии гуруҳиро доранд, зеро ки қисми зиёди варзиш гуруҳи ба роҳ монда мешавад ва метавонанд аз 30 нафар зиёд бошанд.

Сиёсати суғуртавӣ дар ҳар давлат ба таври қонунгузори амалкунандаи ҳамон давлат ба роҳ монда мешавад.

Аз ҷониби Пешвои муаззами миллат Муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон эълон гардидани солҳои 2025-2030 ҳамчун “Солҳои рушди иқтисодиёти рақамӣ ва инноватсия” аз аҳамияти ниҳоят бузургӣ ин раванд барои рушди иқтисодиёти миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон асоси исботро ташкил медиҳад. Дар Паёми Пешвои миллат низ ба таври возеҳ таъкид гардид, ки рақамикунонӣ бояд ба тамоми соҳаҳои иқтисодиёт ва иҷтимоиёт аз ҷумла саноат, кишоварзӣ, хизматрасонӣ, варзиш, молия ва маориф татбиқ гардид. Ин ба маънои он аст, ки соҳибкорон, муассисаҳои давлатӣ ва шаҳрвандон бояд ба истифодаи технологияҳои рақамӣ, платформаҳои электронӣ ва абзорҳои онлайнӣ омӯхта шаванд.

Хулоса бояд қайд намуд, ки рақамикунонӣ дар соҳаҳои хоҷагии халқ имкон медиҳад, ки: ҳаҷми истеҳсолот ва самаранокии он афзоиш ёбад; хароҷот ва вақти иҷрои амалиётҳо кам карда шавад; шаффофияти иҷроиши амалиётҳо таъмин гардад; ба бозорҳои ҷаҳонӣ роҳ ёфтани маҳсулоти ватанӣ осонтар гардад; инноватсияҳо ва технологияҳои нав татбиқ карда шаванд.

АДАБИЁТ

1. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш» Душанбе - 16.04.2012 №825
2. Паёми Асосгузори сулҳу ваҳдати миллий, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе – 28.12.2024.
3. Барномаи маҷмуии рушди тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2022-2026.
4. Барномаи рушди футбол дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2022-2026.
5. Муносибатҳои инноватсионии тайёр кардани мутахассисони соҳаи тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш. Материалҳои конференцияи умумироссиягии илмӣ-методӣ. /Дар тахти таҳрири умумӣ. Ю.А. Зубарева ва дигарон – Волгоград, 10-11 июни 2008/FSEIHPO “VGAFK”. – Волгоград, 2008. – 245 с.
6. Кириллов В.Н. Нақши инноватсияҳо дар баланд бардоштани рақобатпазирии ширкатҳо дар бозори ҷаҳонии хизматрасонӣ / В.Н. Кириллов // Бюллетени иқтисодии хориҷии Русия. – М.: № 1. – 2009. С.62-68.

7. Саидова М.Х. Чамъоварии маблағ ҳамчун манбаи маблағгузории тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш дар Ҷумҳурии Тоҷикистон / М.Х. Саидова, М. Тағоева. Маҷмӯаҳои конфронси байналмилалӣ илмӣ. видео конф. «Мушкilotи рушди низомӣ бонкӣ дар Тоҷикистон ва Полша» - Душанбе: ДДХ, 2015. - С.39-40.
8. Сомина И.В. Арзёбии фаъолияти инноватсионии системаҳои иқтисодӣ дар асоси равиши равандӣ / И.В. Сомина. // Донишҳои иҷтимоӣ ва гуманитарӣ. - 2012, - №8. - С. 294-301.
9. Шумпетер Ч. Назарияи рушди иқтисодӣ (Омӯзиши ғоидаи соҳибкорӣ, ғоиз ва давраи тичорат) / И. Шумпетер. -М.: Пешравӣ, 1982. - 234 с.
10. Сайти расмӣ телевизиони варзиш. VarzishTV (@varzishtv.tj)

ХУСУСИЯТҲОИ МАРКЕТИНГИ СУҒУРТАВӢ ДАР ШАРОИТИ МУОСИРИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Абдурахмон Ҳакимзода, н.и.и., и.в. дотсент,
мудир кафедраи менеҷмент, маркетинг ва
иқтисодии меҳнати Донишгоҳи давлатии
тиҷорати Тоҷикистон. тел: (+992) 907704890, E-
mail: hakimzod-90@mail.ru.

Аннотатсия. Дар мақола муаллиф ҷанбаҳои асосии маркетингро барои ширкатҳои суғуртавӣ, воситаҳои муассир ва тавсияҳои амалиро баррасӣ намудааст. Муаллиф қайд менамояд, ки маркетинг барои ширкатҳои суғурта маҷмӯи фаъолиятест, ки ба ҷалби мизочон, нигоҳ доштани муштариёни мавҷуда ва эҷоди симои мусбии ширкат нигаронида шудааст. Дар ҷаҳоне, ки ҳар сол рақобат афзоиш меёбад ва одатҳои истеъмолкунандагон тағйир меёбанд, стратегияҳои самараноки маркетинг калиди тичорати муваффақи суғурта мегарданд.

Вожаҳои калидӣ: маркетинг, суғурта, суғуртакуанда, суғурташаванда, маркетинги суғуртавӣ, маркетинги рақамӣ, ширкати суғуртавӣ, маҳсулоти суғуртавӣ, бозори суғурта.

Дар ҷаҳони муосир суғурта як қисми ҷудонашавандаи ҳаёти аксарияти одамон шудааст. Бо афзоиши шумораи маҳсулот ва ширкатҳои суғурта, истеъмолкунандагон бо вазифаи интихоби варианти мувофиқтарин рӯ ба рӯ мешаванд, ки аҳамияти маркетинги муассирро дар ин самт таъкид мекунад.

Фаъолияти суғуртавӣ - фаъолияти ташкилоти суғуртавӣ (азнавсуғуртакунӣ) оид ба бастан ва иҷрои шартномаҳои суғурта (азнавсуғуртакунӣ), ки дар асоси иҷозатномаи мақоми назорати суғуртавӣ тибқи талаботи қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон амалӣ мегардад [4].

Маркетинги суғуртавӣ ин низомӣ ҳамкориҳои байни суғуртакуанда ва суғурташаванда мебошад, ки барои ба назар гирифтани талабот ё манфиатҳои тарафайн нигаронида шудааст. Он ташкили фаъолияти ширкати суғуртаро дар ташаккул, истеҳсол ва фурӯши маҳсулоти суғуртавӣ дар асоси таҳлили ҳамҷонибаи бозор ва дархостҳои муштариёни эҳтимолӣ дар бар мегирад.

Маркетинги суғуртавӣ як усули идоракунии тичоратӣ дар фаъолияти ташкилотҳои суғуртавӣ ва таҳқиқоти бозори суғурта мебошад. Дар ибтидои солҳои 1960-ум аз ҷониби Ғарб маркетинги суғурта ба таври васеъ истифода мешуд. Маркетинги суғуртавӣ шояхон илми маркетинг мебошад. Суғурта ба он хусусиятҳои хос медиҳад, ки онро ба самти мустақил ҷудо мекунад.

Маркетинги суғуртавӣ маҷмӯи амалҳо мебошад, ба ҳаққи аксар расонидани ғоидаи суғуртакуанда аз ҳисоби баҳисобгирии талабот ва афзалиятҳои суғуртакуандагон пурратар равона карда шудааст.

Маркетинги суғурта зернизоми худи сохтори маркетингӣ мебошад, зеро аз як тараф, он тамоми парадигмаҳои асосии маркетингро дар бар мегирад, ки аз санҷишҳои сершумори имконияти мавҷудият дар иқтисоди бозорӣ гузаштаанд, аз тарафи дигар, дар асл арзишҳои соҳаи суғуртаро муттаҳид мекунад, ки барои онҳо маркетинг ҳамчун арзиши муайяни “мутобиксозии талаботи имрӯзаи истеъмолкунандагон” ба ҳисоб меравад [3].

Маркетинги суғуртавӣ ин низоми мафҳумҳо ва усулҳост, ки ҳамдигарфаҳмӣ ва ҳамкориҳои субъектҳои суғуртакунанда ва суғурташаванда, ки ба бунёди муносибатҳои муносиби бозор, барои баҳисобгирии мутақобилаи манфиатҳо ва ниёзҳо равона карда шудааст. Маркетинги суғуртавиرو метавон ҳамчун вазифаҳои ташкилоти суғурта, аз ҷумла банақшагирӣ, нархгузорӣ, таблиғ, ташкили шабакаи таблиғотӣ маҳсулоти суғурта дар асоси омӯзиши талаботи воқеӣ ва эҳтимоли ба ҳадамоти суғурта қатор муайян кард.

Маркетинги ширкати суғуртавиرو ҳамчун маҷмӯи амалҳои пайгирона, ки мақсад аз он ба даст овардани фоида ба суғуртакунанда тавассути пурра қонё гардонидани хоҳиши муштариро мефаҳманд. Маркетинги суғуртавӣ фаъолияти муайян, истеҳсол ва фурӯши маҳсулоти суғуртаро мувофиқи талаботи бозор дар бар мегирад.

Мақсади маркетинги суғуртавӣ ин ба ҳадди аксар расонидани фоидаи суғуртакунанда бо назардошти пурра ба назар гирифтани талаботи мизочон мебошад.

Вазифаи асосии маркетинги суғуртавӣ аз он иборат аст, ки мувозинати байни манфиатҳои тарафҳои гуногун пайдо карда шавад: суғуртакунандагон мехоҳанд фойдаро аз ҳисоби баланд бардоштани нархи хизматрасонӣ, кам кардани штат ва хароҷот зиёд кунанд, истеъмолкунандагон бошанд, мехоҳанд бо нархи дастрас хизматрасонии босифат гиранд[10].

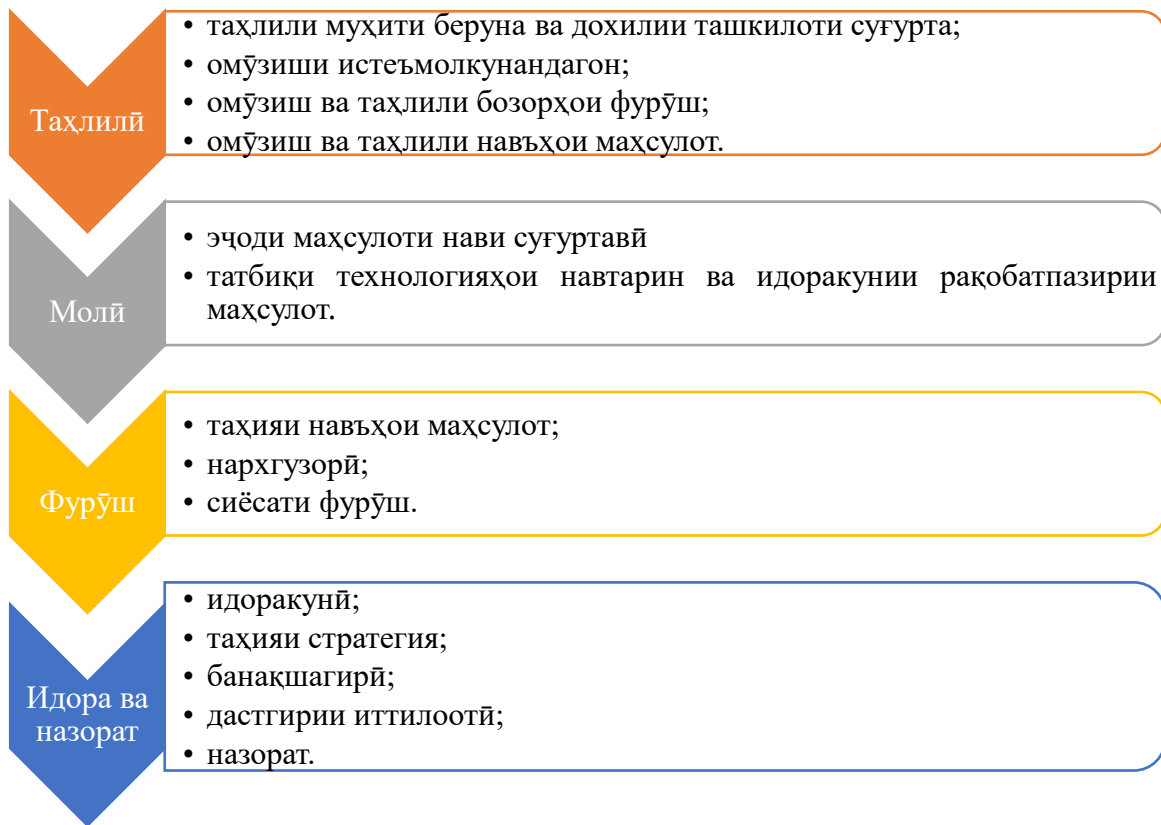
Вазифаҳои асосии маркетинги суғуртавӣ инҳо мебошанд: [10]

1. Таҳлилӣ – таҳлили муҳити беруна ва дохилии ташкилоти суғурта, истеъмолкунандагон, бозорҳои фурӯш ва навъҳои маҳсулот.
2. Моӣ – эҷоди маҳсулоти нави суғуртавӣ, татбиқи технологияҳои навтарин ва идоракунии рақобатпазирии маҳсулот.
3. Фурӯш – таҳияи навъҳои маҳсулот, нархгузорӣ ва сиёсати фурӯш.
4. Вазифаи идоракунӣ ва назорат – идоракунӣ, таҳияи стратегия, банақшагирӣ, дастгирии иттилоотӣ ва назорат.

Ширкатҳои суғурта дар эҷоди эҳтимод ва фаҳмиши маҳсулоти мураккаб бо мушкилоти беназир рӯ ба рӯ мегарданд. Вазифаи маркетинг на танҳо ҷалби мизочони нав, балки нигоҳ доштани муштарӣни мавҷуда, инчунин эҷоди симои шарикӣ боэҳтимод мебошад.

Бо рақобати шадид дар соҳа ва эҳтиёҷоти доимии муштарӣён, ширкатҳои суғурта бояд стратегияҳои гуногун, аз ҷумла маркетинги рақамӣ ва пешниҳодҳои фардӣ истифода баранд, то дар бозори мақсаднок ва муваффақ бошанд.

Суғурта маҳсулоти мураккабест, ки дорои нозукиҳои зиёд мебошад. Аз ин лиҳоз, пешбурди бомуваффақияти хизматрасониҳои суғуртавӣ стратегияҳои маркетинги салоҳиятнок ва мақсаднокро талаб мекунад. Ширкатҳои суғуртавӣ метавонанд барои пешбурди хизматрасониҳои худ усулҳои гуногун, аз ҷумла маркетинги анъанавӣ, маркетинги рақамӣ, васоити ахбори омма ва технологияҳои дигарро истифода баранд. Фаҳмидани он муҳим аст, ки ҳар яке аз ин воситаҳо метавонанд ба харидорӣ ва нигоҳдории муштарӣён таъсири назаррас расонанд.

Расми 1. Вазифаҳои маркетинги суғуртавӣ

Айни замон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон 19 ширкатҳои суғуртавӣ, ки 2 адади он давлатӣ (ширкатҳои суғуртавии “Тоҷиксуғурта” ва “Тоҷиксармоягузор”) ва 17 адади дигар ғайридавлатии моликиятдорӣ фаъолият мекунанд. Байни ширкатҳои суғуртавии ғайридавлатӣ як адади он сармоягузори хориҷӣ, ки ин ширкати суғуртавии “Лондон Душанбе” бо 80% сармояи бритониёӣ мебошад. Дар муқоиса ба соли 2018 миқдори ширкатҳои суғуртавӣ дар кишвар чор маротиба афзудааст.

Ҷадвали 1.

Шумораи ширкатҳои суғуртавӣ (азнавсуғуртакунӣ) ва филиалҳои онҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 2022-2023

Ширкатҳои суғуртавӣ	Солҳо	
	2022	2023
Ташкилотҳои суғуртавӣ	16	16
Ташкилотҳои суғуртавии давлатӣ	1	1
Ташкилотҳои суғуртавии ғайридавлатӣ	15	15
Филиалҳои ташкилотҳои суғуртавӣ	66	66

Дар соли 2023 дар бозори суғуртаи Ҷумҳурии Тоҷикистон 16 адад ташкилотҳои суғуртавӣ (азнавсуғуртакунӣ) фаъолият намудаанд, ки аз ин шумора 1 ададро ташкилоти суғуртавии давлатӣ дар шакли КВД ва 15 ададро ташкилотҳои суғуртавӣ (азнавсуғуртакунӣ)-и ғайридавлатӣ ташкил медиҳанд. Шумораи филиалҳои ташкилотҳои суғуртавӣ бошанд, дар ин давра 66 ададро ташкил дода, нисбат ба соли 2022 бетағйир боқӣ мондаанд [8].

Омилҳои ба устувории молиявии ташкилотҳои суғуртавӣ таъсиррасонро ба ду гурӯҳ: берунӣ ва дохилӣ ҷудо мекунанд. Бояд қайд кард, ки омилҳои берунӣ омилҳои мебошанд, ки

аз ғаёлияти ташкилоти суғуртавӣ, самаранокӣ кори он вобаста набуда, ба ташкилоти суғуртавӣ аз муҳити берун таъсир мерасонанд. Ташкилоти суғуртавӣ ба омилҳои берунӣ таъсир расонида, онҳоро мустақиман идора карда наметавонад.

Омилҳои дохилӣ омилҳои мебошанд, ки бевосита аз ғаёлияти ҳуди ташкилоти суғуртавӣ вобаста буда, аз ҷониби он идора карда мешаванд. Бинобар ин, мо омилҳои дохилии ба устувории молиявии ташкилоти суғуртавӣ таъсиррасонро мавриди баррасӣ қарор медиҳем.

Ҷадвали 2.

Омилҳои таъсиррасон ба устувории молиявии ташкилоти суғуртавӣ

Омилҳои дохилӣ	Омилҳои берунӣ
Сатҳи таваррум	Сиёсати андеррайтерӣ
Ҷои қарзи бонкӣ	Сиёсати тарифӣ
олати бозори фондӣ	Мавҷудияти захираҳои суғуртавӣ дар ҳаҷми зарурӣ
Низомии андозбандӣ	Кифоягии сармояи ҳудӣ
Танзими асбоб	Истифодаи низомии азнавсуғуртакуни
Қисмҳои бозори байналхалқии суғурта	Ҷаёлияти сармоягузорӣ
Қонунгузорӣ	
Рақобат	

Яке аз стратегияҳои калидӣ дар маркетинг барои ширкатҳои суғурта муайян намудани аудиторияи мақсаднок мебошад. Донишмандони аудиторияи мақсаднокӣ худ ва эҳтиёҷоти онҳо ба шумо имкон медиҳад, ки пешниҳодҳо ва моделҳои муоширатро самараноктар таҳия кунед. Инро метавон тавассути сегментатсияи бозор анҷом дод: муайян кардани гурӯҳҳои гуногуни муштариён дар асоси хусусиятҳои мухталифи демографӣ, аз қабилӣ сину сол, ҷинс, даромад, тарзи зиндагӣ ва ғайра.

Ҷанбаи муҳими дигар ин ҳузури онлайнӣ мебошад. Дар асри рақамӣ доштани вебсайт ва ҷаёл будан дар Интернет хеле муҳим аст. Боварӣ ҳосил кунед, ки вебсайти шумо функционалӣ, иттилоотӣ ва барои мобилӣ дӯстона аст. Ин на танҳо ба ҷалби мизочони нав, балки инчунин барои беҳтар намудани муошират бо муштариёни мавҷуда мусоидат мекунад. Сохтори солими вебсайт, саҳифаҳои муносибшуда ва мундариҷаи беназир ба шумо кӯмак мекунад.

Инчунин зарур аст, ки ВАО ҳамчун як ҷузъи муҳими стратегияи маркетинг қайд карда шавад. Эҷоди профили ҷаёл дар платформаҳои машҳури иҷтимоӣ метавонад ба шумо мундариҷаи ҳудро бор кунед, бо муштариён ҳамкорӣ карда, ҷомеаи шуморо дастгирӣ кунанд. Истифодаи ВАО барои пешбурди барномаҳои садоқат, таблиғот ё озмунҳо ба баланд шудани ҷалб ва садоқат ба бренди шумо кӯмак мекунад.

Ба муштариёни худ гӯш диҳед: фикру мулоҳизаҳо, пешниҳодҳо ва танқидҳо метавонанд барои беҳтар кардани хизматрасониҳои шумо ва баланд бардоштани сатҳи он василаҳои муфид бошанд. Ташкили пурсишҳои онлайн ва истифодаи низомҳои рейтингӣ метавонад ба ҷамъоварии маълумот дар бораи ниёзҳо ва қаноатмандии муштариён кӯмак расонад.

Ҷанбаи дигари муҳим ин раванди автоматикунории маркетинг мебошад. Бисёре аз ширкатҳо ба истифода аз низомҳои CRM ва дигар абзорҳои идоракунии муносибатҳои муштариён шурӯъ мекунанд, ки метавонанд раванди иртиботро ба тартиб дароварда ва пешниҳодҳои дахлдори маҳсулотро дар асоси маълумот ва афзалиятҳои харидории муштариён пешниҳод кунанд.

Илова бар ин, омӯзиши имкониятҳои маркетинги шарикӣ бамаврид аст. Эҷоди шарикӣ бо ширкатҳои дигар, аз қабилӣ агентҳои амволи ғайриманкул, дилерҳои мошин, метавонад трафики иловагии муштариёноро ба бор орад. Шумо метавонед бо пешниҳоди

хизматрасониҳои иловагӣ аз шарикон бар ивази таблиғоти худ ба мизочон имкониятҳои таблиғоти байниҳамдигарро баррасӣ кунед.

Ниҳоят, танзими ҳуқуқӣ ва ахлоқ як ҷанбаи муҳими маркетинг барои ширкатҳои суғурта боқӣ мемонад. Хизматрасониҳои суғуртавӣ таҳти назорати қатъии ҳукумат қарор доранд, аз ин лиҳоз дар ҳама пешниҳодҳои худ шаффоф ва равшан бошад. Рекламаи одилона бидуни муболиға ва нофаҳмиҳо эътимоди шуморо дар назари муштариёни эҳтимолӣ эҷод мекунад.

Низоми кӯшишҳои маркетингӣ дар суғурта ба мувозинати талабот ва пешниҳод нигаронида шуда, марҳилаҳои зеринро дар бар мегирад:

1. Таҳлили бозори хизматрасониҳои суғурта - ҷамъоварии маълумот дар бораи суғуртакунандагон ва истеъмолкунандагони эҳтимолӣ.

2. Сегментатсияи бозори суғурта - пешниҳод ва омӯзиши бозор дар шакли расмӣ.

3. Арзёбии қобилияти пардохтпазирии талабот ба маҳсулоти гуногуни суғурта аз рӯи сегментҳо.

4. Таҳлили доираи маҳсулот ва стратегияи маркетинги рақибони асосӣ.

5. Таҳияи маҳсулоти суғурта ва стратегияи пешбурди онҳо ба бозор.

6. Муайян намудани сиёсати нархгузори маҳсулоти суғурта.

7. Таҳияи стратегияи фурӯш, аз ҷумла ташкили низоми фурӯш, маърақаҳои маркетингӣ ва таблиғотӣ.

8. Таҳлили самаранокии маркетинги ширкати суғуртавӣ.

Барои бозори муосири суғурта тамоюлҳои зерини маркетинги суғуртавиرو муайян кардан мумкин аст:

- ✓ баланд бардоштани сифати хизматрасонӣ ва аҳамияти қаноатмандии муштариён;
- ✓ муносибати интегралӣ;
- ✓ ҷорӣ намудани усулҳои нави арзёбии самаранокии иқтисодӣ;
- ✓ таҳлил ва назорати динамикаи маркетинги суғуртавӣ;
- ✓ рушди технология, коммуникатсия ва баррасии онҳо;
- ✓ соддагардонии маҳсулоти суғуртавӣ (бо роҳи рафъи зарурати санҷиш эътироз хангоми бастанӣ шартнома, маблағҳои суғуртавӣ ва ғайра);

- ✓ рушди маркетинги мустақим ва онлайн - маркетинги хавф ва сегментатсияи пешрафта;

- ✓ андозагирии хароҷоти маркетинги суғурта бо натиҷаҳо;

- ✓ байналмилаликунонӣ ва ҳифзи ҳуқуқҳои истеъмолкунандагони хизматрасониҳои суғурта;

- ✓ рушди тафаккури ҷаҳонӣ ва банақшагирии бозорҳои маҳаллии суғурта;

- ✓ паҳншавии иттифоқҳо ва шабакаҳои стратегӣ.

Хулоса, маркетинг барои ширкатҳои суғурта як раванди бисёрҷанбаест, ки барои муваффақияти дарозмуддати тижорат муҳим аст. Аудиторияи мақсадноки худро муайян карда, ҳузури онлайнӣ худро муносиб гардонидани контенти босифат эҷод кунед. Ҳамзамон, муоширати иҷтимоӣ ва автоматизатсияро истифода бурда, шариконро омӯzed ва тибқи рафтори ахлоқиро амал кунед. Бо ин кор, шумо метавонед як стратегияи муассири маркетингро эҷод кунед, ки на танҳо ба шумо барои ҷалби муштариёни нав кӯмак мекунад, балки инчунин муддати тӯлонӣ обрӯи қавӣ барои ширкати шумо эҷод кунад.

Ҳамин тариқ, таъсис ва тақмили низоми маркетинги шахсии худ барои ҷойгиркунии дурусти ширкати суғурта дар бозор, бешубҳа, асоси муваффақият дар бозори ширкатҳои суғуртаи Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад.

Сифати маҳсулоти суғурта, нархи он ва дараҷаи қонунгардондани мизочон аҳамияти рузафзун пайдо мекунад. Тақмил додани идоракунии равандҳои бизнес дар фаъолияти суғурта, глобализатсияи бозори суғурта ва фатҳи бозорҳои маҳаллӣ, таъсиси иттиҳодияҳои суғуртаи стратегӣ, инчунин рушди технологияҳои иттилоотӣ дар идоракунии суғурта шартҳои муҳим мебошад.

АДАБИЁТ

1. Абрамов В.Ю. Страхование: теория и практика. – М.: Волтерс Клувер, 2007. – 22 с.
2. Ашуров Ғ.Д. Идоракунии рушди бозори хизматрасонии суғуртавӣ. Монография. Душанбе: «Файзи борон». - 2020. - 260 с.
3. Клишина Ю. Е., Углицких О. Н., Тосунова А. Я. Особенности страхового маркетинга в современных условиях // Инновационная экономика: перспективы развития и совершенствования. 2020. №7 (49). URL: <https://cyberleninka.ru>.
4. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ғаёлияти суғуртавӣ» / Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. - 2016. №7. - С. 70-82.
5. Машрапов Қ. Ш. Омилҳои таъмини устувории молиявии ташкилоти суғуртавӣ. Маводи конференсияи байналмилалӣ илмию амалӣ дар мавзӯи “Рушди бозори суғуртаи мамлакатҳои аъзои ИДМ дар шароити иқтисоди рақамӣ”. Душанбе 2025.
6. Машокиров Ҷ. Н. Низоми бозори молиявӣ ва ташаккули суғурта дар Ҷумҳурии Тоҷикистон Маводи конференсияи байналмилалӣ илмию амалӣ дар мавзӯи “Рушди бозори суғуртаи мамлакатҳои аъзои ИДМ дар шароити иқтисоди рақамӣ”. Душанбе 2025.
7. Мамедов А.А. Страхование как составная часть финансовой деятельности государства // Страховое дело. 2003. N 6. С.22-29.
8. Сомонаи расмӣ Бонки миллии Тоҷикистон: nbt. tj.
9. Сомонаи расмӣ Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон: min. fin. tj.
10. Сомонаи электронӣ - <https://spravochnik.ru>.

ЗАМИМАҲОИ МОБИЛИИ ТАҚСИМОТӢ ВА ХУСУСИЯТҲОИ ОНҲО

Азизбоев Баширхон Равшанович магистранти соли дуюми ихтисоси “Информатика”-и факултети телекоммуникатсия ва технологияҳои иттилоотии МДТ «ДДХ ба номи академик Бобочон Ғафуров» тел.: (+992)92-988-78-71, (Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Хучанд)

Бурхонзода Сомон Исмат магистранти соли дуюми ихтисоси “Информатика”-и факултети телекоммуникатсия ва технологияҳои иттилоотии МДТ «ДДХ ба номи академик Бобочон Ғафуров» тел.: (+992)92-330-77-78, (Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Хучанд), e-mail: somonburhonzoda@gmail.com

Аннотатсия: Мафҳуми замимаҳои тақсимшудаи мобилӣ, хусусиятҳо ва бартарҳои асосии онҳо баррасӣ шудааст. Барномаҳои тақсимшудаи мобилӣ роҳҳои ҳалли он мебошанд, ки бо роҳҳои ҳалли сершумори компютерӣ, ки дар серверҳо ва таҷҳизоти гуногун ҷойгиранд, мубодила мекунанд. Чунин барномаҳо хеле миқдоспазир, ба хатоҳо тобовар, чандир мебошанд ва дастрасии маълумотро дар таҷҳизоти гуногун таъмин мекунанд. Дикқати махсус ба истифодаи технологияҳои абрӣ ва коркарди тақсимоти додаҳо дода мешавад, ки самаранокии барномаро ба таври назаррас афзоиш медиҳад.

Калидвожаҳо: технологияҳо, замимаҳои мобилӣ, замимаҳои мобилии тақсимотӣ, рақамикунонӣ, виртуалӣ, технологияҳои абрӣ, амнияти маълумот.

Ҳамчунин бартариҳои асосии замимаҳои тақсимшудаи мобилӣ, аз қабili дастрасии баланд, таҳаммулпазирӣ ба хатоҳо, амният ва қобилияти кор бо ҳаҷми калони додаҳо баррасӣ мешавад. Намудҳои барномаҳои муваффақ бо истифода аз меъморӣ(архитектура) тақсимшуда, ба монанди нигоҳдории абрӣ, шабакаҳои иҷтимоӣ ва пардохтҳои мобилӣ оварда шудаанд. Ба мураккабии таҳияи чунин барномаҳо, ки мутахассисони баландихтисос ва меъморӣ мураккабро талаб мекунанд, диққати махсус дода шудааст. Барномаҳои тақсимшудаи мобилӣ дар соҳаҳои мухталиф, аз ҷумла тандурустӣ, ҳадамоти молиявӣ, тичорати электронӣ ва дигар соҳаҳо аҳамияти калон доранд. Пешгӯӣ карда мешавад, ки бо рушди технология замимаҳои мобилии тақсимшуда рушд ва ҷорӣ карда мешаванд, ки ба истифодабарандагон ҳалли боз ҳам қулайтар, соддатар ва бехатарӣ кор бо додаҳо пешниҳод мекунанд..

Дар замони муосир технологияҳо ба қисми ҷудонашавандаи ҳаёти инсон табдил ёфтаанд. Инкилоби рақамӣ, ки боиси пешрафт дар технологияҳои мобилӣ гардид, роҳи истифодаи воситаҳои алоқа ва иттилоотро куллан тағйир дод. Замимаҳои мобилӣ ба як воситаи муҳим барои истифодаи ҳаррӯза, аз тамосҳои шахсӣ то идоракунии тичорат табдил ёфтаанд. Дар ин замина, замимаҳои мобилии тақсимотӣ бо имкониятҳои васеи худ аҳамияти хоса пайдо карданд, зеро онҳо на танҳо маълумотро нигоҳ дошта, балки онро самаранок дар байни корбарон ва захираҳои системавӣ тақсим менамоянд.

Замимаҳои мобилии тақсимотӣ (Distributed Mobile Applications) он категорияи барномаҳо мебошанд, ки вазифаҳои худро бо истифода аз технологияҳои шабакавӣ ва компютери тақсимшуда иҷро мекунанд. Дар чунин замимаҳо, маълумот ва вазифаҳо ба якҷанд қисм тақсим шуда, ҳар яке дар сервер, компютер ё дастгоҳи мобилӣ коркард мешавад.

Яке аз хусусиятҳои асосии ин замимаҳо он аст, ки онҳо мустақил аз маҳалли ҷойгиршавии дастгоҳҳо ва истифодабарандагон фаъолият мекунанд. Масалан, системаҳои бонкӣ, замимаҳои омӯзишӣ ё барномаҳои харидории онлайн метавонанд ҳамчун замимаҳои тақсимотӣ хизмат кунанд, ки коркарди маълумот дар онҳо байни серверҳо ва мизочон тақсим карда мешавад.

Барномаҳои тақсимшудаи мобилӣ ҷузъи калидии ҷаҳони муосири технологияи мобилӣ мебошанд. Дар муқоиса бо замимаҳои мобилии анъанавӣ, ки қомилан дар дасти истифодабаранда кор мекунанд, замимаҳои мобилии тақсимшуда гиреҳҳои сершумори ҳисоббарориро истифода мебаранд, ки дар платформаҳои гуногуни физикӣ ва виртуалӣ паҳн шудаанд. Чунин барномаҳо дар соҳаҳои гуногун, аз қабili системаҳои бонкӣ, технологияҳои абрӣ, шабакаҳои иҷтимоӣ ва инчунин дар соҳаи Интернет (IoT) нақши муҳим мебозанд. Технологияи мобилӣ пайвасти инкишоф меёбад ва дар баробари он эҳтиёҷоти афзоянда ба ҳалли вазифаҳо мураккабтар ва муассир, ки метавонанд талаботи истифодабаронро ба суръат, амният ва дастрасиро қонеъ гардонанд.

Тақсимот на танҳо дар бораи барномае, ки аз захираҳои дурдаст истифода мешавад, балки инчунин дар бораи ҷи гуна тақсим ва коркарди додаҳо мебошад. Ин метавонад нигоҳ доштани маълумот дар абр, коркарди дархостҳои тақсимшуда ва иҷрои вазифаҳои гуногунро дар дастгоҳҳои гуногун дар бар гирад.

Яке аз бартариҳои асосии барномаҳои тақсимшудаи мобилӣ миқёспазирӣ мебошад. Дар ҳолати зиёд шудани коркард, система метавонад вазифаҳоро дар байни якҷанд серверҳо ё захираҳои абрӣ самаранок тақсим кунад. Ин ба барномаҳо имкон медиҳад, ки ба талаботи тағйирёбанда ҷандир мутобиқ шаванд, масалан, вақте ки шумораи истифодабарон зиёд мешавад ё ҳангоме ки миқдори маълумоти коркардшуда бояд зиёд шавад.

Замимаҳои тақсимшуда дастрасии баланди маълумотро таъмин мекунанд. Агар яке аз серверҳо аз кор барояд, система метавонад бе талафи назарраси маълумот ё вақт ба гиреҳи

эҳтиётӣ гузарад. Ин ба истифодабарон имкон медиҳад, ки ҳатто дар сурати ба вучуд омадани мушкилоти техникӣ дар қисматҳои муайяни инфрасохтор истифодаи барномаҳо идома диҳанд.

Замимаҳои тақсимшудаи мобилӣ ба мо имкон медиҳанд, ки ба шароити гуногуни қорӣ мутобиқ шавем. Масалан, вақте ки талабот дар қувваи компютерӣ тағйир меёбад, мо метавонем серверҳои нав илова кунем ё захираҳои абриро истифода барем, ки қори барномаҳо ба таври назаррас беҳтар мекунад.

Самти муҳимми таҳияи барномаҳои тақсимшудаи мобилӣ ин амнияти маълумот мебошад. Маълумоте, ки тавассути шабака интиқол дода мешавад, бояд бо истифода аз усулҳои рамзгузорӣ ҳифз карда шавад ва ҳуди барномаҳо бояд механизмҳои муҳофизат аз дастрасии беиҷозат дошта бошанд. Дар вақти нигоҳдории тақсимоти маълумотҳо, таъмини яқиндорӣ ва амнияти он барои пешгирии ихроҷ ё вайроншавии иттилоот муҳим мебошад.

Таҳияи замимаҳои мобилии тақсимшудаи нисбат ба барномаҳои анъанавӣ муносибати мураккабтарро талаб мекунад. Таъмини додугирифтӣ самарабахши ҷузъҳои гуногуни система, инчунин ҳалли масъалаҳои марбут ба ҳамроҳангсозии додаҳо, мувозинати сарборӣ ва таҳаммулпазирии ҳамаи зарур аст.

Технологияҳои абрӣ ба қисми муҳимми замимаҳои тақсимшудаи мобилӣ роли асосиро мебозад. Платформаҳои абрӣ ба мо имкон медиҳанд, ки дастрасӣ ба маълумот ва қудрати компютери дар серверҳои дурдаст таъмин кунад. Барномаҳо метавонанд нигоҳдории абриро истифода баранд, ки миқёси системаро осон мекунад ва миқдори зиёди иттилоотро нигоҳ медорад.

Барномаҳои тақсимшуда ба мо имкон медиҳанд, ки дар як вақт шумораи зиёди дархостҳоро самаранок қоркард кунем. Ин тавассути қоркарди тақсимоти додаҳо дар серверҳои сершумор ба даст оварда мешавад, ки сарбориро дар ҳар як серверҳои алоҳида қорши медиҳад ва қори умумии системаро самаранок мекунад.

Барномаҳо, ба монанди Google Drive, Dropbox ё iCloud намунаҳои асосии барномаҳои мобилии тақсимшуда мебошанд. Онҳо ба истифодабарандагон имкон медиҳанд, ки маълумотро дар дастгоҳҳои гуногун нигоҳ доранд, дастрас кунанд ва маълумот метавонанд дар байни серверҳои гуногун паҳн карда шавад, ки дастрасӣ ва эътимоднокии баландро таъмин мекунад.

Шабакаҳои иҷтимоӣ, ба монанди Facebook ё Instagram низ замимаҳои тақсимотӣ мебошанд. Ин барномаҳо ба истифодабарандагон имкон медиҳанд, ки маълумоти дар серверҳо захирашударо пурбор кунанд, мубодила кунанд ва маълумотро барои истифодабарандагон дар саросари ҷаҳон дастрас кунанд.

Замимаҳои пардохти мобилӣ, ба монанди Apple Pay ё Google Pay, меъморӣ тақсимшударо барои таъмини транзаксияҳои беҳатар ва қоркарди миқдори зиёди маълумоти марбут ба муомилоти молиявӣ истифода мебаранд.

Барномаҳои тақсимшудаи мобилӣ як ҷузъи муҳимми рушди муносири мобилӣ қардиданд. Қобилияти онҳо барои қор бо серверҳои дурдаст ва платформаҳои абрӣ, ки миқёспазирӣ, таҳаммулпазирӣ ба ҳамаи ва иҷрои баланди самаранокро таъмин мекунанд, онҳоро барои таҳияи қарорҳои мураккаб ва миқёспазир ҳатмӣ мегардонад. Бо вучуди ин, чунин барномаҳо таҳияи дархостҳои мураккабтар ва сатҳи баланди амниятро талаб мекунанд, ки таҳия ва нигоҳдории онҳоро раванди масъулиятнок ва муҳим мегардонад. Бо рушди технология, мо метавонем интизор шавем, ки замимаҳои тақсимшудаи мобилӣ торафт маълумтар мешаванд ва дар соҳаҳои гуногуни ҳаёт истифода мешаванд.

Замимаҳои мобилии тақсимшуда бо сабаби бартариҳои зиёди худ торафт маълумтар мешаванд: аз миқёспазирӣ ва таҳаммулпазирӣ ба ҳамаи то қобилияти ҳамгироӣ бо платформаҳои абрӣ ва бисёрқорӣ. Пешрафтҳои технология дар ин соҳа барои қорхонаҳо ва қорбарон имкониятҳои нав мекушоянд ва барномаҳоро самараноктар ва дастрасар мекунанд. Аммо, сарфи назар аз ҳама бартариҳо, таҳияи чунин барномаҳо қоршиш ва дониши зиёдро

талаб мекунад, инчунин зарурати ҳалли як қатор масъалаҳои технологӣ ва бехатариро талаб мекунад. Бо рушди технологияҳои нав, мо метавонем интизор шавем, ки замимаҳои тақсимшудаи мобилӣ торафт бештар маъмул мешаванд ва дар соҳаҳои гуногун, аз ҷумла бонкдорӣ, тандурустӣ, чакана ва ғайра истифода мешаванд.

АДАБИЁТ

1. Сабуров И.М. Тенологияҳои иттилоотӣ ва нақши он дар рушди иқтисоди рақами (моводи конференсияи ҷумҳуриявӣ илмӣ-амалӣ) Хучанд-2023 С.60 – 65.
2. Сабуров И.М. Номаи донишгоҳ. Силсилаи илмҳои табиатшиносӣ ва иқтисодӣ. Хучанд. - 2021. №3 (58). – С.205-208. ISSN 2077-4974.
3. Сабуров И.М. Маводи конференсияи байнидонишгоҳии илмӣ-амалии олимон, муҳаққиқони ҷавон, магистрантон ва донишҷӯёни вилояти Суғд таҳти унвони «Системаи иттилоотӣ: муаммоҳо ва дурнамои рушд» баҳшида ба Солҳои рушди деҳот, сайёҳӣ ва ҳунароҳои мардумӣ. Хучанд. 03.04.2020.
4. Tanenbaum A. S., Van Steen M. Distributed Systems: Principles and Paradigms. Pearson, 2016.
5. Kumar P. et al. Mobile Distributed Applications: Concepts and Development. Springer, 2018.
6. Пресс-служба Google. "Роҳнамои рушди замимаҳои мобилӣ". Google Developers, 2021.
7. Stack Overflow. "Таҷрибаҳои системаҳои тақсимшуда". Stack Overflow, 2022.

ЦИФРОВИЗАЦИЯ И ЕЁ ВЛИЯНИЕ НА СТРАХОВОЙ РЫНОК СТРАН СНГ

Азизов Сафардҷон Аҳмедшоевич
старший преподаватель кафедры
государственного управления и
национальной экономики АГУППРТ,
Кандидат экономических наук,
E-mail: Safariazia@mail.ru

Анотация. Цифровизация является важным фактором развития страхового рынка стран СНГ. В статье рассматриваются текущие тенденции и перспективы развития данного сектора, включая внедрение электронных полисов, онлайн-продаж и мобильных приложений. Особое внимание уделено роли инновационных технологий, таких как искусственный интеллект, большие данные и блокчейн, а также росту интереса к микрострахованию. Оценены особенности цифровизации на разных рынках СНГ, выделены преимущества и проблемы внедрения новых технологий. В заключение, представлены рекомендации для страховых компаний по улучшению клиентского опыта и адаптации к новым условиям.

Ключевые слова: цифровизация, страховой рынок, СНГ, электронные полисы, InsurTech, онлайн-продажи, искусственный интеллект, микрострахование.

Цифровизация стала неотъемлемой частью современной экономики. Страховой рынок не исключение, и в последние годы мы наблюдаем все более активное внедрение технологий в этой области. Искусственный интеллект, большие данные, блокчейн, мобильные приложения — все это начинает активно изменять саму модель страхования, как для клиентов,

так и для компаний. Без понимания этих изменений сложно адаптироваться к новым условиям рынка.

Современные клиенты требуют все более удобных и оперативных решений. Молодежь, а также люди, привыкшие к цифровому сервису, хотят быстро получить страховку, легко управлять полисами и подавать заявки через мобильные устройства или интернет. Традиционные способы заключения страховок (например, через офисы и бумажные документы) становятся устаревшими и менее привлекательными. Это требует от страховых компаний быстрой адаптации к новым цифровым условиям.

Также, цифровизация создает возможности для появления новых игроков на рынке. InsurTech-компании, использующие инновационные технологии, могут предложить более конкурентоспособные условия для клиентов, что заставляет традиционные страховые компании изменять свои бизнес-модели и стратегии. В странах СНГ в последние годы наблюдается рост стартапов в области цифрового страхования, что усиливает конкуренцию и требует от более крупных компаний быстрого реагирования.

В рамках СНГ координацию деятельности национальных регуляторов страхового рынка осуществляет Межгосударственный координационный совет руководителей органов страхового надзора государств-участников СНГ. Его работа ориентирована на выработку согласованных подходов в вопросах формирования интегрированного пространства рынка страховых услуг, разработку и реализацию мер по удовлетворению потребностей в страховой защите населения, совершенствование механизма перестрахования и сострахования, а также аккумулирования долгосрочных инвестиционных ресурсов для развития экономики [1].

Правильно организованная региональная инвестиционная политика способствует росту экономики и увеличению эффективности сельскохозяйственного производства в регионе, формирует самофинансирование и успешный загон подъема республики в будущем [2].

Таким образом, актуальность темы заключается в том, что цифровизация не только меняет внутренние процессы страховых компаний, но и влияет на модель их взаимодействия с клиентами, на конкуренцию и на рынок в целом. В условиях быстрых технологических изменений и роста потребностей клиентов в удобных и доступных услугах, компаниям важно понимать, как внедрение цифровых технологий может улучшить их работу и повысить конкурентоспособность.

Цифровизация страхового рынка стран СНГ развивается неравномерно, но в последние годы наблюдается заметный рост внедрения новых технологий. В странах с более развитой цифровой инфраструктурой, таких как Россия и Казахстан, активно внедряются электронные полисы, онлайн-продажи и мобильные приложения. В России, например, электронные полисы ОСАГО стали обязательными, а страховые компании активно используют большие данные, искусственный интеллект и блокчейн для улучшения клиентского сервиса и повышения эффективности бизнеса. Казахстан также внедрил систему электронных полисов, а интерес к InsurTech стартапам продолжает расти.

В то же время, в других странах СНГ, таких как Узбекистан, Беларусь и Армения, процесс цифровизации страхования только начинает развиваться. Электронные полисы, хотя и внедряются в некоторых областях, такие как ОСАГО, все еще не охватывают весь рынок, а использование мобильных приложений и онлайн-сервисов ограничено. Однако в этих странах также наблюдается рост интереса к цифровым решениям, а государственные инициативы и улучшение цифровой инфраструктуры способствуют ускорению процессов в сфере страхования.

На рынках таких стран, как Кыргызстан и Таджикистан, цифровизация страхования пока находится на начальной стадии. В этих странах наблюдается ограниченная доступность онлайн-услуг и электронных полисов из-за низкого уровня цифровой инфраструктуры и ограниченного доступа к интернету в удаленных районах. Тем не менее, на фоне глобальных

трендов и усилий правительств по модернизации отрасли, ожидается, что цифровизация будет постепенно распространяться и на эти рынки, что создаст новые возможности для клиентов и страховых компаний в будущем. В таблице 1. Мы сделали попытку оценить состояние страхового рынка стран СНГ.

Таблица 1. Состояние цифровизации страхового рынка стран СНГ

Страна	Состояние цифровизации страхового рынка
Россия	- Активно внедрены электронные полисы (например, ОСАГО). - Развиваются онлайн-продажи, мобильные приложения. - Развитие InsurTech, использование ИИ, Big Data, блокчейн. - Этап адаптации законодательства и внедрения регуляторных песочниц.
Казахстан	- Внедрение электронных полисов ОСАГО. - Развитие онлайн-услуг и мобильных приложений. - Рост интереса к InsurTech, но рынок еще на стадии развития. - Ограниченное распространение в сельской местности.
Узбекистан	- Электронные полисы пока на начальной стадии. - Некоторые онлайн-услуги для клиентов (оформление полисов через интернет). - Развитие цифровой инфраструктуры и госинициативы по улучшению онлайн-сервисов.
Беларусь	- Внедрение электронных полисов, особенно для автострахования. - Развитие мобильных приложений и онлайн-услуг. - Начало появления InsurTech стартапов, но рынок пока не развит.
Армения	- Электронные полисы для ОСАГО. - Некоторые онлайн-сервисы для оформления полисов и подачи заявок. - Инновации в InsurTech на ранней стадии.
Кыргызстан	- Электронные полисы на ранней стадии внедрения. - Онлайн-услуги ограничены. - Недостаточная инфраструктура для широкой цифровизации.
Таджикистан	- Электронные полисы и онлайн-услуги пока не развиты. - Низкий уровень цифровизации и ограниченная инфраструктура для онлайн-сервисов.
Общие тенденции	- Рост цифровых каналов продаж по всему региону. - Развитие микрострахования и страхования по запросу. - Государственные инициативы по внедрению цифровых решений, таких как электронные полисы ОСАГО.

Таблице показывают, что цифровизация на страховых рынках стран СНГ развивается неравномерно. В странах с более развитыми цифровыми инфраструктурами, как Россия и Казахстан, уже активно внедряются электронные полисы, мобильные приложения и новые технологические решения. В других странах региона, таких как Кыргызстан и Таджикистан, процесс идет медленно, и многие цифровые технологии только начинают внедряться. Тем не менее, общая тенденция в регионе — это стремление к улучшению доступа к страховым услугам через цифровые каналы.

Перспективы развития страхового рынка в странах СНГ тесно связаны с глобальными трендами в области цифровизации, улучшением регулирующей среды и ростом интереса к инновационным страховым продуктам. В ближайшие годы можно ожидать следующие ключевые направления развития:

Цифровизация и технологии: Внедрение цифровых технологий продолжит играть ключевую роль в развитии страхового рынка. Страховые компании будут расширять использование онлайн-платформ для продажи полисов, обработки заявок и выполнения выплат. Важно, что развиваются инновации, такие как InsurTech, включающие использование

искусственного интеллекта (ИИ), блокчейн и большие данные для анализа рисков и создания персонализированных продуктов. Это даст возможность компаниям повысить операционную эффективность и улучшить клиентский опыт, а также снизить риски мошенничества и улучшить прозрачность рынка.

Рост микрострахования и новых продуктов: в условиях экономической нестабильности и растущего интереса к более доступным услугам, перспективы развития страхового рынка стран СНГ также включают рост микрострахования и продуктов, ориентированных на краткосрочные потребности. Такие виды страхования позволяют охватить более широкие слои населения, включая людей с низким доходом и тех, кто ранее не имел доступа к традиционным страховым услугам. Развитие мобильных приложений и онлайн-платформ для простого оформления таких полисов будет способствовать популярности этих продуктов.

Государственная поддержка и регулирование: Важную роль в перспективах развития страхового рынка в странах СНГ будет играть роль государственных органов. Принятие новых законодательных актов, направленных на цифровизацию, защиту данных и поддержку инновационных бизнес-моделей, станет важным фактором. Например, создание регуляторных песочниц и адаптация законодательства к новым условиям поможет компаниям тестировать и внедрять инновации, а также повысить доверие потребителей к цифровым продуктам. Устранение законодательных барьеров и поддержка государственной цифровой инфраструктуры также будут способствовать расширению рынка и повышению его привлекательности для иностранных инвесторов.

Современный уровень и тенденции развития страхового рынка государств – участников СНГ и мирового рынка в целом, свидетельствуют об усилении его роли в системе социально-экономических и финансовых отношений, о повышении уровня обеспечения страховой защиты граждан и предприятий [3].

Таким образом, будущее страхового рынка в странах СНГ связано с активным развитием цифровых технологий, внедрением инновационных продуктов и созданием условий для гибкости и адаптации к новым вызовам. Эти процессы сделают рынок более конкурентоспособным и доступным для широкой аудитории.

Цифровизация как ключевой фактор развития: Страховой рынок стран СНГ находится на этапе активного внедрения цифровых технологий. Электронные полисы, онлайн-продажи, мобильные приложения и инновации в области InsurTech становятся основными драйверами изменений в отрасли. Эти технологии не только повышают доступность страховых услуг, но и помогают снизить операционные расходы и улучшить клиентский опыт.

Неравномерное развитие в разных странах: несмотря на общий тренд на цифровизацию, степень развития страхового рынка в странах СНГ варьируется. В России и Казахстане цифровизация продвигается быстрее, чем в других странах региона, таких как Кыргызстан и Таджикистан, где рынок ещё находится на стадии становления. Проблемы с инфраструктурой и доступом к интернету остаются препятствием для более быстрого распространения цифровых решений.

Несмотря на это, Низкий уровень проникновения страхования в национальный ВВП стран СНГ свидетельствует о серьезных проблемах развития сектора страховых услуг финансового рынка стран СНГ [4].

Рост интереса к новым страховым продуктам: Микрострахование и страхование по запросу становятся всё более популярными, что позволяет охватить широкие слои населения, в том числе те, кто ранее не имел доступа к традиционным страховым услугам. Это открывает новые перспективы для развития рынка в странах с низким уровнем проникновения страхования.

ЛИТЕРАТУРА

1. Артамонов, А. П. Право перестрахования. В 2 томах (комплект) [Текст] / А.П. Артамонов, С.В. Дедиков. – М.: Страховая пресса. – М.: Юрайт, 2017. – 927 с.
2. Мусаева, П. С. Общие тенденции развития страховых рынков РФ и РД на современном этапе развития / П. С. Мусаева, М. А. Филина // Пути повышения финансовой стабильности регионов Северного Кавказа: взгляд молодых ученых: материалы Всероссийской научно-практической конференции студентов, аспирантов и молодых преподавателей, Махачкала, 20–22 октября 2016 года / ФГБОУ ВО «Дагестанский государственный университет». – Махачкала: Общество с ограниченной ответственностью "Апробация", 2016. – С. 279-284. – EDN WPUQAH.
3. Гюнтер, И. Н. Центральный банк Российской Федерации как мегарегулятор страхового рынка / И. Н. Гюнтер, З. И. Дахова, Л. А. Молчанова. – Белгород: Общество с ограниченной ответственностью Эпицентр, 2019. – 68 с. – ISBN 978-5-6042383-1-8. – EDN RXCHLJ.
4. Цакаев, А. Х. Антиинфляционная политика и страхование в странах СНГ / А. Х. Цакаев // Вестник Чеченского государственного университета им. А.А. Кадырова. – 2023. – № 2(50). – С. 6-14. – DOI 10.36684/chesu-2023-50-2-6-14. – EDN KTWPTR.

ФАКТОРНЫЙ АНАЛИЗ РАЗВИТИЯ ПИЩЕВОЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ В ЦИФРОВОЙ ЭКОНОМИКЕ

Аскарова Санавбархон Султонходжаевна, к.э.н.
старший преподаватель кафедры мировой
экономики Государственное образовательное
учреждение «Худжандский государственный
университет имени академика Б.Гафурова»,
Республика Таджикистан, Согдийская область, г.
Худжанд. Телефон: +992 926165557.
E-mail: sanam85@mail.ru

Аннотация: В статье рассматривается проблемы развития пищевой промышленности Согдийской области Республики Таджикистан на базе использования факторного анализа. Отмечается, что вопросы обеспечения продовольственной безопасности с учетом доступа населения к качественной продукции питания существенно образом зависят от состояния и тенденции развития предприятий пищевой промышленности в стране и ее регионов. Важнейшим условием развития конкурентных преимуществ предприятий пищевой промышленности является уровень их концентрации, степень эффективности схем их специализации и интеграционного взаимодействия, направленных на достижение синергетического эффекта.

Ключевые слова: регион, промышленность, факторы развития, инновация, инвестиции, энергообеспеченность, кластеризация.

Развитие промышленной системы региональной экономики в значительной степени связывается с качеством и эффективностью организационно-экономического механизма управления интеграционными и кооперационными процессами, способствующие повышению уровня конкурентоспособности отдельных субъектов, более рациональному использованию имеющихся ресурсов, обеспечению оптимального взаимодействия науки и производства, а также максимизацию синергетического эффекта от взаимосвязи различных элементов целой

системы. Кластерный подход считается наивысшем уровнем развития интеграционных процессов, требующий соответствующего механизма управления его формирования и развития. Последнее актуализирует анализа современного состояния и тенденции развития промышленной системы региона с учетом определения наиболее приоритетных отраслей в качестве сферы для реализации кластерного подхода.

Проблемы развития промышленной системы региональной экономики рассмотрены в работах зарубежных [2, с. 127-130] [4, с.31-35] [6, с.23-35] [21, с.4-14] и отечественных [20, с.21-31] [16, с.105-111] [17, с.74-78] [14, с.64-71] [15, с.141-154] [10, с.39-44] [11, с.14-22] авторов. Социально-экономическое развитие страны и ее регионов напрямую зависит от уровня мощи ее промышленных предприятий. Промышленность региона рассматривается как важный элемент экономической структуры страны и имеет отличительные особенности, определяющие ее вклад в национальную экономику. Изучение условий и изменений социально-экономических процессов промышленного развития показывает, что каждое промышленное предприятие имеет особую среду и характерные для него организационные, экономические, социальные, производственные, институциональные и другие структуры, определяющие организационно-экономического механизма ее управления (функционирования). Соответственно, ключевым фактором стабильного и устойчивого функционирования промышленных предприятий региональной экономики выступает организационно-экономический механизм ее управления. При этом, географическое расположение региона, природно-ресурсный потенциал, региональная специализация, уровень технологической развитости, специфика протекания демографических процессов и т.п., в совокупности, определяют характеристику структурных особенностей организационно-экономического механизма управления экономических субъектов.

В большом экономическом словаре, пищевая промышленность характеризуется как «совокупность отраслей, производящих пищевые продукты: мясная, молочная, рыбная, мукомольно-крупяная, хлебопекарная, сахарная, кондитерская, консервная, масложировая и др.» [1, с.14-56]. При этом, в международной стандартной отраслевой классификации пищевые производства отнесены к разделу обрабатывающей промышленности, самостоятельными подразделами в которой выделены производство пищевых продуктов (код 10), производство напитков (11 и производство табачных изделий (12) [23]. Структура пищевой промышленности в настоящее время представлена следующим образом: мясная, рыбная, переработка фруктов и овощей, масложировая, молочная, мукомольная, крахмальная, хлебобулочная, сахарная, кондитерская, консервная, макаронная, производство блюд, готовых к употреблению, производство кормов для животных.

Разнородность структуры пищевой промышленности вызывает необходимость использования различных механизмов управления этой важной отрасли. Существенным отличием пищевой промышленности выступает то, что отрасль находится между различными отраслями сельского хозяйства и промышленности. Другим важным отличием пищевой промышленности является вне сезонности потребления ее продукции, в то время как сырьё для производства пищевой продукции в основном имеет сезонный характер [9, с.176-185].

В Согдийской области развитие отраслей пищевой промышленности имеет давнюю историю. Территория современной Согдийской области Республики Таджикистан находился на перекресте «Шелкового пути», вызывая, тем самым, развития различных отраслей сельского хозяйства, ремесленничества и торговли. Исторические факты свидетельствуют о бурном развитии таких отраслей сельского хозяйства и дальнейшей переработки их продукции как скотоводства, садоводства, виноградарства, овощеводства и др. В работах многих авторов отмечается высокий уровень активности местного населения, талантливость, трудолюбие и способность к реализации инновационных идей.

Основы современного комплекса пищевой промышленности Согдийской области заложены в годы Советского союза. До восстановления Советской власти в Северном

Таджикистане действовало всего 4 хлопкоочистительных завода, которые в 1913 году произвели всего 627 тонн хлопка. В ходе восстановления народного хозяйства в Худжандском районе работал хлопкоочистительный завод, на котором работало 100 человек. А в Восточной Бухаре до 1924 года существовал хлопкоочистительный завод в Сарой-Камаре. Одним из основных направлений индустриализации Таджикистана стала пищевая промышленность. В 1926 г. в Душанбе был основан маслозавод. В связи с увеличением общего сбора зерновой продукции возникает острая необходимость регулирования мельничной работы, поскольку кустарные мельницы не могли обеспечить помол зерна. В 1926 г. Государственный план Республики Таджикистан рассмотрел вопрос о создании в республике мукомольных заводов и постановил начать реализацию плана [8,с.242-246].

Н. А. Хайитбаева отмечает, что «Первыми предприятиями пищевой промышленности в регионе стали: Канибадамский консервный комбинат по переработке плодов и овощей, Пенджикентский винный завод, Худжандский консервный комбинат, Кистакузский консервный комбинат, Исфаринский консервный комбинат и Ганчинский консервный комбинат. По сравнению с другими регионами, пищевая промышленность в Согдийском регионе достаточно развита, многие предприятия пищевой промышленности специализированы» [22]. Безусловно, после распада Советского Союза многие прежние производственные связи, с трудом созданные в результате комплекса мер по территориальному размещению, были разорваны. Некоторые предприятия приостановили свою деятельность, другие сокращали объем производства и преобразовались в другие субъекты хозяйственной деятельности. В настоящее время идет процесс возрождения отраслей пищевой промышленности уже под влиянием рыночных факторов и частично по сценариям государственной (региональной) политики развития отраслей промышленности.

Важно отметить, что в Согдийской области развитие предприятий пищевой промышленности в значительной степени активизировались только после 2012 г. Это означает, что рыночная турбулентность, отчасти связанная с периодом проведения экономических реформ, уже стабилизируется. Продолжается процесс сближения отраслей промышленности и сельского хозяйства с учетом влияния рыночных факторов, отражающие эволюционные закономерности углубления интеграции, специализации и кооперации предпринимательских структур. Постепенно формируются крупные компании в сфере переработки сельскохозяйственной продукции, предназначенные для пищевой промышленности, в т.ч., с участием иностранного капитала [7,с.81-92].

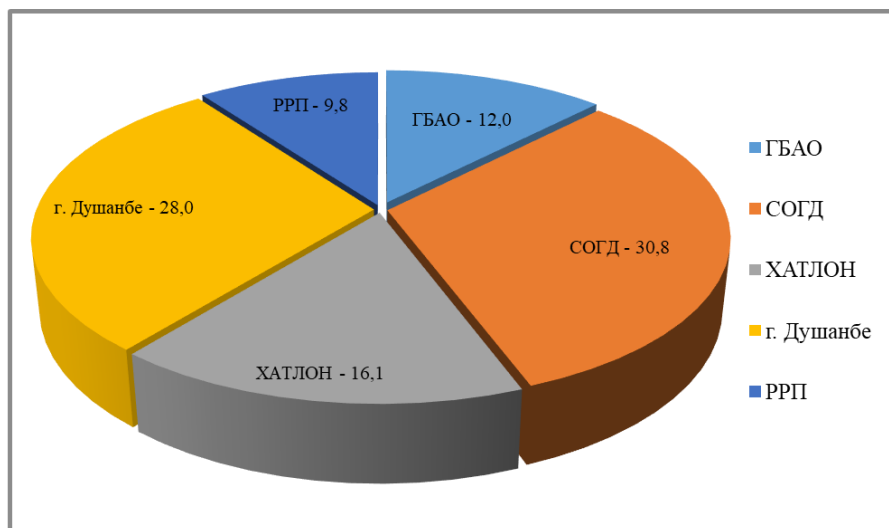
Существует мнение о том, что: «На современном этапе нужно в корне менять подход в части размера и района создания пищевых предприятий - отказаться от гигантских их размеров, наподобие Худжандского консервного комбината, крупных плодоовощных консервных заводов. Необходимо строить небольшие, средние специализированные, технически и технологически высоко оснащенные предприятия, выпускающие конкурентоспособную продукцию, непосредственно в районах сосредоточения сырья» [3, с.138]. Автор данного высказывания исходит из того, что в условиях развития малого и среднего предпринимательства в пищевой промышленности необходимость в организации крупного холодильного хозяйства для длительного хранения сырья, характерного для крупного производства, отпадает. По его мнению, расстояние и плохое качество дорог, отсутствие складов по хранению пищевых продуктов и неразвитость других логистических элементов функционирования отрасли не позволяют вовремя обеспечить поставку продукции в нужное время и в нужном объеме. Мы считаем недостаточно обоснованным мнение Д.Н. Гуфронова по этому поводу.

Безусловно малые и средние предприятия выступают в качестве детерминирующего фактора развития отрасли. Однако формирование крупных компаний, способных, в первую очередь, аккумулировать инвестиционные ресурсы в реализации инновационных проектов является необходимым условием обеспечения конкурентных преимуществ отечественных

предприятий. Что касается логистических структур, выступающих посредником между производителями и потребителями, их можно привлечь в состав кластерных образований.

В настоящее время пищевая промышленность Согдийской области занимает лидирующее место среди других регионов республики. Удельный вес производства продукции пищевой промышленности Согдийской области в структуре регионов страны составляет 30,8 %, что является наибольшим показателем по отношению к другим регионам (рис. 1).

Рис. 1 Удельный вес производства продукции пищевой промышленности по регионам Таджикистана, 2023 г., % [13, с.17]

Это при том, что Хатлонская область, например, как по территории, так и по численности населения превосходит Согдийскую область. Более того, отрасли сельского хозяйства в Хатлонской области по таким показателям как обеспеченность земельными и водными ресурсами имеют существенные преимущества по сравнению с Согдийской областью.

В структуре регионального промышленного комплекса пищевая промышленность характеризуется стабильным ростом (табл. 1). В рассматриваемый период наибольший рост количества предприятий приходится именно на пищевую промышленность (186 % против 168,1 и 174,8 %). Объем промышленной продукции в регионе вырос в 2,1 раза, продукции обрабатывающей промышленности также в целом в 2,1 раза, а продукции пищевой промышленности вырос на 2,3 раз.

Показатели темпа роста объема пищевой продукции тоже отличаются более высокими величинами по сравнению с показателями всей промышленности и обрабатывающей промышленности в целом.

В целом, анализ показал, что, как по сравнению с пищевой промышленностью других регионов, так и по сравнению с другими отраслями промышленности в области, пищевая промышленность Согдийской области имеет наилучшие показатели роста. Последнее сильно обнадеживает перспективы реализации кластерного подхода в пищевой промышленности региона. Здесь следует отметить, что инфраструктура пищевой промышленности в регионе, как объектов по хранению, переработке и транспортировке (перевозка) сельскохозяйственной продукции, недостаточно развиты [12,с.14-22]. В связи с этим, на наш взгляд, необходимо привлечь финансирование для создания мясомолочных и плодоовощных комбинатов, что создаст условия для формирования соответствующих условий по развитию кластерных образований.

Таблица 1

**Динамика показателей развития пищевой промышленности
Согдийской области в структуре регионального промышленного комплекса**

ПОКАЗАТЕЛИ		2019	2020	2021	2022	2023	2023/2019, %
Число промышленных предприятий, ед.	I	657	693	733	860	1105	168,1
	II	565	594	624	747	988	174,8
	III	179	187	204	245	333	186,0
Объем промыш. продукции, млн. сомони	I	13053,5	15573,2	21064,8	24326,3	26188,1	2,06 раз.
	II	8350,5	11588,8	13291,1	15608,6	16778,6	2,09 раз.
	III	3055,7	4902,9	5239,8	7497,5	7168,9	2,3
Темп роста объёма продукции промышленности %	I	-	-	-	-	-	-
	II	126,5	127,1	109,5	121,4	113,4	- 13,1
	III	115,9	1,7	108,1	1,5p	116,1	+ 0,2
Структура отраслей промышленности, %	I	100	100	100	100	100	
	II	63,6	74,4	63,1	64,2	64,1	+ 0,5
	III	22,6	31,5	24,9	30,8	30,8	+ 8,2

Примечание: I - вся промышленность; II - обрабатывающая промышленность; III - пищевая промышленность.

Рассчитано по: [19, с. 125,126,129,130].

Динамика производства продукции пищевой промышленности имеет тенденции к возрастанию. Анализ показал (табл. 2), что после периода реформ и восстановления экономики (с 1991 по 2000 гг.), наблюдается стабильный рост объема производства продукции пищевой промышленности.

При этом, по многим наименованиям пищевой продукции наиболее высокий рост наблюдался в 2019 г. Последующее снижение можно связывать с периодом пандемии. Наблюдалось снижение производства продукции, за исключением мясной продукции, и производства молочной продукции. Снижение объема производства таких товаров можно также связывать с рядом причин, среди которых: структурный кризис экономики, снижение деловой активности (покупательной способности населения), а главное, устаревшие технологии производства и низкая конкурентоспособность продукции. Важно отметить, что одной из причин сокращения численности занятого населения в регионе является, в частности, устаревшая материально-техническая база, которая привела к выходу из строя ряда промышленных предприятий.

В структуре предприятий по производству продукции пищевой промышленности в настоящее время преобладают Акционерные общества с ограниченной ответственности. Наиболее крупными компаниями, имеющие положительную динамику показателей доходности и объема производства, являются следующие: ООО «Афзали Сугд» (р. Б.Гафуров), ООО «Аджр», (р. Б. Гафуров), ООО «Исфарафуд» (г. Исфара), ООО «Кабири Худжанд» (г. Худжанд), ООО «Канд К2 (г. Канибодом), ООО «Махмудов Г.Н.» (г. Худжанд), ООО «Мурги аьлосифат» (р. Гулистон), ООО «Орди Фатир» (р. Б. Гафуров), ООО «ОРО Исфара» (г. Исфара), ООО «Паррандапарварии Мастчо» (р. Матча), ООО «Порсои Худжанд» (г. Худжанд), ООО «Сомон Гизо саноат» (р. Б. Гафуров), ООО «Сомон кишоварз» (р. Дж. Расулов), ООО «Сомон парранда» (р. Б. Гафуров), ООО «Султони Хаким» (р. Спитамен), ООО «Фаро» (р. Б. Гафуров), ООО «Хубджамъ инвест» (р. Б. Гафуров) и др.

Таблица 2

Динамика производства основных видов продукции пищевой промышленности в регионе, 1991-2023 гг.

Продукции	1991	2000	2015	2019	2022	2023	2023/2015, %
Мясо, включая субпродукты I категории, тыс. тонн	13,7	48,6	17,4	27,3	22,7	24,8	142,5
Колбасная изделия, тонн	3252	46	1198	2259	2199	1584,3	132,2
Цельномолочная продукция, тыс. тонн	41,8	1,0	6,6	7,2	8,1	9,6	145,4
Растительное масло, тыс. тон	24,1	5,0	4,1	5,1	5,0	5,5	134,1
Водка, тыс. декалитров	333	151	34	25	21	20,3	59,7
Консервы , млн .усл. банок	214,8	106,0	12,9	20,3	30,7	36,3	2,8 раз.

Рассчитано по: [19, с. 189,190].

Независимо от достигнутых результатов развития предприятий пищевой промышленности, в том числе, с учетом углубления схем их интеграции и последующей кластеризации препятствуют ряд факторов, имеющих объективных характер.

Одним из наиболее тревожных факторов, сдерживающих развитие пищевой промышленности региона, является фактор энергообеспеченность, особенно, в зимний период, в связи с чем часто промышленные предприятия будут вынуждены остановить свою деятельность. Следует отметить, что Согдийская область входит в число регионов с частичным дефицитом энергии и занимает третье место в Таджикистане по производству электроэнергии. По данным энергобаланса региона, ежегодно производится около 5,3 млрд кВтч электроэнергии, а ее потребление составляет более 6,3 млрд кВтч⁵². При этом в рассматриваемый период (2010-2023 гг.) наблюдался значительное снижение показателя энергоемкости ВРП, который является одним из основных показателей эффективности использования энергосистемы региона. Энергетическая система Согдийской области граничит с энергетическими системами Республики Кыргызстан и Узбекистан и в нужное время года электроэнергия импортируется в регион из этих стран.

Следует отметить, что во все периоды объем электроэнергии, произведенной в регионе, превышал объем электроэнергии, полученной из-за пределов региона. В этом случае регион не всегда смог бы покрыть свои потребности за счет внутреннего производства, что можно было бы отнести к избытку энергии. Особенностью пищевой промышленности является высокая зависимость от сезонного спроса. В зимний период, когда спрос на многие продукты пищевой промышленности достигают высокого уровня, предприятиям приходится часто остановить производства продукции и пересмотреть свою стратегию развития. Сырьевая продукция часто портится из-за перебоев в подаче электроэнергии, в ряде случаев производятся компенсационные выплаты за несоблюдение производственных контрактов, иногда из-за перебоев в подаче электроэнергии повреждается производственное оборудование, такое как дорогостоящие высокотехнологичные машины и устройства.

ЛИТЕРАТУРА

1. Большой энциклопедический словарь / гл. ред. А. М. Прохоров. - 2-е изд., перераб. и доп. - Москва: Большая Российская энциклопедия; Санкт-Петербург: Норинт, 1997, 1999, 2001, 2004. - 1456 с.

2. Вельдина, Ю. В. Особенности американской пищевой промышленности (на примере молочного производства) / Ю. В. Вельдина, Е. А. Вольникова // XXI век: итоги прошлого и проблемы настоящего плюс. - Пенза, 2019. - Т. 8, № 2(46). - С.127-130.
3. Гуфронов Д. Н. Особенности и инновационно-приоритетные направления развития легкой и пищевой промышленности Согдийской области//Вестник Педагогического университета. Естественные науки. - Душанбе, 2023. - № 2(18). - С.138. (136-139.).
4. Ермолаев Д.В. Принципы формирования и управления промышленными кластерами//Известия Тульского государственного университета. Экономические и юридические науки. - Тула, 2015. - № 1-1. - С.31-35.
5. Исмоилзода М.Х., Назаров Б.И. Анализ состояния изобретательской деятельности в Республике Таджикистан в период независимости: перспективы и развитие // Таджикистан и современный мир. - Душанбе, 2024. - № 2(86). - С.121-139.
6. Киреенко, Н. В. Новые тренды в мировой пищевой промышленности / Н. В. Киреенко // Белорусский экономический журнал. - Минск, 2024. - № 1(106). - С. 23-35.
7. Мирбобоев Р.М. Формы участия иностранного капитала региональных партнеров в экономическом развитии Республики Таджикистан//Вестник Академии. - М., 2024. - № 1. - С.81-92.
8. Мирзоев Ф.А. Состояние промышленного развития Таджикистана в 20-30-е годы XX века//Вестник Педагогического университета. - Душанбе, 2024. -№ 2 (109). - С.242-246.
9. Мухсинова П.А. Основные факторы и принципы формирования и развития промышленных кластеров в регионе//Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. - Душанбе, ТНУ, 2022. - № 5. - С.176-185.
10. Низамова, Т. Д. Государственная кластерная политика: вопросы выбора реализации / Т. Д. Низамова, П. А. Мухсинова // Таджикистан: экономика и управление. - Душанбе, 2020. - № 1. - С. 39-44.
11. Низамова, Т. Д. Использование кластерного подхода в развитии импортозамещающего промышленного предпринимательства/Т. Д. Низамова, Т. М. Рабиева // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. - Душанбе, 2024. - № 2. - С. 14-22.
12. Низамова, Т. Д. Использование кластерного подхода в развитии импортозамещающего промышленного предпринимательства/Т. Д. Низамова, Т. М. Рабиева // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. - Душанбе, 2024. - № 2. - С. 14-22.
13. Промышленность Республики Таджикистан // Статистический сборник. – Душанбе, АПРТ, 2024.
14. Саидмурадов Л.Х. Стратегические ориентиры реализации экономического потенциала Республики Таджикистан//Вестник ПИТТУ имени академика М.С. Осими. - Душанбе, 2017. - № 3 (4). - С. 64-71.
15. Саидмурадов Л.Х. Уроки мировых кризисов и принцип превентивности в обеспечении экономической безопасности страны//Международные отношения и безопасность. - Душанбе, 2022. - № 1 (1). - С. 141-154.
16. Сафоев А.К. Анализ государственных инвестиций в промышленности Республики Таджикистан//Вестник Таджикского государственного университета коммерции. - Душанбе, 2018.- № 4 (25). - С.105-111.
17. Сафоев А.К. Особенности управления региональными инвестиционными проектами в промышленности Республики Таджикистан//Экономика Таджикистана. - Душанбе, 2021. - № 4-1. - С.74-84.

18. Статистический ежегодник Республики Таджикистан. - Душанбе, 2022. - С. 218-225; Статистический ежегодник Согдийской области/ Статистический сборник. - Худжанд: Главное управление АСПРТ в Согдийской области, 2022. - С.171-176.
19. Статистический ежегодник Согдийской области //Статистический сборник. – Худжанд, Главное управление Агентства по статистике при Президенте Республики Таджикистан в Согдийской области, 2024.
20. Султонов З., Абулхаева П. Необходимость формирования регионального механизма бюджетного планирования, ориентированного на результат, в условиях Республики Таджикистан//Вестник Московского финансово-юридического университета - Москва, МФЮА, 2016, №4. - С.21-31.
21. Ташенова, Л. В. Типология и структура промышленных кластеров / Л. В. Ташенова, А. В. Бабкин // Менеджмент в России и за рубежом. - М., 2019. - № 1. - С. 4-14.
22. Хайитбаева Н.А. Региональная экономика Согдийской области и её место в экономике страны//Вестник ТГУПБП. 2010. №3. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/regionalnaya-ekonomika-sogdiyskoy-oblasti-i-eyo-mesto-v-ekonomike-strany> (дата обращения: 29.07. 2023).
23. <https://ru.wikipedia.org/wiki/>

ЭКОНОМИЧЕСКАЯ СТРУКТУРА СОЦИАЛЬНОГО СТРОЯ В ТРАНСФОРМИРУЮЩЕМСЯ ОБЩЕСТВЕ

Гуломов Баходур Одинаевич,
преподаватель кафедры гуманитарных
наук Таджикского государственного
университета коммерции

Вглядываясь в историю формирования и дальнейшего развития трудовой деятельности человека, изучая суть изменений и преобразования от одной стадии общественного развития, к другой, можно убедиться, что история труда как таковая, есть ничто иное, как история самого человека, который прошел стадию от простого, примитивного, первобытного, биологического уровня до уровня социального, интеллектуального совершенства. Именно труд является и средством, и источником, и критерием самоусовершенствования человека и общества в целом. Удовлетворяя свои насущные потребности посредством трудовой деятельности, человек совершенствовал себя, преобразовывал окружающий мир, развивал и обогащал саму сущность труда, трудовой деятельности, трудовых отношений, сформировывал социальные нормы и законы труда, трудовых отношений, а в целом нормы и законы общежития в обществе. Именно в этом проявляется природно-исторический и общественный характер труда. Выявлено, что одним из главных аккумуляторов преобразования человеческого общества, главной причиной перехода от одной более низкой социально-экономической формации к новой, более зрелой, является именно противоречия производственных отношений. Один из выдающихся исследователей этого механизма К. Маркс отмечает, что «В общественном производстве своей жизни люди вступают в определенные, необходимые, от их воли, не зависящие отношения – производственные отношения, которые соответствуют определенной ступени развития их материальных производительных сил. Совокупность этих производственных отношений составляют экономическую структуру общества, реальный базис, на котором возвышаются юридическая и политическая надстройка и которому соответствуют определенные формы общественного сознания. Способ производства материальной жизни обуславливает социальный, политический и духовный процессы жизни вообще. Не сознание людей определяет их бытие,

а, наоборот, их общественное бытие определяет их сознание... Поэтому человечество ставит себе всегда только такие задачи, которые оно может разрешить...»¹

Каждая новая социально-экономическая формация представляет собой особый характер труда, особые способы производства, формируется под влиянием соответствующих производительных сил и производственных отношений, которые не похожи на предшествовавшие формации. Именно внутри этой формации, вследствие развития производительных сил, совершенствования их общественного сознания, отставания производственных отношений от насущных потребностей производительных сил возникают противоречия, которые, со временем, не найдя своего разрешения в существующих производственных отношениях, приводят к социальным катаклизмам, приводят к разрушению старого и возникновению нового социального строя.

Поэтому, исходя из этой детерминанты, очевидно, что при исследовании природы и сути труда, как целенаправленной, осознанной деятельности людей, следует подходить к труду как к конкретно-историческому феномену, существующему всегда в контексте и контакте с конкретной социально-исторической действительностью. Именно поэтому, при анализе труда, следует всегда конкретизировать: какой труд, в какой конкретной социально-экономической формации – в первобытной, рабовладельческой, феодальной, капиталистической, социалистической – становится предметом рассмотрения. Но при этом следует помнить, что труд при всех формациях, не зависимо от своего характера, формы, качества был и остается важным инструментом, посредством которого человек и общество в целом удовлетворяли свои материальные и духовные потребности. Вместе с тем, труд позволяет человеку самосовершенствоваться, усилить свое влияние во взаимоотношениях с природой, возвысить свой статус в обществе. Труд позволяет человеку и в процессе самопознания, выявления своих скрытых способностей, дарования.

Особенности и свойства труда, проблемы ее стимулирования вновь стали предметом оживленных дискуссий, в период, когда распался СССР – строй который проповедовал и демонстрировал социалистические формы труда и трудовых отношений. Этот распад и вхождение бывших советских и в целом страны бывшего социалистического лагеря в рыночную экономику явился фактом, который будоражил весь мир, и, главное, граждан этих стран. Нынешний этап развития стран, бывших в прошлом социалистическими, породил ситуацию, когда в формате развивающихся государств, при наличии развитой технологии, приоритете научного, светского сознания, в обществе, наряду с капиталистическими и социалистическими трудовыми отношениями, пусть и криминально, но все же проявляют свое очевидное существование даже рабовладельческие трудовые отношения. Такой социальный феномен привел к фиаско все предшествовавшее учение о бесповоротном, поступательном развитии человеческих формаций, привел к ревизии прежних догм о формах и феноменах труда и трудовых отношений. Из сложившегося опыта стран бывших социалистическими, скатившихся вновь к капитализму выходит, что *теория о поступательном развитии общества и невозможности отката истории назад* является не совсем корректной. Во всяком случае, она нуждается в доработке с учетом происшедшего рецидива. Теоретики, утверждавшие, что всякая социальная революция неизбежно приводит к новой более высокой ступени социального развития, видимо в этом своем заявлении были весьма категоричны. Очевидно, бывают исключения из правил. Или же надо подумать о том, является ли социализм легитимной более высокой ступенью социально-экономических формаций, ступенью выше, чем капитализм? А можно вопрос поставить и в другом ракурсе: является ли предложенная классификация социально-экономических формаций непреложным социальным законом?

¹ Маркс К. К критике политической экономии. Предисловие/Маркс к., Энгельс Ф. Избранные сочинения в 9-ти тт. Том 4, М.: ИПЛ, 1986, С. 137 – 138.

Быть может, существует иной расклад, иная не классическая форма классификации социальных формаций? Быть может не всякий распад – есть следствие социальной революции? И не всякая революция – есть прогресс общества?² Во всех этих утверждениях, казалось бы, присутствует налет банальности, трюизма. И, тем не менее, то, что произошло со странами социалистического лагеря, бесспорно, не назовешь прогрессом. Это скорее имитация его. Имитация якобы движения общества к объективности, социальной справедливости, демократии. Но, так или иначе, очевиден факт: в каждой следующей формации формально, но чаще не формально присутствуют рудименты отношений, в том числе и трудовых, от всех предшествовавших формаций. И в каждой такой ситуации кто-то в виде представителя рудиментарных отношений, эксплуатирует другого. Внутри современного сравнительно развитого технологически строя разыгрываются социальные игры – рабовладелец берет в рабство гражданина и эксплуатирует его, пролетариат эксплуатируется буржуа, и, наоборот, пролетариат эксплуатирует буржуа и т.д.³ Разумеется, источником подобной многослойности является сознание отдельных лиц и отдельных социальных групп общества. Это еще раз подтверждает сложность природы человека, человеческого сознания и усложняет предсказуемость его индивидуального и социального развития.

Описывая и классифицируя суждения ученых о процессах, происходящих в современной России, Заславская Т.И. в своей книге «Российское современное общество» делает следующие выводы: она считает, что «наиболее соответствующей реальности представляется концепция, согласно которой в конце 1980-х годов в СССР назревала народно-демократическая революция, направленная против власти номенклатуры. Ее цель виделась в замене авторитарно-бюрократического общественного устройства либерально-демократическим. Движущей силой поднимавшейся революционной волны был "средний класс" советского общества, представленный хорошо образованной, квалифицированной, но социально и политически ущемленной и не удовлетворенной своим положением интеллигенцией. Ее лозунгом было совершенствование социализма, придание ему демократического лица, расширение прав и свобод человека, повышение благосостояния народа.

Революционно настроенной части общества противостояла политическая номенклатура, опиравшаяся на партийно-государственную бюрократию. Демократические силы общества, едва освободившегося от тоталитаризма, были слабы, организационно и идейно разобщены. Они не имели ни политической программы, ни навыков политической борьбы, ни существенного политического влияния. Многоопытная номенклатура, в руках которой находились все значимые ресурсы общества, легко оттеснила демократов от ведущих позиций и предотвратила социальную

² Относительно рассмотрения распада СССР и социалистического лагеря как социальная революция или наоборот, как контрреволюция ведутся острые дискуссии среди российских и зарубежных исследователей. См. в этой связи работы академика Заславской Т.И., Л.М. Алексеева, М.А. Краснова, И.М. Клямкина, А.А. Не-

шадина, Ю.А. Рыжова, А.С. Ципко, Е.Г. Ясина, Шевцову Л.Ф., Данилова

³ Кстати, некоторые интеллектуалы склонны считать, что объявленная большевиками в свое время власть пролетариата, на самом деле не принадлежал пролетариату. Даже если в управлении государством выдвигались передовики производства. Они, как мы знаем, для того, чтобы внедриться во власть, проходили многоступенчатую школу преобразования в партийную прослойку. Фактически ресурсами власти в пролетарском государстве обладала именно эта партийная прослойка, сословие, у которой лишь на словах были пролетарские цели, на самом же деле у нее были вовсе другие цели и задачи. У пролетариата была лишь символика власти и некоторые ее инструментари. Российские обществоведы в настоящее время полагают, что «к концу 1930-х годов партийная бюрократия овладела всеми рычагами власти и управления государством, фактически получив статус правящего класса», – См. Заславская Т.И. Российское современное общество. М.: Дело, С. 188 – 196; Неклесса А. Новый интеллектуальный класс // <http://www.polit.ru/lectures/2005/03/15/neklessa.html>

революцию снизу. Вместо этого общественная энергия была направлена на проведение радикальных (буржуазных по социальному содержанию) реформ 1992–1993 годов».

Начиная же с середины 1990-х годов, – считает цитируемый автор, – Россия, (а мы от себя добавим и все другие страны, входившие в состав СССР и соцлагеря), вступили «в *постреформенный* период, суть которого состоял, с одной стороны, в завершении формирования и практическом внедрении в жизнь новых правил игры, а с другой – в весьма непростой, а нередко остроконфликтной адаптации разных социальных субъектов (индивидов, организаций и групп) к новой институциональной среде⁴. Реализация этих функций связана с громадным расширением и типологической диверсификацией акторов, участвующих в трансформационном процессе, множественность и неуправляемость взаимодействий которых придает этому процессу преимущественно стихийный характер.

Общий вывод из сказанного заключается в том, что в 1990-х годах в России (равно как и в других странах, входивших в единую идеологическую платформу, с разной степенью углубленности, с вариацией процессов национальной идентичности, происходившей в каждой стране бывшего блока – Б.Г.) происходила не революция, а эволюция, однако в основе ее лежало не столько постепенное восходящее *развитие*, сколько цепочка сменявших друг друга кризисов. Исходный подъем демократических и национально-освободительных движений завершился *распадом СССР*. Радикальные экономические реформы фактически вылились в ограбление общества горсткой достаточно случайных людей. В дальнейшем в связи с отсутствием у правящей элиты продуманной стратегии и политической воли началась стихийная трансформация общества, которая привела к резкому ослаблению государства и растущей криминализации общества. Причем каждый из этих этапов углублял кризисное положение» как России, так и других стран, водящихся в единый лагерь.⁵ Почти синхронно во всех странах блока начался процесс избрания Глав государств, рассмотрение и утверждение новых конституций, принятия новых законов и нормативных документов. Страны бывшего соцлагеря, преодолевая кризис, достигая перемирия в гражданских войнах, восстанавливая экономику, постепенно стали приходить к стабильности, проявлению первых признаков новой институциональной сущности. «Однако заметных либерально-демократических сдвигов – считает академик Заславская Т.И., – в реальной жизни России, – (а мы в раздвинем это шире, в реальной жизни стран бывшего социалистического содружества – Б.Г.) – не произошло»⁶...

Распад СССР, который его идеологами объявлялся новой формой общности людей, где труд и трудовые отношения были объявлены самыми гуманистическими, привел к возникновению ряда государств, которые, будучи ранее союзной республикой, ныне выбрали каждый свой путь социально-экономического развития. Причем, в силу разности уровня социального развития, разности использования средств и технологий, в силу национальных и региональных традиций, традиций мышления, социального опыта, социальных ориентаций каждая из бывших союзных республик пошла своим путем. Прибалтийские республики с явно выраженной тягой к европейским традициям. Кавказ сугубо свойственной этому региону спецификой. Азиатские республики в силу ряда причин, несмотря на декларирование демократического строя, фактически каждая пошла по своему пути развития, модели которых трудно сравнимы. Но одно очевидно, что в идеологии азиатских новообразовавшихся стран бесспорен факт возвращения к исламским традициям. Правда, следует отметить, что это возвращение к исламским традициям в каждой центральноазиатской республике происходит по-разному, в разной степени актуальности, в разных формах и проявлениях. При этом власть ловко приспособливалась этот процесс в угоду своим интересам ...

⁴ Заславская Т.И. Российское современное общество. М.: Дело, С. 195.

⁵ Там же, С. 196.

⁶ Заславская Т.И. Указанная работа, С. 196.

9 сентября 1991 года знаменательное событие для таджикского народа – в этот день Таджикистан стал независимым суверенным государством. Теперь таджикскому народу, опираясь на своих интеллектуалов, предстояло сформировать свой путь развития, свои ориентиры социального развития. И, хотя, вскоре они и были заявлены как демократические, светские, тем не менее, они встретили отпор со стороны оппозиционно настроенных сил, желавших построить исламскую модель государства. Начались многотысячные долгосрочные митинги в поддержку то одной, то другой модели. Прежнее руководство республики не справилось с разрешением этих конфликтов. И они были смещены со своих постов. Но и те, кто пришли им на смену, тоже не смогли разрешить возникшее противостояние одной части общества против другой. Началась братоубийственная война, в ходе которой разрушалась и без того слабая экономика, покинули свои места специалисты производства, большая часть которых была вынуждена мигрировать из страны. Таджикистан нуждалась в помощи извне. Но помощи финансовой и экономической невозможно было ожидать, поскольку не было стабильности. Страна, не успев стать независимой, оказалась в глубочайшем кризисе. Промышленные объекты, аграрные комплексы в одночасье вышли из строя, страна почти перестала производить продукцию. Невероятно возросло число безработных. Вместе с войной, эпидемией и безработицей пришла нищета. Люди огромными потоками потянулись в другие страны в поиске убежища от войны, в поиске заработка.

Таким образом, Таджикистан оказался перед большими проблемами, которые нужно было решать незамедлительно. Прежде всего, необходимо было достигнуть гражданского мира внутри страны. Путем длительных переговоров, в результате проявления воли обеих сторон – нового Правительства и оппозиции, в результате активного посредничества России и других стран, был достигнут мир между таджиками. Он был достигнут во второй половине 90-х гг. прошлого столетия. Был, наконец, подписан Договор о мире с оппозицией относительно того, что страна объявляет себя демократической, светской страной, но с явным признанием и уважением исламских традиций. В знак этого примирения и согласия официальная власть договорилась о включении 30 процентов представителей оппозиции в управление государством.

Вторым этапом была трезвая оценка социально-экономического состояния республики, определения того, в каком институциональном статусе будет развиваться страна. Но далее, кроме этих шагов предстояло определить чрезвычайно важные для жизнедеятельности страны вопросы и, прежде всего определение приоритетных направлений в деле восстановления народного хозяйства и налаживания стабильного развития. К этому времени рассмотрены и осуществляется ряд планов и концепций по стабилизации экономики, промышленности, аграрного сектора. Стабилизация политической ситуации в стране восстановило доверие инвесторов и доноров. Но темпы восстановления народного хозяйства шли медленно, не теми темпами, как это ожидалось. И главной причиной тому являлась все еще слабая вера тружеников в налаживание системы труда, в скором восстановлении разрушенных отраслей, в низкой оценке труда, отсутствии прогрессивных форм стимулирования труда...

Правительство республики во главе с Президентом Эмомали Рахмон в настоящее время уделяют особое внимание решению этих проблем. Таджикистан в данное время пытается восстановить народное хозяйство, восстановить веру труженика к справедливой оценке его труда путем разработки и утверждения новых законов, нормативов, путем создания новых рабочих мест, создания крупных объектов, где требуется много рабочих сил. Налаживается сотрудничество с инвесторами. На территории республики реализуются большие совместные межгосударственные проекты и, прежде всего, имеется в виду строительство каскада

гидроэлектростанций, дорог и туннелей, и других трудоемких проектов. На одном из⁷ своих выступлений перед таджикской диаспорой в Москве Президент Республики Таджикистан Эмомали Рахмон, рассказывая обо всем этом землякам, живущим в России, с досадой заметил, что сейчас даже на элементарные объекты строительства Таджикистан вынужден приглашать строителей из Индии, Китая, Ирана, потому что в Таджикистане не хватает специалистов, квалифицированных рабочих. В этой связи созревает важнейшая задача подготовки и переподготовки высококвалифицированных работников различных профессий и рангов. Вместе с тем, одним из важнейших факторов возрождения интереса таджикстанцев к трудовой деятельности именно у себя на родине считается повышение различных форм стимулирования труда. Поэтому нынешнее Правительство предпринимает всевозможные шаги по налаживанию института стимулирования: в частности, отмечаются наградами все те, кто индивидуально вносят вклад в развитие той или иной отрасли. Сутью такого стимулирования являются денежные вознаграждения, всевозможные премии, включая даже государственные – вручения орденов и медалей, ценные призы, повышение в должности, поднятие авторитета труженика в обществе путем освещения его вклада через средства массовой информации, радио и телевидения, и т.д. При этом государство пытается внедрить в сознании граждан новой страны то, что оно не только будет заботиться об обеспечении своих граждан рынком труда, достаточным выбором рабочих мест и реестром заработной платы и стимулов плодотворного труда, но и будет защищать права и обязанности тружеников посредством законодательной системы. Такое толкование функции государства в условиях рыночной экономики имеет принципиальное значение, поскольку работодателем в новом независимом трансформирующемся обществе отныне являются не только государственные институты, но и ряд эшелонированных работодателей, представляющих разные формы собственности и интересы на прибыль. Помимо государственных институтов в данном направлении должны работать и другие институты по защите прав труда человека – свободные профсоюзы, международные организации по защите прав человека. Следует заметить, что, несмотря на то, что в деле выбора нового социально-экономического пути Таджикистана по историческим меркам хотя и прошло не так и много времени, тем не менее, в стране уже сформировываются новые трудовые отношения, реализуются ряд секторов, где по-новому строятся отношения работодателя и труженика, где важным регулирующим рычагом являются контрактные отношения, где оговариваются все пункты интересов сторон, где учитывается квалификация работника, качество его труда, его финансовая и прочая заинтересованность. Иными словами складывается новая модель трудовых отношений и новые типовые требования к работнику, который должен обладать комплексом навыков и профессиональных достоинств. Эти свойства продиктованы новым временем, требованиями мирового рынка, куда Таджикистан входит теперь самостоятельно, без посредников. Эти свойства – требования новой технологии, современной инфраструктуры и т.д.

Несмотря на то, что на строительство таких объектов, где требуются специалисты высокой квалификации и из-за отсутствия их в стране мы вынуждены приглашать с Ирана, Китая, Индии и других стран, тем не менее, работодатели заинтересованы в формировании отечественных специалистов, и работников широкого профиля. И дело тут не только в патриотизме, но в том, что по ряду параметров отечественный работник оказывается выгоднее и дешевле иностранного специалиста. Однако реальность такова, что на первых этапах перехода от советской экономики на уровень рыночных отношений очень трудно сломать психологические стереотипы отечественных специалистов. Обладая, например, квалификацией лучшей, чем иностранный коллега по профилю деятельности, он, тем не

⁷ Трансляция встречи Э. Рахмон по Первому каналу Таджикского телевидения от 24 февраля 2008 года.

менее, уступает ему по работе с элементарным инструментарием, знанием иностранного языка, необходимого при работе с новой технологией. Однако наблюдения показывают, что ситуация начинает меняться. На смену прежнему поколению, приходит новое поколение, которое понимает требования новых трудовых свойств и отношений. Правда, это новое поколение пока еще не составляет преобладающее большинство. Но оно начинает постепенно занимать ключевые позиции производства. Новые отношения к профессии и профессиональным качествам уже стали оказывать определенное влияние на образ жизни, сознание граждан, которые более внимательно стали относиться к уровню своей профессии, к ее выбору, к повышению степени отношения к образованию и обучению, к культуре одеваться, к нормам хорошего тона и т.д. Важно заметить и тот факт, что и со стороны работодателя и исполнителя идет обоюдно заинтересованный рост в положительную сторону. Эффективность этих результатов заключается в том, что возрос интерес потребителя не только к качеству товара или услуг, но и к форме обслуживания. В этом, разумеется, велико, как было уже отмечено, влияние международного рынка, который освещается через средства массовой информации, качества поступающих импортных товаров, в учащенных поездках наших граждан в зарубежные экономически развитые страны, в ходе которых они знакомятся с прогрессивными методами трудовых отношений, культуре современного рынка.

В современном Таджикистане в связи с вышеотмеченными процессами, и, прежде всего с усложнением рынка труда, наблюдаются три формы трудовых отношений. Эти отношения основываются на определенных формах собственности.

Первые формы отношений, например, зиждутся на государственной собственности. Вторые – составляют такие трудовые отношения, которые построены на коллективной собственности. Третьи отношения опираются на различные виды частной собственности.

При кажущейся схожести, эти отношения по существу являются новыми, поскольку они формируются на совершенно новой социально-экономической, политической и психологических платформах. И поэтому следует говорить, скорее, не о схожести, а об отличии бывших и новых трудовых отношений, которое со временем будет возрастать и быть может, изменит веками складывавшийся национальный уклад таджиков. Некоторые признаки этого изменения мы можем наблюдать уже сейчас. Уходят в прошлое некоторые патриархальные отношения, которые, было, приросли к таджикам так, что даже советская власть не смогла их устранить. А новая жизнь их устраняет. Взаимоотношения людей в ходе купли-продажи, заключении трудовых договоров все больше приобретает рациональный характер. Сервис все более приобретает западные формы обслуживания...

Однако еще рано подводить какие-либо итоги. В настоящее время более актуальным становится то, что, несмотря на очевидные достижения Таджикистана, взявшего курс на строительство демократического и правового общества, все еще остается до конца неопределенным курс развития страны. Эта ситуация нуждается в серьезном теоретическом осмыслении. Хотя по логике развития аналогичных социально-экономических процессов эта неопределенность вполне закономерна, поскольку Таджикистан находится лишь на начальной стадии к достижению своих целей. Потому достигнутое в Таджикистане пока еще не дает ясного ответа на вопрос: по какой социально-экономической модели развивается страна? Мы до сих пор не определили для себя каков наш статус или на каком уровне развития мы находимся – в стадии переходного периода или трансформирующегося общества. Эта неопределенность не относится к ясным концепциям, которые разработали, опираясь на мировой опыт, государство и лидеры общества. Эта неопределенность, на наш взгляд связана с социальной психологией широких слоев населения, которые не порвали окончательно с сознанием о мифическом социализме. У большей части людей все еще не преодолены такие представления, как получения приличной заработной платы без особого усердия на рабочем месте, ожидание того, что о тебе будут заботиться руководители, иждивенческое настроение, желание получать вознаграждения, новый квалификационный статус не за конкретный

результат, не за качество труда, а по происшествию определенного времени, пренебрежение к трудовой дисциплине, социалистическое соревнование и т.п. рудименты социалистического трудового отношения. Дело в том, что такая архаика сохраняется не только среди тружеников, но среди работодателей. Это еще более усугубляет процесс обновления трудовых отношений. Преодоление этих стереотипов сознания не может осуществляться сиюминутно. Оно требует время. И в тоже время нельзя оставлять этот процесс на самотек. Нужно на деле доказывать, что новые трудовые отношения выгодно отличаются от прежней необоснованной уравниловки. Внедрение новой технологии и новые трудовые отношения и, прежде всего новые формы стимулирования должны вытеснить устаревшее отношение, имеющее место в нашем обществе. Успехи в новых отношениях, трудовые успехи должны вытеснить такие устаревшие традиции, как словоблудия, высокопарные обещания, пренебрежение к пунктам трудового соглашения, к некачественное выполнение работы и т.п. Все это должно быть заменено четкими прозрачными и реальными паритетными обязательствами и правами сторон. Успех дела зависит от содержания труда, его творческого начала, конкретной выгоды, как работодателя, исполнителя, так и потребителя. В новых трудовых отношениях помимо интересов работника должно быть ясно оговорена стратегия, цели, задачи, содержание выполняемой работы. При этом со стороны работодателя должно быть предложено работнику новейшая технология, новейшие средства труда для качественного исполнения работы. Тогда можно добиться не только качества выполнения работы, но новой психологии труда, факторы духовного творческого, осознанного труда, что влияют на скорейшее преодоление архаических мотивов в трудовом отношении. Человек труженик должен осознать свое место и свою миссию в процессе труда. Тогда появляется трезвая самооценка и самоуважение труженика, которые в совокупности с другими свойствами приобретают стимулирующий фактор развития трудовых отношений.

Сохранению архаики в трудовых отношениях способствует и печальная реальность на трудовом рынке страны. Одна из главных таких реальностей такова, что темпы роста производства в целом не высоки. Средства производства в большинстве своем все еще устаревшие, доставшиеся от советского строя. Ведь новыми компьютерами землю не вспашешь и не пожнешь. От этого страдает качество товара, его покупательная способность на внутреннем и международном рынке. Это в свою очередь влияет на производительность, на прибыль предприятий. По всей стране все еще действуют в целом низкая оплата труда, которая не привлекает труженика, который предпочитает уехать за пределами страны в поисках неквалифицированного труда, но оплачиваемого сравнительно выше, чем в стране. О трудовом стимулировании и говорить не приходится, оно ниже всякой критики. Институты, занимающиеся подготовкой кадров или повышением квалификации, слабо связаны с институтом работодателей. Мало предприятий, которых интересует проблема повышения квалификации, которая была хорошо поставлена в советский период. (Здесь действительно скрытая проблема, поскольку реальность новых трудовых отношений такова, что работник связан с предприятием на договорной основе. И предприятие не интересуется и в принципе не несет ответственности перед работником в деле повышения его квалификации. Последнее стало теперь проблемой самого работника. Если он хочет найти хорошую высокооплачиваемую работу, то он сам должен предпринимать меры по получению высокой квалификации). Все еще слабы и не современны работа банков с предпринимателями, высоки проценты кредитов, не разработаны эффективные формы кредитования престижных направлений. Все еще слабо звено управленческое. Порой на местах все еще действует старая советская болезнь – политика управляет рынком.

Успех преодоления архаики в развитии нового правового суверенного Таджикистана будет зависеть и от научного подхода к существующим проблемам. От осознания того, что рыночные отношения должны стать во главе трудовых отношений. В данном случае важную роль может сыграть социология во всех ее ипостасях. Социологические исследования должны

проводиться и в государственных предприятиях, на заводах, фабриках, и в фермерских, коллективных хозяйствах и в частном секторе. Предметом исследования должно быть состояние трудовой деятельности в трудовых коллективах. При этом важно не бояться их показателей, не скрывать их от общества, сделать их прозрачными, дать возможность обществу принять участие в преодолении недостатков. У Правительства современного Таджикистана будет успех в достижении своих планов, когда оно посредством прикладной социологии будет стремиться глубже изучать интересы членов общества, интересы его различных слоев, наладит с ними диалог. У сторон не должно быть откатов назад, не должно быть двойных стандартов, должно быть доверие друг другу.

Трудовое законодательство должно работать отлажено, и отвечать требованиям времени. А если не отвечает, то оно должно быть квалифицированно пересмотрено, опираясь на международный опыт и, естественно, в нем должны быть учтены национальные особенности граждан Таджикистана. В нынешней Конституции Республики Таджикистан в статье 12 отмечается: «Основу экономики Таджикистана составляют различные формы собственности.

Государство гарантирует свободу экономической и предпринимательской деятельности, равноправие и правовую защиту всех форм собственности, в том числе частной». В статье 35 Конституции (основном законе) РТ зафиксировано: «Каждый имеет право на труд, выбор профессии, работу, охрану труда и социальную защиту от безработицы. Заработная плата не должна быть ниже минимальной оплаты труда. Всекие ограничения в трудовых отношениях запрещаются. За равный труд выдается равная оплата...»

Теперь важно, чтобы эти принципы дошли до сознания каждого гражданина Таджикистана не зависимо от его национальности и двух сторон трудовых отношений.

С целью выявления свойств, цели и задачи стимулирования труда оценки граждан о происходящих переменах в трансформирующемся таджикском обществе мои коллеги и автор этих строк провели социологические исследования в ряде предприятий республики.

Так, проведенное в начале 2003 года социологическое исследование на Вахшском заводе азотных удобрений на вопрос: «Какие условия наиболее эффективны в деле трудовой активности работника?» более 51% опрошенных отметили такие критерия, как хорошая заработная плата, дружный коллектив, заботливый руководитель. 16% - 18% опрошенных поставили на первое место заработную плату, премиальные и гуманитарную помощь. Для сравнения в 90-х годах преобладающая часть респондентов из числа рабочих (почти 70%) ставили на первое место заработную плату. Лишь незначительная часть опрошенных отмечали, как стимулирующие факторы такие критерии, как личная ответственность в ходе выполнения работ, хороший руководитель, трудовая дисциплина, навык, профессиональный опыт, получение почетных грамот и высоких квалификационных статусов по профессии. После 2000 года, с началом процесса стабилизации экономики страны, восстановления производственных предприятий, созданием относительно нормальных условий труда, с разработкой и реализацией стимулирующих факторов труда, изменилось и отношение тружеников к труду. Теперь достаточно возрос процент работников (41% - 45%), которые получают хорошую заработную плату, хорошие условия труда, наличие заботливого руководителя, дружного коллектива, расположение уважением в коллективе и ряд других моральных стимулов считают в совокупности важными условиями и критериями активизации труда.

Эти показатели свидетельствуют о восстановлении доверия населения к процессам возрождения экономики страны, о желании работников вернуться к нормальным трудовым будням, об их желании и чаяниях видеть свои рабочие места с теми свойствами, которые они отметили, как первостепенные.

Однако, насколько восстановленные предприятия, создание предприятий новых типов с современной технологией, принципами управления, формирование фермерских хозяйств на

базе бывших колхозов и совхозов, частный сектор соответствует введению новых принципов рыночной экономики – вопрос, который предстоит выявить социологам в предстоящем будущем.

В итоговых суждениях, проведенных по республике социологических исследований в различные периоды, охватывающие процесс перехода от советского образа жизни к условиям рыночной экономики, по теме определения интереса молодежи к труду, выборе профессии отмечается, что молодежь весьма чувствительна к социальным переменам и значительно быстрее, чем взрослое население, реагирует на происходящие процессы. Но вместе с тем это не означает, что их отношение к новым меняющимся условиям труда поверхностно, меркантильно, преследует лишь сиюминутную материальную выгоду, не имея при этом моральных основ. Кривая по данному вопросу вибрирует следующим образом: до 90-х годов, в годы советской власти, молодежь преимущественно ставила в приоритеты стимулирующих к труду факторов наряду с материальным и моральные факторы. Однако в последствии в период до 1997 года интерес молодежи резко уклонился в сторону больше материальной выгоды (заработная плата, премиальные, материальная помощь и другие позиции из этого ряда). Это свидетельствует о том, что молодежь живо реагировала на происшедший спад экономики страны, разрушение моральных устоев общества, на гражданскую войну. Однако этот уклон, вскоре, начиная с 2000 года, стал выпрямляться и приобретать вновь палитру полноты и многогранности запросов и интересов в трудовом стимулировании. Данное обстоятельство связано с тем, что предпринятые инициативы Правительства РТ по внедрению принципиально нового хозяйствования возымели свои результаты. Разработана планомерная программа по стабильному изменению экономической ситуации страны – внедрение разгосударствления ряда отраслей, отмена монополии государства на средства производства и ведения хозяйствования, поддержка малого и среднего бизнеса, демократизация рынка, создание новых рабочих мест, выдача кредитов на создание новых бизнес-проектов, реализация программы по ликвидации бедности в стране создали почву для изменения психологии труженика и, прежде всего молодого труженика.

Выявлено, что в настоящее время 60% - 65% населения Таджикистана составляет подрастающее поколение. Поэтому привлечение этой силы, особенно трудоспособной части молодежи, проявление заботы к ним, обеспечение их качественным образованием и рабочими местами, является важным аспектом деятельности и правительства и общества в целом. Следует заметить, что в этой связи важно разработать специфическую программу в деле привлечения молодежи к труду. Потому что психология молодого труженика специфично и требует знание этой специфики. Так, если рассмотреть период до 90-х годов, то можно обнаружить, что для трудовой молодежи, ведомой коммунистической партией и комсомолом, были престижнее моральные формы поощрения (приобретение высокой квалификации, получение переходящего красного знамени, получение орденов и медалей и т.д.). В годы гражданской войны и разлада общества, экономики страны (1992 - 1997) эти приоритетные факторы стимулирования резко обесценились и на первое место вышли ценности материальные, стоял вопрос о хлебе насущном, содержание себя и семьи. Но вот с наступлением мира в стране, с началом восстановления страны, его разрушенного войной хозяйства, молодежь преимущественно вновь выбирает более гармонизированные факторы трудовой активности, где немаловажное место занимает чувства патриотизма, преданности семье, желание трудиться во имя обновления своей родины. Именно это начало делает молодежь наиболее активным и гибким в ряду другой категории тружеников республики.

В целях иллюстрации активности молодежи Таджикистана в трудовой деятельности страны воспользуемся данными исследования доктора социологических наук, профессора, члена-корреспондента НАН РТ Ш. Шоисматуллоева, который провел развернутое многоступенчатое и многолетнее исследование по данной проблеме в предприятиях республики.

Перед респондентами ставилась задача: оцените, пожалуйста, насколько каждое из приведенных ниже обстоятельств важно для достижения успеха в труде в настоящее время:

	Совсем не важно (в %)	Не очень важно (в %)	Довольно важно (в %)	Очень важно (%)
Хорошее образование	15,6	22,2	46,3	35,0
Упорный труд	4,0	14,2	46,3	35,0
Наличие связей	2,6	15,9	34,6	46,3
Готовность к риску	5,7	18,2	47,7	27,8
Знание западной практики ведения бизнеса	11,7	24,1	36,9	26,8
Знание техники, навыки работы с компьютером и т.д.	7,5	14,9	40,3	36,7
Способность хорошо срабатываться с людьми	3,0	11,7	43,9	40,9
Готовность брать на себя ответственность за результаты работы	4,2	16,4	48,2	30,7
Готовность делать многое по-новому	4,6	15,9	47,7	31,0
Физическая сила, выносливость	6,0	17,9	45,4	31,6
Доступ к капиталу	3,3	17,9	45,2	30,7

Судя по ответам опрошенных и подытоженных в данной таблице, у молодежи достаточно гармонизированы интересы и требования к трудовой деятельности. Как видим, 46,3% молодежи считает, что довольно важно иметь хорошее образование. Столько же процентов считает довольно важным упорный труд. Однако 46,3% считает весьма важным наличие связей. Почти до 50% опрошенных считают принципиально важным знание западной практики, знание техники, работа с компьютером, готовность делать все по-новому. Это в целом обнадеживающие показатели. То есть здесь налицо трезвая оценка происходящего.

С любезного согласия Ш. Шоисматуллоева в целях расширения сфер охвата данного исследования автор этих строк воспользовался анкетой проведенного исследования и в 2002 – 2004 годах произвел опрос молодых работников Вахшского завода азотных удобрений и Таджикского алюминиевого завода в г. Турсунзаде. На вопрос: «По Вашему мнению, какими должны быть критерия труда?» в смешанном виде 48% респондентов ответили хорошая заработная плата; 71% - повышение статуса с трудовой карьеры; 57% - повышение престижа в трудовом коллективе; 51% - изъявили желание заниматься любимым делом; 47% - отметили желание быть полезным обществу.

Вместе с тем наблюдение и изучение показателей и реальные условия труда некоторых предприятий, где были проведены исследования, свидетельствует о том, что предприятия не только восстанавливают свою былую мощь, но превосходят по качеству производимой продукции, по прибыли и другим показателям в сравнении с 1993 – 1994 гг. в 3-4 раза. Более того, прекратился отток кадров, начался, наоборот, приток. И в этом есть заметная доля участия трудовой молодежи.

Ментальность таджикской молодежи сводится к тому, что она больше воспитана на благородных традициях семьи. Именно этот феномен становится фактором активности многих молодых людей в трудовой деятельности, в их намерениях отправляться за рубеж в качестве трудового мигранта испытывать каскад неудобств, дискомфорта ради того, чтобы помочь своей семье приобрести экономическую стабильность. Но в этом порыве возникают и

немало побочных проблем, в частности, служение семье и отсутствие нормальных условий для нормальной трудовой деятельности толкает молодежь на принятие внеправовых действий – проституцию, наркобизнес, воровство и другие подобные поступки, и образа жизни...

Социология труда на примере молодежи свидетельствует, что Республика Таджикистан после преодоления последствий гражданской войны стабильно налаживает свои рельсы, направленные на освоение мирового опыта. И в этом деле освоена необходимость налаживания стимулирования населения к созидательному труду, труду, который преследует не только конкретные цели конкретного труженика, но стратегические цели всей страны.

ЛИТЕРАТУРА

1. Маркс К. К критике политической экономии. Предисловие/Маркс к., Энгельс Ф. Избранные сочинения в 9-ти тт. Том 4, М.: ИПЛ, 1986, С. 137 – 138.
2. Относительно рассмотрения распада СССР и социалистического лагеря как социальная революция или наоборот, как контрреволюция ведутся острые дискуссии среди российских и зарубежных исследователей. См. в этой связи работы академика Заславской Т.И., Л.М. Алексеева, М.А. Краснова, И.М. Клямкина, А.А. Нешади, Ю.А. Рыжова, А.С. Ципко, Е.Г. Ясина, Шевцову Л.Ф., Данилова
3. Заславская Т.И. Российское современное общество. М.: Дело, С. 188 – 196; Неклесса А. Новый интеллектуальный класс // <http://www.polit.ru/lectures/2005/03/15/neklessa.html>
4. Заславская Т.И. Российское современное общество. М.: Дело, С. 195.
5. Заславская Т.И. Указанная работа, С. 196.
6. Трансляция встречи Э. Рахмон по Первому каналу Таджикского телевидения от 24 февраля 2008 года.

МАСОИЛИ МУҲИМИ РУШДИ ХИЗМАТРАСОНИҲОИ ИҶТИМОЙ ДАР ШАРОИТИ МУОСИР

Дустматов Баходур Муродович номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсенти кафедраи молия ва суғуртаи Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон

Кабутзода Курбонали Мирзо номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсенти кафедраи менеҷменти Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон

Наботзода Парниёни Чумахон муаллими калони кафедраи молия ва суғуртаи Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон

Аннотатсия: Дар мақола шарҳи давлат ва бахши хусусӣ ҳамчун яке аз омилҳои муҳими рушди хизматрасониҳои иҷтимоӣ баррасӣ мешавад. Таҳқиқоти нишон медиҳанд, ки дар рушди шарҳи давлат ва бахши хусусӣ механизми ҷалби сармоягузори хусусӣ ба бунёди иншооти инфрасохтори иҷтимоӣ, таъмини идоракунии самараноки амволи давлатӣ, инчунин баланд бардоштани сифати хизматрасонии аз ҷиҳати иҷтимоӣ аҳамиятнок меҳвари асосии он мебошад. Аз ин рӯ, дар мақола ақидаҳои олимони ватани ва хориҷи оид ба рушди шарҳи давлат ва бахши хусусӣ дар хизматрасониҳои иҷтимоӣ мавриди баррасӣ қарор гирифта таҳқиқ шудаанд.

Калидвожаҳо: шарикӣ давлат ва баҳши хусусӣ, лоиҳаҳои инфрасохторӣ, хизматрасонии иҷтимоӣ, давлат, сармоягузорӣ.

Дар шароити рушди муносибатҳои иқтисоди бозорӣ, ки нақши ҷаҳонишавӣ рӯз аз рӯз меафзояд, мавқеи ШДВБХ дар ҳамаи соҳаҳои хоҷагии халқ афзуда истодааст. Соҳаи иҷтимоӣ, ки дар ташаккули шахсият нақши муҳим дорад, имрӯзҳо ба маблағгузориҳои иловагӣ ниёз дорад. Аз ин лиҳоз, дар шароити иқтисоди бозорӣ, яке аз воситаҳои асосии маблағгузорӣ ин ШДВБХ дар хизматрасонии иҷтимоӣ мебошад. Қобили зикр аст, ки аллакай якчанд лоиҳаҳои шарикӣ дар хизматрасонии иҷтимоӣ амалӣ шуда истодаанд, аз он ҷумла дар инфрасохтори соҳаи нақлиёт, обтаъминкунӣ, маъориф, тандурустӣ ва фарҳанг, вале барои рушди соҳаи иҷтимоӣ дар умум хело кам мебошад.

Маврид ба ёдоварист, ки дар адабиёти илмӣ ШДВБХ-ро ҳамчун воситаи муҳими ҳалли мушкилоти иқтисодӣ-иҷтимоӣ ба ҳисоб меравад, истифодаи онро барои рушди баҳши давлатӣ ва хусусӣ маънидод менамоянд.

Таҳқиқотҳои нишон медиҳанд, ки дар рушди шарикӣ давлат ва баҳши хусусӣ механизми ҷалби сармоягузориҳои хусусӣ ба бунёди иншооти инфрасохтори иҷтимоӣ, таъмини идоракунии самараноки амволи давлатӣ, инчунин баланд бардоштани сифати хизматрасонии аз ҷиҳати иҷтимоӣ аҳамиятнок меҳвари асосии он мебошад. Моҳияти ШДВБХ аз он иборат аст, ки захираҳои моддӣ ва ғайримоддӣ давлат ва тичорати хусусиро дар заминаи дарозмуддат ва ба ҳамдигар ғойдаовар барои фароҳам овардани имтиёзҳои иҷтимоӣ ва манфиати давлатро ба он ҳамчун механизми муассири татбиқи сиёсати давлатии иҷтимоии давлатӣ муайян мекунад.

Баҳодиҳии самаранокии муқоисавии лоиҳаҳои ШДВБХ қисми муҳими раванди қабули қарорҳо мебошад ва ҳамзамон бо назардошти таҷрибаи ҷаҳонӣ интиҳоби ин ё он шакли татбиқи онҳо бояд асоси тағйироти оянда бошад. Аммо, равишҳои кунунӣ дар танзими чунин баҳодиҳӣ дар бисёр кишварҳо нопурраанд ва дар асл татбиқ намешаванд. Тақмили ин механизм ба қонунҳои мавҷудаи миллӣ ислоҳоти ҷиддиро тақозо мекунад.

Дар ҷумҳури ШДВБХ дар асоси Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи шарикӣ давлат ва баҳши хусусӣ» ба роҳ монда шудааст. Баҳодиҳии омилҳои таъсиррасон дар рушди ШДВБХ дар соҳаи иҷтимоӣ дар асоси моддаи 20 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи шарикӣ давлат ва баҳши хусусӣ» [3] ба роҳ монда мешавад, ки чунин меъёрҳо дорад:

- аз ҷумла «...асосноккунии техникӣ;
- мутобиқат ба меъёрҳои экологӣ, ки дар қонунгузориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон муқаррар карда шудаанд;
- амалан иҷрошаванда;
- сифати хизматрасониҳо ва ҷорабиниҳо барои таъмини муттасилии онҳо;
- нақша ва ҷадвали татбиқи лоиҳаи шарикӣ».

Бояд зикр намуд, ки Криканов Д.Д. дар таҳқиқоти илмӣ худ: «...меъёрҳои техникӣ-иқтисодии лоиҳаҳо мавриди омӯзиш қарор дода, чунин самтҳои афзалиятноки онро муайян намудааст» [2]:

- арзёбии ҳадафманд аз нигоҳи иқтисодӣ;
- арзёбии дастрасии молиявӣ;
- баҳодиҳӣ ба омилҳои техникую иқтисодӣ;
- баҳодиҳӣ ва таъсиррасонӣ ба бучети давлатӣ;
- арзёбии экологӣ;
- арзёбии ҳадафмандии иҷтимоӣ;
- баҳодиҳии асоснокии ҳуқуқӣ.

Баҳодиҳии самаранокии ғайриҷаҳонишавӣ шарикӣ давлат ва баҳши хусусӣ дар хизматрасонии иҷтимоӣ вобаста ба тарзи бастанӣ шартномаи онҳо ба роҳ монда мешавад.

Бояд зикр намуд, ки дар таҳқиқоти иқтисодшиносии муосир И.У.Зоиров зикр шудааст, ки: «...интихоби шакли шароити татбиқи муносибатҳои мутақобилан судманд, ташаккули ҳадафу вазифаҳои лоиҳаи мушаххаси шарикии давлат ва бахши хусусӣ, бояд ҳам аз ҷониби давлат ва ҳам аз ҷониби бахши хусусӣ ба таври объективӣ асоснок ва шаффоф бошад» [1].

И.У.Зоиров чунин қайд менамояд, ки: «...дар амалияи фаъолияти ШДВБХ шаклҳои гуногуни он истифода мешаванд, аз ҷумла:

- ❖ корхонаҳои давлатӣ-хусусӣ;
- ❖ шартномаҳои консессия (қарордодҳо);
- ❖ шартномаҳо оид ба тақсими маҳсулот;
- ❖ шартномаҳо, ки давлат ба бахши хусусӣ пешниҳод мекунад;
- ❖ муносибатҳои иҷоравӣ;
- ❖ минтақаҳои маҳсули иқтисодӣ;
- ❖ лоиҳаҳо, ки ба сармоягузориҳои хусусӣ имтиёзҳои андозӣ ва гумрукӣ барои

истифодаи замин, инфрасохтор ва ғ».

Барои рушди муассир ва мутавозини иқтисод инфрасохтори мутараққӣ зарур аст, зеро ки дар масири он рушди иқтисоди ҷаҳонӣ таъмини робитаҳои устувор ва бефосилаи байни минтақаҳо ва соҳаҳо асоси эҷоди иқтисоди қавӣ ва самаранок он ҳисобида мешавад. Аз ин лиҳоз, ҳар як давлат кушиш менамояд, то чунин инфрасохторро таъсис диҳад, ки рушди устувори иқтисоди миллиро таъмин намуда, бо ин васила шароити заруриро барои беҳдошти сифати зиндагии аҳоли таъмин намояд.

Ҳангоми таҳқиқи маълум гардид, ки таҳия ва татбиқи лоиҳаҳои инфрасохторӣ раванди мураккаб ва ҳамзамон маблағҳои зиёдро талаб мекунад. Тавре маълум аст, солҳои қаблӣ дар кулли кишварҳои ҷаҳон маблағгузорӣ ва рушди лоиҳаҳои инфрасохторӣ асосан аз ҷониби давлат роҳандозӣ карда мешавад.

Маврид ба зикр аст, ки давоми даҳсолаи охир шакл ва механизмҳои нави татбиқи лоиҳаҳои инфрасохторӣ ба ҷашм мерасанд, ки дар муҳтавои он институти шарикии давлат ва бахши хусусӣ ҷойи мавқеи муҳимро ишғол намудааст. Имрӯзҳо кишварҳои пешрафта дар таҳия ва татбиқи лоиҳаҳои инфрасохторӣ бештар аз ин механизми ҳамкории давлат ва бахши тижорати хусусӣ истифода менамоянд.

Дар таҳқиқоти ҳангоми пайгирии масоил ва омӯзишу баррасии он муайян гардид, ки ҳоло дар Ҷумҳурии Тоҷикистон институти ШДВБХ дар сатҳи зарурӣ рушд накардааст, ҳарчанд баъзе лоиҳаҳо дар соҳаи сохтмон, нақлиёт, маориф ва азнавсозии объектҳои бахши хизматрасонӣ ва зерсохторҳои инфрасохтори он татбиқи гардида истодааст. Қобили зикр аст, ки рушди инфрасохтори ШДВБХ ҷалби сармояро ба соҳаҳо, ки рушд накардаанд ворид намуда, болоравии сатҳи иқтисоди миллиро таъмин месозад. Аз ҷама асос, он ба паст кардани сатҳи камбизоатии аҳоли ва болоравии сатҳи сифати зиндагии онҳо заминаи устувор мегузорад.

Қобили зикр аст, ки мушкilotи асосие, ки ба рушди шарикии давлатӣ ва бахши хусусӣ таъсир мерасонанд, таъсиси институтсионалии он мебошад. Муҳити институтсионалии шарикии бахшҳои давлативу хусусӣ ба татбиқи, пайдарҳамӣ ва танзими он таъсир мерасонад.

Ҳангоми таҳқиқи мушоҳида карда шуд, ки масъалаи муҳим ва асосӣ барои ҷорӣ намудани лоиҳаҳои ШДВБХ дар соҳаи иҷтимоӣ мушкilotи механизмҳо барои баргардонидани сармоягузориҳои хусусӣ ба ҳисоб меравад.

Бинобар ин, лоиҳаҳои ШДВБХ-ро, ки воқеан дар амал истифода ё татбиқи мегарданд, ба чор гурӯҳи зерин тақсим кардан ба мақсад мувофиқ аст:

- ✓ пардохт барои мавҷудият - баргардонидани сармоягузори хусусӣ пурра ё ба андозаи бештар тавассути пардохтҳои шарикӣ давлатӣ;
- ✓ мустақиман ситонидани пардохтҳо ва амалӣ намудани дигар намудҳои фаъолияти тижоратӣ бо нархҳои (тарифҳои) танзимшаванда;
- ✓ ҳадди ақали даромаднокии кафолатнокии шарикӣ давлатӣ;

✓ мустақиман ситонидани пардохтҳо ва амалӣ кардани дигар намудҳои тичорат бидуни кафолати иловагии шарикони давлатӣ.

Бо дарназардошти гуруҳбандии мазкур, ҳамаи объектҳои инфрасохтори иҷтимоиро ба ду гуруҳ тақсим кардан мувофиқ ба матлаб аст:

♣ лоиҳаҳои, ки чараёни пардохтҳо нишон медиҳанд, яъне давлат фоидаи ҳадди ақалро кафолат медиҳад;

♣ лоиҳаҳои, ки чараёни пардохтҳо бевосита аз талаботи истеъмолкунандагон вобастагӣ доранд.

Таҳлили асарҳои илмӣ олимону коршиносони хориҷӣ нишон медиҳад, ки онҳо омилҳои асосии таъминкунандаи муваффақияти ҳамкорӣҳои бахшҳои давлативу хусусиро дар чунин амалҳо мебинанд:

❖ дар тақсими одилонаи хавфҳо байни шарикони давлатӣ ва хусусӣ; мавҷудияти бахши хусусии қавӣ;

❖ назорати салоҳиятноки давлат;

❖ раванди муассири муайян кардани шарикони хусусӣ;

❖ заминаи ҳуқуқии мувофиқ ва муҳити мўътадили сиёсӣ ва ғайраҳо.

Мавриди зикр аст, ки дар татбиқи лоиҳа ҳарду ҷониб манфиатҳои зиёде мебинанд, аз ҷумла:

✓ дастрасии молиявии бозор;

✓ таҷрибаи шарикони хусусӣ дар татбиқи лоиҳаҳои ШДВБХ;

✓ талаботи дарозмуддат ба объектҳои созишномаи ШДВБХ;

✓ дастгирии давлатии лоиҳаи ШДВБХ;

✓ заминаҳои кофӣ ва возеҳи ҳуқуқии ШДВБХ;

✓ тақсими мутавазунӣ хавфҳо дар байни шарикон;

✓ тартиби фаъолияти шаффоф ва рақобатпазирии интиҳоби шарикони хусусӣ;

✓ дастгирии лоиҳаи ШДВБХ аз ҷониби аҳолии маҳаллӣ;

✓ сиёсати возеҳи сармоягузорӣ ва иқтисодии давлатӣ.

Рушди соҳаи иҷтимоӣ чун анъана омили асосии ташаккули соҳаи иқтисодии ҳар як мамлакат мебошад.

Умуман, то имрӯз дар соҳаи хизматрасонии иҷтимоӣ ду тамоюли ба ҳам муқобил вучуд дорад. Аз як тараф, коҳиши маблағгузорию буча ба назар мерасад, аз тарафи дигар, шумораи лоиҳаҳои, ки бо сармояи хусусӣ тибқи шартҳои ШДВБХ маблағгузорӣ мешаванд, бемайлони меафзояд. Дар ҷадвали 1 оид ба лоиҳаҳои шарикони давлат ва бахши хусусӣ дар соҳаи маориф маълумотҳо оварда шудааст.

Ҷадвали 1. Оид ба лоиҳаҳои шарикони давлат ва бахши хусусӣ дар соҳаи маориф

Номгӯи лоиҳаҳо	Арзиши лоиҳа	Фармоишгар	Давраи пардохт
Таҷдид ва идоранамоии кӯдакестони №133 дар ш. Душанбе	8 млн. сомонӣ	Вазорати энергетика ва захираҳои оби Ҷумҳурии Тоҷикистон	10 сол
Кӯдакестони ҚСҚ “Файзбахш”	2500 ҳ. дол.	МИХД ноҳияи Ҳисор	3-4
Кӯдакестони ҚСП “Паррандапарварии Шаҳринав”	2800 ҳ. дол.	МИХД ноҳияи Шаҳринав	4-5
Кӯдакестони №3 ҚСҚ “Агросаноатии Шаҳринав”	2500 ҳ. дол.	МИХД ноҳияи Шаҳринав	4-5
Кӯдакестони №143 ҚСҚ “Кухандиз”	2900 ҳ. дол.	МИХД шаҳри Душанбе	3-4
Кӯдакестони №97 ҚСП “Бофанда”	2700 ҳ. дол.	МИХД шаҳри Душанбе	3-4

Кӯдакистони №97 ҚСП “Бофанда”	2500 х. дол.	МИХД шаҳри Душанбе	3-4
Кӯдакистони №111 ва ошхонаи ҚСП “Нассоч”	2800 х. дол.	МИХД шаҳри Душанбе	3-4
Кӯдакистони ҚСК “Текстил”	2700 х. дол.	МИХД шаҳри Душанбе	3-4
Кӯдакистони №23 ҚСК “Заводи арматури ба номи Орджоникидзе”	2800 х. дол.	МИХД шаҳри Душанбе	3-4
Барқарорсозии биноҳои маъмурияти кӯдакистонҳои шаҳри Ҳисор	8000 х. дол.	МИХД ноҳияи Ҳисор	5 сол

Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси маълумоти соҳаи маориф

Сиёсати иҷтимоии давлат пеш аз ҳама барои баланд гардонидани сатҳу сифати зиндагӣ ва солимии сокинони он равона гардидааст. Дар ин асос, шоистаи таъкид аст, ки солимгардонии шаҳрвандон аз хизматрасонии истироҳатгоҳҳо ва озоишгоҳҳо вобастагии зиёд дорад. Дар ҷадвали 3 маълумотҳо оид ба лоиҳаҳои шарикии давлат ва бахши хусусӣ дар хизматрасонии озоишгоҳҳо оварда шудааст.

Ҷадвали 3. Оид ба лоиҳаҳои шарикии давлат ва бахши хусусӣ дар хизматрасонии озоишгоҳҳо

Номгӯи лоиҳаҳо	Арзиши лоиҳа	Фармоишгар	Давраи пардохт
Истироҳатгоҳи ҚСК “Текстил”	12000,00 х. дол.	МИХД ноҳияи Варзоб	3-5 сол
Истироҳатгоҳи ҚСК “Агросаноатии Шаҳринав”	11000,00 х. дол.	МИХД ноҳияи Шаҳринав	5-6 сол
Истироҳатгоҳи ҚСК “Зарфсоз”	15000,00 млн. дол.	МИХД шаҳри Ваҳдат	5-6 сол
Озоишгоҳи “Ёс” КВД “Тоҷикэнергоснаб” ШХСК “Барқи тоҷик”	4500,00 млн.дол.	МИХД шаҳри Ваҳдат	5-6 сол
Озоишгоҳи “Арчанак” КВД “Тоҷиктекстилмаш”	3700,00 млн.дол.	МИХД ноҳияи Ҳисор	5-6 сол

Сарчашма: Таҳияи муаллиф

Таҳлилҳо нишон медиҳад, ки дар ШДВБХ дар соҳаи хизматрасонии иҷтимоӣ хело ҳам мушкилиҳо зиёд аст. Мушкилоти асосӣ дар он аст, ки бахши хусусӣ барои ҳамкорӣ дар соҳаи иҷтимоӣ мароқи баланд надошта, инчунин аз хавфҳои соҳа хело ҳам метарсанд.

Баррасии ҳамаҷонибаи татбиқи шарикии бахшҳои давлативу хусусӣ бо дарназардошти муайян кардани сатҳи ҳосиятҳои лоиҳа, сохтори мушаххаси онро талаб мекунад.

Патракеева О. Ю. ва Патракеев А. А. дар мақолаи илмӣ худ: «...хусусияти дороиҳоеро, ки дар сурати татбиқи лоиҳаҳои инфрасохтори нақлиётӣ ба вучуд омадаанд, тавассути шакли фарзияи вазифавии маҷмуии сатҳи хароҷоти муомилоти сармоягузории хусусиро дар лоиҳаи ШДВБХ (ТС_{inv}) пешниҳод мекунанд, ки дар марҳалаи пеш аз ба кор андохтани объекти таъсисёбанда ба вучуд меояд. Шакли ин вазифа, дар навбати худ, метавонад барои тасвир кардани ҳосиятҳои ғайрихаттии динамикаи хароҷоти транзаксия вобаста ба омилҳои асосӣ истифода шавад, ки барои минбаъд асоснок кардани ҳолати маҳдуди ғайри қобили амал будани лоиҳаи ШДВБХ мушаххас аз рӯи принципҳо муҳим аст» [7].

Илова бар ин, баррасии хароҷоти муомилотӣ ҳамчун вазифаи расмӣ имкон медиҳад, ки бавосита дурустии мантиқи қабулшудаи пайдоиши онҳоро нисбат ба баҳодихии омории мавҷудаи лоиҳаҳои калонҳаҷм баҳодихӣ намоем. Умуман, фаҳмидани чӯзҳои хароҷоти транзаксия ва пайдарпаии вобастагии байни онҳо метавонад барои баҳодихии сарҳадии сатҳи умумии онҳо истифода шавад.

Мерзлов И. Ю. пешниҳод менамояд: «...барои ифодаи намуди вазифаи мураккаб бояд робитаҳо ва сабабу оқибатҳоеро, ки дар чараёни пайдоиши хароҷоти муомилотӣ аз миқёси лоиҳа ба вучуд меоянд, ошкор кардан лозим аст. Аз ҷумла, миқёси назаррас (V) ва аз ин рӯ, хусусияти ғайристандартии лоиҳа миқдори зиёди маблағгузори асосиро дар назар дорад, ки ба хароҷоти иловагӣ дар робита ба тахияи ҳуҷҷатҳои лоиҳавӣ ва иҷозатдиҳӣ (D) таъсир мерасонад. Мушкilot ва ҳаҷми ҳуҷҷатҳои техникӣ, дар навбати худ, ба сатҳи хароҷоте, ки барои иҷрои машваратҳои молиявӣ ва ҳуқуқӣ заруранд, инчунин хароҷоти иловагии молиявӣ (C) таъсир мерасонанд. Ҳамчун як қисми параметри (C), аз рӯи хароҷоти иловагии молиявӣ метавон хароҷоти ташкили маблағгузори, ки одатан шарикӣ хусусӣ ҷалб мекунад, дохил кард» [4].

Мутаносибан, агар параметри (C) хароҷоти ташкили маблағгузорӣ, ба монанди пардохтҳои ғоизҳои иловагиро, ки масалан, ҳангоми таҷдиди сохтори қарз ба вучуд меоянд, ба назар гирад, сатҳи умумии хароҷот (ТС) бо ҳиссаи баланди маблағгузори қарз дар сохтори сармояи лоиҳа метавонад як қисми зиёди бучети лоиҳаи тасдиқшуда бошад.

Ҳамин тавр, таҳлилҳо нишон медиҳад, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аз механизми ШДВБХ дар хизматрасонии иҷтимоӣ ба таври кофӣ истифода намебаранд. Аксари бахши хусусӣ аз хавфҳои соҳаи иҷтимоӣ тарс дошта, сармоягузори дар бахши мазкур дар гардиш намегузорад. Пас аз баррасии матлаби болозикр мо зарур мешуморем, ки мақомотҳои дахлдор, аз ҷумла, мақомоти иҷроияи ҳокимияти маҳаллӣ дар тамоми қаламрави ҷумҳурӣ, на танҳо барпо намудани семинарҳо, тренингҳо ва машваратҳо, балки ҳамчун ташкилкунанда, ташаббускор оид ба ҳавасмандгардонии соҳибкорон барои иштирок дар лоиҳаҳои иҷтимоӣ бошанд.

АДАБИЁТ

1. Зоиров И.У. Основные направления и инструменты развития государственно-частного партнерства в сфере услуг в условиях рыночной экономики (на материалах Республики Таджикистан): дисс. ... канд. экон. наук: 08.00.05 / Зоиров Исфандиёр Усмонкулович - Душанбе-2017. - 165 с. С. 64.
2. Крыканов Д.Д. Оценка осуществимости проектов государственно-частного партнерства: анализ российской и международной практики // Государственно-частное партнерство. – 2017. – Том 4. – №2. – С. 111-129. doi: 10.18334/ppr.4.2.38144
3. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи шарикӣ давлат ва бахши хусусӣ» (АМОҶТс. 2012, №12, қ.1, м.1001).
4. Мерзлов И. Ю. (2014) Подходы к структурированию проектов государственно-частного партнерства. Journal of Economic Regulation. Т. 5, № 1. С. 77–87.
5. Наботова П.Ч. Баъзе ҷанбаҳои таъмини молиявии хизматрасониҳои иҷтимоӣ дар шароити ҳозира/ Паёми Тоҷикистон ва ҷаҳони имрӯз №2 (82) 2023 ISSN 2075-9584 саҳ 269-281
6. Наботова П.Ч., Дустматов Б.М., Мухторзода С.С. Шарикӣ давлат ва бахши хусусӣ дар соҳаи хизматрасониҳои иҷтимоӣ дар мамлакатҳои тараққиёти устувори иқтисодидошта/Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. - Душанбе, 2023. 1(45). – С. 181-185.
7. Патракеева О. Ю., Патракеев А. А. (2020) Применимость контрактов ГЧП для реализации проектов с высокой специфичностью активов. Вестник Санкт-Петербургского университета. Экономика. Т.36. Вып. 4. С. 601–623. <https://doi.org/10.21638/spbu05.2020.403>

ИСТИФОДАИ ТЕХНОЛОГИЯҲОИ РАҚАМӢ ДАР СТРАТЕГИЯҲОИ МАРКЕТИНГИ МУОСИР

Зайнуудинов С., н.и.т., дотсент, мудири шӯъбаи таъвияти институтсионалии кишвар ва иқтисоди рақамӣ, МД ПИТИ ВРИС ЧТ

Салимов Н.С., н.и.ф.м., дотсенти Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон

Аннотатсия: Дар замони муосир, технологияҳои рақамӣ яке аз қувваҳои асосии тағйирдиҳандаи муносибатҳои бозорӣ ва равандҳои маркетингӣ ба шумор мераванд. Дар мақола таъсири афзояндаи технологияҳои рақамӣ ба стратегияҳои маркетинги муосир мавриди таҳлил қарор гирифтааст. Дар шароити рушди босуръати рақамикунонӣ ширкатҳо маҷбуранд, ки стратегияи маркетингии худро бо усулҳои наву рақамӣ мутобиқ созанд. Дар мақола самтҳои асосии навоариҳои рақамӣ, аз ҷумла истифодаи зехни сунъӣ, маркетинги фардӣ, таъсири инфлюенсерҳо, воқеияти маҷозӣ ва ҳақиқӣ, бозорёбии муҳтавоӣ ва таҳлили додаҳо баррасӣ шудаанд. Ҳамчунин, вазъи кунунӣ, омилҳои рушдиҳанда ва дурнамои маркетинги рақамӣ дар Тоҷикистон таҳқиқ гардида, аҳамияти таълими мутахассисон ва татбиқи технологияи нав дар муваффақияти тичорат таъкид гардидааст. Татбиқи дурусти ин равандҳо метавонад рақобатпазирии ширкатҳоро дар бозори дохилӣ ва байналмилалӣ афзоиш диҳад.

Калидвожаҳо: технологияҳои рақамӣ, стратегияҳои маркетинг, васоити ахбори иҷтимоӣ, контент-маркетинг, SEO, рафтори истеъмолкунандагон, мутобиқшавӣ, маркетинги рақамӣ, зехни сунъӣ (AI), додаҳои калон (Big Data), воқеияти маҷозӣ (VR), маркетинги фардӣ, автоматизатсияи маркетинг,

Истифодаи технологияҳои рақамӣ дар стратегияҳои маркетинги замонавӣ масъалаи хеле муҳим ва саривақтӣ мебошад, зеро бо рушди босуръати технологияҳои рақамӣ (digital technologies), низомҳои маркетингӣ низ тағйир меёбанд.

Дар асри XXI, технологияҳои рақамӣ на танҳо усулҳои кор ва иртиботро тағйир доданд, балки қуллан муносибати инсонро ба иқтисодиёт, бизнес ва рабобити бозорӣ дигар карданд. Яке аз самтҳои, ки зери таъсири амиқи рақамисозӣ қарор гирифтааст, маркетинг мебошад. Маркетинги замонавӣ дигар танҳо таблиғу фурӯш нест, балки як маҷмӯи стратегияҳои мебошад, ки бо истифода аз маълумот, алгоритмҳо ва воситаҳои рақамӣ барои ҷалби муштариёни нав ва нигоҳ доштани мизочони мавҷуда равона шудааст. Ҷумҳурии Тоҷикистон низ, дар чанд соли охир қадамҳои муҳимро дар самти рақамикунонӣ гузоштааст. Ҳукумати кишвар Стратегияи миллии рушди рақамиро таҳия ва қабул намудааст, ки яке аз ҳадафҳои он гузариш ба иқтисоди рақамӣ ва баланд бардоштани самаранокии идоракунии давлатӣ мебошад.

Барномаҳои давлатии "Таъмини рушди иқтисоди рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2021–2025" ва "Технологияҳои иттилоотӣ-коммуникатсионӣ барои рушди устувор" самтҳои афзалиятноки рушд, аз ҷумла рақамикунонии хизматрасониҳои давлатӣ, татбиқи технологияҳои иттилоотӣ дар соҳаи маорифу тандурустӣ ва дастгирии стартапҳо ва соҳибкориҳои инноватсионӣ мебошанд.

Бозори муосир бо рушди динамикии технологияҳо тавсиф мешавад, ки боиси тағйирёбии самтҳои маркетинг мегардад. Воситаҳои рақамӣ ба ширкатҳо имкон медиҳанд, ки гурӯҳҳои мақсадноки худро аз ҳарвақта дида самараноктар ба даст оваранд. Ин раванд аз маркетингҳо талаб мекунад, ки дар бораи таҷҳизотҳо ва усулҳои нави маркетинги рақамӣ фаҳмиши амиқ дошта бошанд.

Навовариҳои рақамӣ дар соҳаи маркетинг (Digital Innovations in Marketing) имрӯз ба як ҷузъи асосии стратегияи тичоратии ширкатҳо табдил ёфтаанд. Ин навовариҳо ба шарофати рушди технологияҳои иттилоотӣ ва интернетӣ имконият медиҳанд, ки робита бо муштарӣ самараноктар ва фардӣ гардад. Муҳимтарин навовариҳои рақамиро дар соҳаи маркетинг қайд менамоем, ки инҳоянд:

1. Истифодаи зехни сунӣ (AI), ки барои чунин амалҳо пешниҳод шудааст:
 - Пешгӯӣ намудани рафтори харидорон бо таҷлили додаҳои калон (Big Data).
 - Эҷоди муҳтавои автоматикӣ, масалан, навиштани почтаи электронӣ ё паёмҳои таблиғотӣ.
 - Ташкили Чатботҳо барои хизматрасонии шабонарӯзӣ ба муштарӣ.
2. Маркетинги фардӣ кунонидашуда (Personalized Marketing) чуунин амалҳоро иҷро карда метавонад:
 - Ирсолӣ паёмҳо ва таблиғот мутобиқ ба шавқу завқи ҳар як муштарӣ.
 - Истифодаи алгоритмҳо барои пешниҳоди маҳсулотҳои мувофиқ ба талабот; масалан, Amazon ва Netflix онро истифода мебаранд;
3. Маркетинги таъсиррасон (Influencer Marketing) барои амалҳои зерин пешниҳод шудааст:
 - Ба кор бурдани параметрҳои шахсиятҳои маъруф дар шабакаҳои иҷтимоӣ барои таблиғи маҳсулот.
 - Фароҳам овардани эътимод дар харидор тавассути таҷрибаи шахсии таъсиррасонҳо (инфлюенсерҳо).
4. Маркетинги мобилӣ чунинанд:
 - Барномаҳои мобилӣ барои фурӯш ва таблиғ.
 - Ирсолӣ огоҳномаҳо (push notifications) бо пешниҳодҳои махсус.
5. Истифодаи воқеияти ҳақиқӣ (AR) ва воқеияти маҷозӣ (VR) барои амалҳои зерин нигаронида шудаанд:
 - Истифодаи таҷрибаи фурӯши интерактивӣ (масалан, чашидан ё дидани маҳсулот пеш аз харид).
 - Тарҳрезии таблиғотҳои фарогир ва ҷолиб.
6. Бозорёбии муҳтавоӣ (Content Marketing), ки як ҷузъи ҷудонашавандаи стратегияҳои аксари ширкатҳо шудааст. Бозорёбии муҳтавоии босифат таваҷҷӯхро ҷалб мекунад ва эътимодро ба вучуд меорад, ки аз инҳо иборат шуда метавонад:
 - Эҷоди блогои видеоҳое, ки муштарӣро ҷалб мекунад.
 - Муҳтавои таълимӣ ё фароғатӣ, ки ба таври ғайримустақим маҳсулотро таблиғ мекунад.
7. Маркетинги ба маълумот асосёфта (Data-Driven Marketing) чунин корҳоро ба сомон мерасонад:
 - Истифодаи таҷлили маълумот барои қабули қарорҳо.
 - Сегментатсия ва ҳадафгузориҳои муштарӣро бо истифода аз маълумоти воқеӣ.
8. Автоматизатсияи маркетинг (Marketing Automation)
 - Барномаҳои автоматикунонидашуда барои ирсолӣ мактубҳо, идораи таблиғот ва CRM (Customer Relationship Management) ташкили васила барои алоқа дар бизнес, ташкилотҳои он ва оптимизатсияи он.
 - Сарфа қардани вақт ва захираҳо дар амалиётҳои такрорӣ.
9. Email-маркетинг. Email-маркетинг як воситаи самаранок барои ҷалби муштарӣ ва нигоҳ доштани таваҷҷӯҳи онҳо боқӣ мемонад.
10. Таҳлилҳо ва Big Data (додаҳои калон).

Технологияҳои муосир имкон медиҳанд, ки миқдори зиёди маълумот дар бораи рафтори истеъмолкунандагон ҷамъоварӣ ва таҳлил карда шаванд.

Маркетинги рақамӣ (digital marketing) дар Тоҷикистон дар солҳои охир рушди қобили мулоҳиза пайдо кардааст. Гарчанде ки ин соҳа ҳанӯз дар марҳилаи ташаккул қарор дорад, вале бо пешрафти технологияҳои рақамӣ, афзоиши истифодабарандагони интернет ва густариши

шабакаҳои иҷтимоӣ, маркетинги рақамӣ тадриҷан ба як ҷузъи муҳими стратегияи тичоратҳо табдил меёбад.

Вазъи феълӣи маркетингро дар Тоҷикистон бо ҷунин параметрҳо тавсиф кардан мумкин аст:

- Дастрасии интернет: Тибқи оморҳои охирин, зиёда аз 70% аҳолии Тоҷикистон ба интернет дастрасӣ доранд. Дар шаҳрҳои калон, монанди Душанбе, Хуҷанд ва Бохтар, суръати интернет ва истифодаи он нисбатан баландтар аст.
- Истифодаи шабакаҳои иҷтимоӣ: Шабакаҳои монанди Instagram, Facebook, TikTok ва Telegram аз маъмултарин воситаҳои муошират ва таблиғот ба ҳисоб мераванд. Бисёре аз соҳибкорон ва ширкатҳо барои муаррифии маҳсулот ва хизматрасонии худ аз ин платформаҳо истифода мебаранд.
- Фаъолияти тичоратҳои хурду миёна: Тичоратҳои хурд ва миёна (ТХМ) фаъолона ба истифодаи маркетинги рақамӣ рӯ овардаанд. Истифодаи платформаҳои таблиғотӣ, вебсайтҳо, SEO, ва таблиғоти пардохтпазир (Google Ads, Facebook Ads) маъмул гашта истодааст.

Омилҳои рушддиҳандаи маркетинги рақамӣ инҳоянд:

- Барномаҳои омӯзишӣ ва вебинарҳо: Бо зиёд шудани талабот ба дониш дар соҳаи маркетинги рақамӣ, ташкилотҳои хусусӣ ва давлатӣ ба омӯзиши кадрҳо шурӯъ кардаанд.
- Рушди тичорати электронӣ (e-commerce): Платформаҳои онлайнӣ барои фурӯши маҳсулот (мисли "Oson", "Dastafkan", "Somon.tj") ангезаи иловагӣ барои рушди маркетинги рақамӣ мебошанд.

Ояндаи маркетинги рақамӣ дар Тоҷикистон бо амалҳои зерин саҳт марбутанд::

- Таълими мутахассисон дар сатҳи байналмилалӣ.
- Интеграция бо системаҳои мавҷуда, монанди CRM, автоматизатсия ва таҳлили маълумот.
- Мутобиқшавӣ бо технологияи AI ва chatbotҳо барои беҳтар кардани муошират бо муштарӣ.
- Баланд бардоштани маърифати рақамӣ дар байни соҳибкорон ва омма.

Маркетинги рақамӣ дар Тоҷикистон дар марҳилаи афзоиш ва ташаккул қарор дорад. Бо вучуди душвориҳо имкониятҳо барои рушди он зиёданд. Агар инфрасохтор, таълим ва дастгирии сиёсати давлатӣ рушд ёбанд, Тоҷикистон метавонад дар солҳои наздик ба яке аз кишварҳои фаъоли минтақа дар соҳаи маркетинги рақамӣ табдил ёбад.

Технологияҳои рақамӣ маркетингро тағйир дода, имкониятҳои навро барои муошират бо муштарӣ фароҳам меоранд. Ширкатҳое, ки меҳоканд ба ин тағйирот мутобиқ шаванд ва таҷҳизотҳои муосирро истифода баранд, метавонанд дар бозор ба муваффақияти бештар соҳиб шаванд.

АДАБИЁТ

1. Зайнудинов С., Зайнуддинзода С. Ҷ., Зайнудин А., Салимов Н. С. Тичорати электронӣ, китоби дарсӣ, Душанбе 2024
2. Салимов Н. С., Зайнуддинзода С. Ҷ., Зайнудинов С. Рақамикуноноии масъалаҳои иқтисодӣ, Дастури таълимӣ, Душанбе 2024
3. Kotler, P., Kartajaya, H., & Setiawan, I. (2017). Marketing 4.0: Moving from Traditional to Digital. Wiley.
4. Chaffey, D., & Ellis-Chadwick, F. (2019). Digital Marketing (7th ed.). Pearson Education.
5. Ryan, D. (2020). Understanding Digital Marketing: Marketing Strategies for Engaging the Digital Generation. Kogan Page.
6. Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон. (2020). Стратегияи миллии рушди рақамии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2021–2025.

7. Муассисаи давлатии «Тоҷикстандарт». (2023). Рушди иқтисоди рақамӣ дар Тоҷикистон: имкониятҳо ва монеаҳо.
8. Комилов, С. (2022). Нақши шабакаҳои иҷтимоӣ дар рушди маркетинги рақамӣ дар Тоҷикистон. Маҷаллаи иқтисодӣ ва иҷтимоӣ, №4.

МОҲИЯТ ВА УСУЛҲОИ БАНАҚШАГИРИИ ФАЪОЛИЯТИ РОҲБАРӢ ДАР КОРХОНАҲОИ САНОАТӢ

Ибодуллоев Комрон, омӯзгори кафедраи
фаъолияти бонкии Донишгоҳи давлатии
Бохтар ба номи Носири Хусрав.

Аннотатсия: Банақшагирӣ ҳамчун функсияи муҳими роҳбари амали пешгӯӣ ва асосанок намудани мақсаду мароми корхона ва корҳои афзалиятдору камхарҷи ба даст овардани онро тақозо менамояд. Дар шароити амали муносибатҳои бозори ин гуна амалиёт бешак дар сатҳи зинаи поёнии иқтисодиёт - корхонаҳо пурзур гардида, мавқеи он торафт устувор мегардад. Тавассути банақшагирӣ раванди аз нигоҳи илму амали иқтисодӣ пешгуи ва асосанок намудани ҳадаф, вазифаҳо ва самтҳои асосии фаъолияти корхона, стратегияи инкишофи иқтисодиёт барои давраи оянда ҳаллу фасл мегардад.

Вожаҳои калидӣ: Банақшагирӣ, роҳбар, вазифа, шаклҳо, идракуни, иқтисод, сохтор, корхона, вазифа, ҳадаф, омор, оянда.

Банақшагирӣ яке, аз механизмҳои бозътимоди идоракунии корхонаҳои саноати мебошад, ки роҳбар (дар якҷоягӣ бо менечерон ва ходимон) онро барои ноил шудан бо мақсади муайян аз ҷумла барои ба даст овардани фоида ба таври доимӣ истифода намуда, онро амали месозад. Ҳамаи ин, аз маҳорату истеъдоди роҳбар вобастагӣ дорад. Маҳз роҳбар дар якҷоягӣ бо роҳбарони шуъбаҳо метавонад асоси банақшагирии ояндаи ширкати худро муайян кунад, ҷуноне ки роҳбари ширкати Microsoft Word Бил Гейтс, (дуюмин одами бойтарини ШМА дар соли 2004) мегуяд, яке аз вазифаҳои роҳбар, ин муайян кардани ҷое, ки ширкат дар оянда бояд қарор дошта бошад ва муайян кардани роҳи ҳаракате, ки ба мақсад мерасад.

Дар баъзе корхонаҳо, асосан дар корхонаҳои хурд, банақшагирӣ ҳислати ғайри расмиро дорад. Аммо дар аксари корхонаҳои калон ва миёна - хурди ояндадор менечерон аз руи нақшаи муайяншуда қор ва фаъолият менамоянд. Дар ташкилот пеш аз ҳама мақсади асосии корхона муайян карда мешавад ва баъдан дар вазифаҳо ва нақшаҳо аниқ карда мешавад.

Усули меъёрии банақшагирӣ мустақилона амал карда, инчунин, ҳамчун усули ёридиҳандаи бучавӣ истифода карда мешавад.

Усули меъёрии банақшагирии корхонаҳои саноатӣ.

Дар асоси шаклҳои гуногуни системаи тарҳӣ ҳисоби муносиби иҷрои нақша муайян карда мешавад. Усули риёзӣ дар навбати худ ба усулҳои оддӣ, қиёсӣ, оморӣ, кореклятсия, риёзӣ, таҳлилӣ, комёбӣ ва ғайра ҷудо мешавад. Дар асоси усули оморӣ банақшагирӣ, ташкилот имкон дорад, ки даромади ояндаи корхона, ҳисоби миёнаи миқдори фоизи аксияҳо, кредит ва ғайра муайян намояд. Маҳз дар соҳаи молиявӣ усули оморӣ мақоми (хоса) асосӣ дорад.

Асосҳои ташкили фаъолияти роҳбар дар корхонаҳо.

Асосҳои ташкили фаъолияти роҳбар ин сохтор ва услубҳои роҳбариро дар бар мегирад. Мафҳуми калимаи «Сохтор» бо «Структура»-и забони латинӣ ҳаммаъно буда, мазмуни «тартибот», «алоқа», ё худ «ҷойгиршавӣ»-ро дорад.

Сохтори ин ё он объектро ҳамчун шакли муайяни мувофиқкунонии қисмҳои алоҳида ва ё ҳамчун тартиботи кули алоқаҳои байни ин қисмҳо номидан мумкин аст. Сохтори ташкилии идоракунии маҷмӯи ботартиби зинаҳои идоракунии мебошад, ки алоқамандии устуворро дар байни системаҳои идоракунандаву идорашаванда фароҳам месозад ва барои расидан ба ҳадафҳои ниҳони корхона (ташкilot) мусоидат менамояд.

1. Муайян кардани мақсад
2. Қабули ахбор
3. Иҷрои қарор
4. Банақшагирӣ
5. Қабули қарор
6. Назорат аз болои нақша.

Сохторҳои ташкилии идоракунии дар кохонаҳо ба ду шакли асосӣ - зинагӣ ва ҷузъӣ қисмат мешаванд, ки онҳо дар навбати худ аз намудҳои гуногун таркиб ёфтаанд [4, саҳ 86].

Шаклҳои зинагии сохтори идоракунии инҳоянд:

1. Шакли хаттии сохтори ташкилӣ;

Шакли ҷузъӣ сохтори идоракунии, ки иборат аз:

сохтори идоракунии бригадавӣ ё кроссфункционалӣ;
сохтори идоракунии лоиҳавӣ;

сохтори идоракунии матрисавӣ ё барномавии мақсаднок. Акнун моҳият, мазмун ва фарқияти ин намудҳои сохторҳои ташкилии идоракуниро ба таври мухтасар шарҳ медиҳем. Нақшаи шакли зинагии сохтори идоракуний ба таври зайл аст:

**Шаклҳои зинагии
сохтори идоракуний
инҳоянд:**

Шакли
двизиона
лии
сохтори
ташкيلي

штабии
сохтори
ташкيلي;

Шакли
хаттии
сохтори
ташкيلي;
й;

Шакли
двизио
налии
сохтори
ташкيلي
й.

Шакли
функси
оналии
сохтори
ташкيلي
й

Дар шароити имрӯзаи инкишофи иқтисодӣ масъулият ва мақоми роҳбар торафт меафзояд. Чунин як зарурият сабабҳои зеринро доро мебошад:

1. Мураккабшавии қабули қарори идоракуний.
2. Баландшавии масъулият барои қабули қарори роҳбарӣ, иҷроӣ ва назорати он.
3. Суръати баланди инкишофи иқтисодӣ ва болоравии моҳияти масоили иқтисодӣ-экологӣ.
4. Васеъшавии мустақилияти тамоми звеноҳои роҳбарӣ.
5. Ҷаҳонишавии иқтисодиёт.

Дар чунин шароит самаранокии истифодаи вақт мақоми арзанда дорад. Бинобар ин, чунин як чараён бояд идора карда шавад. Ба низом даровардани истифодаи вақт вазифаи хело ҳам мушкил буда, меҳнати зиёду қабириродагии бузургро талаб менамояд.

Барои он ки ҳар як роҳбар дарк намояд, ки то чӣ андоза функсияи худро иҷро ва ба мақсад мувофиқ, меҳнат карда истодааст ва бояд бидонад, ки бучаи вақти ӯ хело ҳам маҳдуд мебошад.

Банақшагирии вақти кори роҳбар лоиҳае мебошад, ки дар он чараёни меҳнат дар давраи аниқ вақт ҷой карда мешавад. Роҳбар на фақат мақсадҳои касбӣ ва инфиродии худро ба нақша мегирад, балки корҳои жориро ба нақша мегирад, ки иҷрои қарори роҳбариро таъмин намояд. Банақшагирии хуб бояд пеш аз ҳама истифодаи самараноки вақтро таъмин карда тавонад [4, саҳ 86].

Ҳар қадар роҳбар вазифа ё худ, корӣ аниқро иҷро накунад ҳам, доираи иҷрои вазифаҳо ва корҳои ӯ хеле гуногун мебошад. Яъне садҳо корҳои хурду миёна, заруру нозарур, таъҷили ва ғайритаъҷилиро дар кори роҳбарӣ мушоҳида кардан мумкин аст, ки ба кори роҳбарӣ таъсири манфӣ мерасонад, ё худ барои муаян кардани истифодаи самараноки вақти роҳбар ҳалал мерасонад. Бинобар ин, хуб мебуд ҳар як роҳбар вақти худро ба нақша гирад ва иҷрои онро назорат намояд [4, саҳ 86].

АДАБИЁТ

1. Виханский О.С., Наумов А.И. Менеджмент. – М.: ЮНИТИ 2009.

2. Гафуров Б.Г. Точикон – Душанбе.: Ирфон. 1998
3. Питерс Т. и Уотермен Р. В поисках эффективного управления. М.: “Прогресс”, 1996.
4. Паскаль Р, и Атос Э. Искусство японского управления М.: “Прогресс”, 2004
5. Ганиев Т. Б. Менечмент. Китоби дарсй. Қисми аввал ва дуввум. Душанбе “Ирфон”- 2004
6. Веснин В.Р. Основы менеджмента: Учебник.М.: Изд-во “Триада, Лтд”, 1996
7. Усмонов И.У., Абдуллоев З.Р. Таърихи инкишофи назарияи менечмент. Васоити таълимӣ, Хучанд, “Ношир” - 2001
8. Усмонов И.У., Ғозибекӯв С.А. История развития теории менеджмента (текст лекции), Худжанд “Ношир”- 2002

СТРУКТУРНЫЕ МЕТОДЫ ОПРЕДЕЛЕНИЯ КОНКУРЕНЦИИ В БАНКОВСКОЙ ОТРАСЛИ

Кусикбаева Лаура Закариевна,
соискатель ФГАОУ ВО
«Самарский государственный
экономический университет»
г. Самара, Российская Федерация.
E-mail: lkussikbayeva@mail.ru

Аннотация: суть структурных методов определения банковской конкуренции заключается в их способности предоставлять систематическую и аналитическую основу для понимания конкурентной динамики в банковской отрасли.

Ключевые слова: банки, конкуренция, структурные методы, индекс концентрации, показатель Херфиндаля-Хиршмана, индекс Холла-Тайдмана, показатель дисперсии, пять сил Портера.

В литературе для описания конкуренции в банковской отрасли выделяют два подхода: структурный и неструктурный. Различные структурные методы анализируют динамику рынка, конкурентные силы и общую среду. Структурный инструментальный систематизирует конкуренцию между банками на основе параметров рыночной структуры: индекс концентрации капиталов 3-5 крупнейших корпораций, показатель Херфиндаля-Хиршмана, индекс Холла-Тайдмана, показатель дисперсии и др.

Структурный метод предполагает, что большая концентрация банков на рынке может привести к ухудшению конкуренции и снижению уровня привлекательности банковских продуктов. Тем не менее, наличие лидеров рыночного сегмента с высокой прибыльностью и доходностью, впоследствии повлияет на оптимизацию рыночной структуры, а что немаловажно, повышает рентабельность банковских организаций. Таким образом, этот подход фокусируется на гипотезе, что высокая концентрация может привести к падению конкуренции и качества услуг, но одновременно может также способствовать росту прибыли банков.

Концентрация банковского рынка — это определение доли активов крупнейших банков, что дает понимание степени доминирования крупных банковских организаций на каком-либо рынке.

Индекс концентрации n- банков исчисляется как сумма активов n самых крупных кредитно-денежных организаций на каком-либо рынке.

$$CR_1 = \sum_{i=1}^n S_i$$

где S_i — рыночный сегмент банка i , а n — число банков для анализа.

Концентрация банковского рынка не учитывает влияние малых банков на рынок. Она оперирует только с объемами активов крупных банков.

Число n строго не определено, так как зависит от конкретных рыночных параметров. Иногда используются все имеющиеся на данном рынке кредитно-денежные организации. Однако в эмпирическом анализе n обычно определяется равным 3, 4 или 5.

Важность коэффициентов концентрации обусловлена их способностью отражать структурные особенности рынка. Поэтому коэффициенты концентрации часто используются в структурных моделях, объясняющих конкурентоспособность банковской отрасли как результат структуры рынка. Коэффициенты концентрации также способны отражать изменения концентрации в результате выхода банка на рынок или его выхода с него, а также вызванные слиянием.

Отношение колеблется от 0 до 1. Оно приближается к "0", если в данной сфере действует бесконечное число мелких банков, и равно 1, если имеется единственный банк-монополист. Индекс отражает диспропорции между «ядром отрасли» и остальными мелкими банками, но не отражает динамику дисперсии внутри групп. Он игнорирует структурные изменения в той части отрасли, которая не учитывается в коэффициенте концентрации, а также игнорирует конкурентное влияние мелких банков на решения крупных денежно-кредитных учреждений на рынке. [1].

Индекс Герфиндаля-Хиршмана (ННІ) - наиболее применяемый индикатор концентрации рынка. Он исчисляется через возведение в квадрат рыночного сегмента каждого учреждения на рынке с последующим суммированием. Более высокий показатель ННІ указывает на низкую рыночную конкурентную среду и высокую монополизацию рынка крупными банками.

$$HHI = \sum_{i=1}^n (S_i)^2$$

Где S_i — рыночная доля учреждения i , а n — общее число банков в данной сфере. При исчислении рыночного сегмента общие активы обычно берутся в качестве параметра размера финансового учреждения. В отличие от коэффициентов концентрации n - банков, при расчете ННІ учитываются все банки на рынке. ННІ подчеркивает важность крупных банков, придавая им большую значимость при расчетах, чем менее крупные банки.

Он достигает наименьшего значения, обратного количеству банков, когда все банки на рынке контролируют примерно равные сегменты, и достигает единицы в случае абсолютного рыночного доминирования. [1].

ННІ может находиться в диапазоне от 0 до 10 000:

ННІ, равный 0, указывает на совершенно конкурентный рынок с большим количеством мелких фирм.

ННІ ниже 1 500 обычно считается признаком конкурентного рынка.

ННІ между 1 500 и 2 500 предполагает умеренную концентрацию.

ННІ выше 2 500 указывает на высокую концентрацию, что может вызывать опасения по поводу монополистического поведения.

ННІ часто используется регулирующими органами, такими как Федеральная торговая комиссия в США, для оценки потенциального влияния слияний и поглощений на рыночную конкуренцию.

Индикатор Херфиндаля – Хиршмана, отличается от индикатора концентрации тем, что фиксирует дисперсию «рыночной силы» среди всех учреждений в данном сегменте [2].

Можно согласиться с выводом, что высокая концентрация на банковском рынке приводит к снижению конкурентоспособности банков и при росте прибыльности. В казахстанской банковской отрасли существует ядро крупнейших банковских конгломератов, которые высокорентабельны благодаря монопольному положению на рынке. Этот фактор может препятствовать развитию конкуренции и снижению стоимости кредитов для клиентов.

В целом, структурный подход служит необходимым средством для анализа конкурентного поля на банковском рынке. [3].

В ряде аналитических материалов применяется упрощение, трактующее концентрацию как конкурентное преимущество. Но тем не менее, основной проблемой индекса Херфиндаля-Хиршмана или другого подобного показателя концентрации является тот факт, что эти показатели статические. Любая отдельная мера, использованная в какой-то момент времени, не может объяснить процесс конкуренции и, тем более, форму рынка. Это лишь дает простор для очень поверхностной концептуализации конкуренции.

Индекс Холла-Тайдмана — это другой структурный метод, используемый для оценки конкуренции в банковском секторе. Он основан на идее, что степень конкуренции на рынке можно вывести из взаимосвязи между структурой рынка (количеством и размером фирм) и результатами рынка (такими как цены и прибыль).

При подсчёте показателя Hall-Tideman индексы конкретных учреждений применяются в качестве весов ($w_i = i, \forall i$), при этом банки могут быть дифференцированы в порядке увеличения или снижения. В подсчёт этого показателя принимаются все банки.

Ранг крупнейшего банка = 1, ранг наименьшего банка = N, равный числу банков.

$$HT = \frac{1}{2 * \sum_{i=1}^N R_i * y_i - 1}$$

где y_i – рыночная доля денежно-кредитного учреждения i ; R_i – рейтинг денежно-кредитного учреждения i ; N – сумма организаций в банковском сегменте.

Значение HT может изменяться в пределах от до 1.

HT=1, max, соответствует монополии

HT = 1/N, min, соответствует совершенной конкуренции

Индекс учитывает распределение долей рынка между банками на данном рынке. Более концентрированный рынок (где несколько банков занимают большую долю) обычно связан с меньшей конкуренцией.

Индекс Холла-Тайдмана также учитывает рентабельность банков. На конкурентном рынке ожидается, что банки будут получать нормальную прибыль, в то время как на менее конкурентном рынке банки могут получать прибыль выше нормы из-за своей рыночной власти. Более высокий индекс Холла-Тайдмана указывает на более высокий уровень конкуренции, в то время как более низкий индекс предполагает меньшую конкуренцию. Индекс может помочь регулирующим органам и политикам понять конкурентную динамику банковского сектора и принять обоснованные решения относительно регулирования и надзора. [4].

Индекс Холла-Тайдмана может использоваться регулирующими органами для оценки конкурентной среды банковской отрасли, особенно при рассмотрении слияний и поглощений.

Исследователи и аналитики могут использовать индекс для изучения тенденций банковской конкуренции с течением времени или в разных регионах.

В целом индекс Холла-Тайдмана обеспечивает полезный структурный подход к пониманию конкуренции в банковском секторе, дополняя другие показатели, такие как индекс Херфиндаля-Хиршмана (HHI) и коэффициент концентрации (CR).

Чтобы определить степень неравенства банковских размеров активов в исследуемом периоде, целесообразно вычислить дисперсию:

$$\sigma^2 = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^n (y_i - \bar{y})^2$$

где, y_i – доля банка i в отдельно взятом сегменте, n - сумма активов денежно-кредитных организаций на данном рынке, $\bar{y}$ - средневзвешенная доля организации, равная $1/n$.

Меры дисперсии могут предоставить ценную информацию о степени конкуренции в банковской отрасли, выделяя распределение размеров банковских активов, рыночных долей и других соответствующих показателей.[5].

Высокий уровень дисперсии в размерах банковских активов или рыночных долях обычно указывает на более конкурентную среду. В таких случаях ни один банк не доминирует на рынке, что предполагает, что за клиентов борются несколько игроков.

Низкая дисперсия (когда несколько банков владеют большей долей совокупных активов) предполагает более высокую концентрацию и потенциально меньшую конкуренцию. Это может привести к рыночной власти для крупных банков, позволяя им устанавливать более выгодные цены и условия.

Показатели дисперсии служат важными инструментами для оценки конкуренции в банковской отрасли. Анализируя распределение размеров банковских активов и долей рынка, регулирующие органы, политики и исследователи могут получить представление о конкурентной динамике рынка. Высокие уровни дисперсии обычно указывают на конкурентную среду, в то время как низкие уровни предполагают потенциальное монополистическое поведение и снижение конкуренции.

Другим структурным методом, анализирующим конкуренцию в банковском секторе, является анализ пяти сил Портера, представленного на рисунке 1.

Рисунок 1 – Пять сил Портера

Оценка угрозы новых участников подразумевает оценку барьеров для входа, такие как нормативные требования, интенсивность капитала и лояльность к бренду.

Оценка переговорной силы поставщиков состоит в оценке силы поставщиков, включая поставщиков технологий и поставщиков услуг, в плане влияния на затраты и услуги.

Оценка переговорной силы покупателя заключается в анализе способности клиентов договариваться о лучших условиях, в зависимости от наличия альтернатив и затрат на переключение.

Оценка угрозы замещающих продуктов или услуг состоит в определении альтернативных финансовых услуг (например, финтех-решения), которые могут заменить традиционные банковские услуги.

Оценка отраслевого соперничества заключается в изучении интенсивности конкуренции между существующими банками, учитывая такие факторы, как доля рынка, ценовые стратегии и дифференциация услуг.

Таким образом, использование структурных методов заинтересованными сторонами позволит получить всестороннее представление о конкурентной среде в банковской отрасли для принятия обоснованных стратегических решений.

ЛИТЕРАТУРА

1. Индекс Херфиндаля – Хиршмана. URL: <http://www.grandars.ru/student/ekonomicheskaya-teoriya/indeks-herfindalya-irshmana.html>
2. Panzar, J. C., & Rosse, J. N. (1982). Structure, conduct, and comparative statistics. Bell Telephone Laboratories. [https://scholar.google.com/scholar?hl=ru&as_sdt=0%2C5&q=Panzar%2C+J.+and+Rosse%2C+J.+%281982%29.+Structure%2C+conduct+and+comparative+statistics.+Bell+Labotaries+Economic+Discussion+Paper+&btnG=#d=gs_cit&t=1747047451507&u=%2Fscholar%3Fq%3Dinfo%3A4e36BsQ4oD8J%3Ascholar.google.com%2F%26output%3Dcite%26scirp%3D0%26hl%3Drus%3Atext=Panzar%2C%20J.%20C.%2C%20%26%20Rosse%2C%20J.%20N.%20\(1982\).%20Structure%2C%20conduct%2C%20and%20comparative%20statistics.%20Bell%20Telepho%20ne%20Laboratories.](https://scholar.google.com/scholar?hl=ru&as_sdt=0%2C5&q=Panzar%2C+J.+and+Rosse%2C+J.+%281982%29.+Structure%2C+conduct+and+comparative+statistics.+Bell+Labotaries+Economic+Discussion+Paper+&btnG=#d=gs_cit&t=1747047451507&u=%2Fscholar%3Fq%3Dinfo%3A4e36BsQ4oD8J%3Ascholar.google.com%2F%26output%3Dcite%26scirp%3D0%26hl%3Drus%3Atext=Panzar%2C%20J.%20C.%2C%20%26%20Rosse%2C%20J.%20N.%20(1982).%20Structure%2C%20conduct%2C%20and%20comparative%20statistics.%20Bell%20Telepho%20ne%20Laboratories.)
3. Sharma, P. (2023). Analyzing How Rigorous Financial Analysis Informs Strategic Decisions and Contributes to Corporate Growth. Nanotechnology Perceptions, 20, 219-229. https://www.researchgate.net/profile/Pragya-Sharma-81/publication/389993854_Analyzing_How_Rigorous_Financial_Analysis_Informs_Strategic_Decisions_and_Contributes_to_Corporate_Growth/links/67dc067635f7044c924cc145/Analyzing-How-Rigorous-Financial-Analysis-Informs-Strategic-Decisions-and-Contributes-to-Corporate-Growth.pdf
4. Szádóczkiné Varga, V., & Madari, Z. (2024). Empirical analysis of the market structure of the Hungarian bank market. Central European Journal of Operations Research, 32(4), 1013-1033. <https://link.springer.com/article/10.1007/s10100-024-00916-1>
5. Herwald, S., Voigt, S., & Uhde, A. (2024). The impact of market concentration and market power on banking stability—evidence from Europe. The Journal of Risk Finance, 25(3), 510-536. <https://www.emerald.com/insight/content/doi/10.1108/jrf-03-2023-0075/full/html>

ТАҲЛИЛИ ИҚТИДОРИ ИЛМИИ МИНТАҚАҲО ДАР НИЗОМИ ИҚТИСОДИ МИЛЛӢ

Қурбонов А.К. – д.и.и., профессори кафедраи таҳлили иқтисодӣ ва аудити Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Тел.: (+992) 917-24-24-83. E-mail: pbobomurodov@mail.ru

Бобомуродов П.У. – н.и.и., дотсенти кафедраи менеҷменти Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Тел.: (+992) 904-12-62-63. E-mail: pbobomurodov@mail.ru

Аннотатсия. Дар ин мақола, ҳолати имрӯзаи иқтидори илмӣ-истеҳсолӣ дар минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон мавриди омӯзиш қарор гирифтааст. Дар рафти таҳқиқот маълум гардид, ки ҷойгиршавии минтақавии муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ ва муассисаҳои илмӣ-таҳқиқотӣ тамоюлҳои гуногун дошта, баъзе минтақаҳои ҷумҳурӣ таҳқиқоти алоҳидаи илмиро талаб мекунад. Дар давраи ҷаҳонишавии иқтисодиёт ва минтақабандии он, инчунин ҷойгиркунии қувваҳои истеҳсолӣ дар сиёсати кластерӣ, ҳадафи истифодаи сиёсати навро яъне «инноватсияҳои қушод»-ро талаб менамояд.

Калидвожаҳо: инноватсия, муассиса, илм, таълим, иқтисодиёти миллий, иқтисодиёти минтақа, субъекти хоҷагидор, соҳибқори инноватсионӣ, иқтидори истеҳсолӣ, иқтидори илмӣ.

Дар шароити ноустувории иқтисодӣ ва рушди босуръати прогресси илмӣ-техникӣ инноватсия шартҳои муҳими рушди иҷтимоӣ-иқтисодии ҳар як давлат ва минтақаҳои он дар маҷмӯъ ба ҳисоб меравад. Дар баробари ин, сиёсати инноватсионие, ки имрӯз аз тарафи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон амалӣ гардида истодааст, воситаи муҳими рушди фаъолияти субъектҳои хоҷагидор дар давраҳои дарозмудат маҳсуб меёбад. Принсипҳои асосии чунин сиёсат бевосита дар “Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030” қайд гардидааст, ки «аз се сценарияи рушд иборат аст: инертсионӣ, индустриалӣ ва инноватсионӣ» [5, с.17]. Ҳадафи асосии ин стратегия фароҳам овардани шароит барои гузаштани иқтисодиёти миллий ба роҳи инноватсионии рушд мебошад. Ба ақидаи мо натиҷаҳои сифатӣ ва миқдорӣ рушди инноватсионии иқтисодиёти миллий аз самаранокӣ сиёсати инноватсионие, ки дар мамлакат пешгирифта шудааст вобастагии калон дорад.

Як қатор олимони соҳа қайд менамоянд, ки «вазъи иҷтимоӣ-иқтисодии давлатҳо дар замони муосир бо рушди инноватсионии минтақаҳои худ вобастагии зич дорад» [2, с.1523]. Ҷумҳурии Тоҷикистон ва минтақаҳои он, ки дорои захираҳои зиёди табиӣ мебошанд дар ин замина бояд иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон бо суръати баланд рушд кунанд, то ин ки мунтазам раванди ҷойгиркунии иқтидори истеҳсолӣ вобаста ба хусусиятҳои минтақаҳо ва бо назардошти талаботи иқтисоди бозорӣ таъмин карда шавад. Ин гуна муносибат шаҳодат аз он медиҳанд, ки истифодаи имкониятҳои вобаста ба иқтидори инноватсионии бахшҳои иқтисодӣ, ки ба ташаккули устувории иқтисодиёти минтақа оварда мерасонад, зарур мебошад [1, с.5-6].

Қайд намудан зарур аст, ки бо қабули «Консепсияи рушди саноат дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» дар соли 2003 асосҳои бунёди рушди инноватсионӣ дар системаи иқтисодиёти миллий гузошта шуда буданд. Бо қабули “Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030” маҷмӯи васеи заминаҳои бисёрсоҳавии рушди иқтисодиёти миллий таҳия шудааст, ки тавассути он ҳадафи муайяни давлатӣ ба даст оварда мешавад.

Рушди иқтисодиёти минтақавӣ мувофиқи принсипи инноватсионӣ на танҳо истеҳсоли маҳсулоти нав, технологияҳо, воситаҳои техникӣ, инчунин инфрасохтори инноватсиониро низ

ифода менамояд. Аз ин рӯ, дар Ҷумҳурии Тоҷикистон диққати махсусро ба истехсоли маҳсулотҳои инноватсионӣ, истифодаи технологияҳои нави истехсолӣ, инчунин ба тақмили фаъолияти иқтисодиёти минтақавӣ равона намудан лозим аст.

Дар баробари бартарии модели рушди аграрӣ саноатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, роҳи рушди инноватсионӣ-технологии минтақаҳои кишвар ба ташаккули зерсистемаҳои инноватсионии минтақавӣ мусоидат мекунад. Дар ин ҳолат диққати махсус ба рушди инфрасохтори инноватсионии соҳаҳо оид ба коркарди маҳсулотҳои хӯрокворӣ ва истифодаи навъҳои нави ашёи хом, инчунин барои баланд бардоштани самаранокии истехсолот ва расонидани маҳсулот то ба истеъмолкунандаи ниҳоӣ нигаронида мешавад. Дар ин васила, хусусиятҳои хоси соҳаҳои иқтисодиёти миллий ва ҳалли масъалаҳои дар пеш истодаро Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон таҷдиди назар намуда, дар Паёми худ, ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон қайд намуданд, ки «Мо ба ҳадафҳои стратегии худ, ки ба таъмини истиклолияти энергетикӣ, истифодаи самараноки захираҳои энергетикӣ, баровардани давлат аз бунбасти коммуникатсионӣ ва табдил додани он ба давлати транзитӣ, таъмини амнияти озуқаворӣ, инчунин дастрасии аҳолии мамлакат ба маҳсулотҳои босифати истеъмолӣ асос меёбад, ноил гашта истода, дар ин равад барои иқтисодиёти мамлакатро аз низоми аграрӣ-саноатӣ ба саноатӣ-аграрӣ табдил додан чораҳои зарурӣ меандешем» [4]. Вобаста ба ин, таҳлили иқтисодии илмӣ-таълимӣ ва истехсоли минтақа, ки ба навосии иқтисодиёти минтақа мусоидат мекунад, мубрам арзёбӣ мегардад.

Муҳити рақобатпазирӣ инноватсионии минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон бо нишондиҳандаҳои ҳолати иқтисодии илмӣ-техникӣ ва фаъолнокии инноватсионии корхонаҳо, дараҷаи фаъолнокии бозори инноватсия, сармояи зеҳнӣ ва мубодилаи технологӣ тавсиф меёбад. Барои ноил шудан ба сатҳи рушди дар боло қайдгардида миқдори зарурии иқтисодии зеҳнӣ зарур аст, ки он бидуни захираҳои инсонӣ тасаввур кардан ғайриимкон аст. Аз ин рӯ, дар ҷадвали 1 нисбат ба муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ дар мамлакат фаъолият кунанда ва минтақаҳои он маълумот пешниҳод карда шудааст, ки вазъи кунунии иқтисодии таълимиро дар маҷмӯъ инъикос мекунад.

Ҷадвали 1. - Нишондиҳандаҳои муассисаҳои таҳсилоти олии касбии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 2018-2022

Минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон		Солҳо					Таносуб 2022/2018 бо %
		2018	2019	2020	2021	2022	
Шумораи муассисаҳо, воҳид	I	39	40	41	41	46	117,9
	II	7	7	7	7	10	142,9
	III	6	6	6	6	7	116,7
	IV	24	24	25	25	26	108,3
	V	1	2	2	2	2	200,0
	VI	1	1	1	1	1	100,0
Шумораи донишҷӯён, ҳаз. нафар	I	209,8	229,6	245,9	239,5	218,1	104,0
	II	43,1	47,5	48,4	47,7	46,6	108,1
	III	37,5	43,9	49,7	50,0	47,4	126,4
	IV	121,2	130,4	139,9	134,6	117,9	97,3
	V	4,6	4,2	4,1	3,7	3,0	65,2
	VI	3,3	3,5	3,9	3,5	3,3	100,0

Сарчашма: Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, - 2023. – С.52.

Эзоҳ: I- Ҷумҳурии Тоҷикистон; II- Вилояти Суғд; III- Вилояти Хатлон; IV- ш. Душанбе; V – ВМКБ; VI-НТМ.

Маълумотҳои оморӣ чадвали 1 нишон медиҳад, ки дар Тоҷикистон ва минтақаҳои он иқтисодӣ таълимӣ тамоюлҳои гуногун дорад. Дар давраи таҳлилӣ дар сатҳи ҷумҳурий шумораи МТОК 7 адад ё 17,9% зиёд гардида, дар вилояти Суғд 3 адад ё 42,9%, вилояти Хатлон 1 адад ё 16,7%, ш. Душанбе 2 адад ё 8,3% ва ВМКБ 1 адад ё 100% зиёд гардида, дар НТМ бошад, бетағйир боқӣ мондааст. Инчунин дар ин давра, шумораи донишҷӯён тамоюлҳои гуногун дошта, дар сатҳи ҷумҳурий 4,0% зиёд гардидааст. Шумораи донишҷӯён дар минтақаҳо низ дар ҳолати тағйирёбӣ қарор дошта, дар давраи таҳлилӣ дар вилояти Суғд 8,1% ва дар вилояти Хатлон бошад 26,4% афзоиш ёфтааст. Дар ш. Душанбе ва ВМКБ бошад тамоюлҳои баръакс баназар мерасад. Яъне дар ин давра дар ш. Душанбе 2,7% ва дар ВМКБ 34,8% коҳиш ёфта, дар НТМ бошад, ин нишондиҳанда бетағйир боқӣ мондааст.

Имрӯз МТОК дар баробари тайёр намудани мутахассисон вобаста ба соҳаҳои иқтисодиёти миллӣ, инчунин ба корҳои илмӣ тадқиқотӣ машғуланд ва ба корхонаҳои минтақа хизматрасониҳои илмиро низ пешниҳод менамоянд. Аз ин рӯ, дар чадвали 2 барои таҳлил ва баҳодиҳии ҳолати имрӯзаи массаҳои илмӣ дар минтақаҳои мамлакат маълумотҳои оморӣ оварда шудаанд.

Чадвали 2. - Шумораи муассисаҳои илмӣ, ки ба корҳои илмӣ-тадқиқотӣ машғуланд, дар солҳои 2018-2022

Минтақаҳо	Солҳо					Таносуб 2022-2018 (+,-)
	2018	2019	2020	2021	2022	
Ҷумҳурии Тоҷикистон	82	82	82	81	80	-2
Вилояти Суғд	7	7	7	5	5	-2
Вилояти Хатлон	4	4	4	6	5	1
ш. Душанбе	66	66	66	66	66	-
ВМКБ	3	3	3	3	3	-
НТМ	2	2	2	1	1	-1

Сарчашма: Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Агентии оморӣ назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, - 2023. – С.52.

Чихеле, ки маълумотҳои оморӣ чадвали 2 нишон медиҳад, дар солҳои 2018-2022 шумораи муассисаҳои илмӣ дар сатҳи ҷумҳурий 2 адад коҳиш ёфта, дар минтақаҳои мамлакат бошад тамоюли зиёдшавӣ танҳо дар вилояти Хатлон баназар мерасад, ки 1 адад зиёд гардидааст. Тамоюли баръаксро метавон дар вилояти Суғд ва НТМ мушоҳида намуд, ки муассисаҳои илмӣ онҳо ба 2 ва 1 адад коҳиш ёфтааст. Дар ш. Душанбе ва ВМКБ бошад, шумораи муассисаҳои илмӣ тағйир наёфтааст. Ҳамин тариқ, вазъи имрӯзаи муассисаҳои илмӣ, махсусан, дар вилояти Суғд ва НТМ нигаронкунанда буда, бо чунин тамоюл таъмини рушди инноватсионии корхонаҳо дар шароити навсозии иқтисодиёт душвор мегардад. Ба ақидаи мо, бо назардошти зиёдшавии аҳолии Тоҷикистон ҳама сола дар сатҳи муайян, ҷойгиршавии иқтисодӣ истеҳсолӣ дар минтақаҳо, ташкилҳои минтақаҳои озоди иқтисодӣ ва ғ. шумораи муассисаҳои илмиро дар минтақаҳо зиёд намудан зарур аст. Чунки мувофиқи оморӣ расмӣ «аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон соли 2022 10078,4 ҳаз. нафарро ташкил дод, ки нисбат ба соли 2018 951,8 ҳаз. нафар зиёд мебошад»[3, с.26].

Ҳамин тавр, тамоюли мазкурро ба назар гирифта, ҳангоми ташкили муассисаҳои илмӣ ҳуб мешуд баъзан аз марказҳои илмӣ соҳавиро дар минтақаҳо, ки дар он ҷо шароит ба ташкил ва тақвият бахшидани соҳа ҷой дорад ба роҳ монд, ки он метавонад дар оянда барои расидан ба ҳадафҳои олии гузошташуда мусоидат намояд.

АДАБИЁТ

1. Бобомуродов П.У., Исвалиев Б.Ч. Ҳолати муносири рушди инноватсионии муассисаҳои олии касбии Ҷумҳурии Тоҷикистон / Ахбори Донишгоҳи давлатии ҳуқуқ, бизнес ва сиёсати Тоҷикистон. Силсилаи илмҳои ҷомеашиносӣ. 2021. № 4 (89). С. 5-12.
2. Гармашова Е.П., Дребот А.М. Факторы инновационного развития региона // Вопросы инновационной экономики. – 2020. – Том 10. - № 3. - С. 1523-1534;
3. Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, - Душанбе: - 2023. – 419 с.
4. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. -Душанбе, 26.12.2018. www.president.tj ;
5. Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030. – Душанбе, - 2016. – 130 с.

МАЪМУРИКУНОНИИ АНДОЗ ДАР НИЗОМИ ИҚТИСОДИ МИЛЛӢ

Қурбонов Абдулхайр Каримович - д.и.и., профессори кафедраи таҳлили иқтисодӣ ва аудити Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Суроға: 73 40 25, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Тел.: 917 24 24 83.

Назирзода Назирҷон Исроил - унвонҷӯи кафедраи таҳлили иқтисодӣ ва аудити ДМТ. Суроға: 73 40 25, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Тел.: 919 13 04 19, E-mail: nazirjon.zoirov@mail.ru

Аннотатсия. Дар мақола масоили маъмурикунонии низоми андозбандӣ дар шароити рақамикунонии иқтисодиёт барраси шудаанд, раванди ташаккули сохтори кумитаи андоз, номгӯи намудҳои андоз дар низоми иқтисоди бозорӣ мавриди таҳлил қарор дода шудаанд. Аниқ карда шудааст, ки танзими раванди маъмурикунонии андозҳо дар сохтори кумитаи андоз ва рақамикунонии он ба беҳдошти идоракунии низоми андоз ва андозбандӣ мусоидат менамояд.

Калидвожаҳо: низоми андоз, маъмурикунонӣ, рақамикунонӣ, молия, иқтисод, устуворӣ, им-тиёзҳо

Гузариш ба иқтисоди бозорӣ дар низоми иқтисоди миллӣ бисёр субъектҳои нави пайдо шудаанд, ки ҳамчун ниҳоди мустақили ҷавобгӯ ба талаботи муносибатҳои бозорӣ ва сохтори идоракунии соҳаи иқтисодӣ гардидаанд. Яке аз номгӯи субъектҳо ин ташкили ниҳоди нави мустақил дар сохтори давлатӣ - Кумитаи андоз мебошад. Сохтори номбурда дар низоми иқтисоди бозорӣ муносибатҳои андоз ва андозбандиро дар ҷорҷубаи меъёрҳои муқар-рарнамудаи давлат ва санадҳои қонунгузорӣ ба танзим дароварда, сиёсати андозро дар сатҳи давлатӣ амалӣ менамояд.

Мафҳуми андоз таърихи хеле дуру дароз дошта, ҳанӯз дар асрҳои IV ва III пеш аз мелод ба вучуд омадааст. Бояд қайд кард, ки ин мафҳум дорои характер ва муносибати иродавӣ ба илмҳои гуногун дорад. Яке аз муҳаққиқони соҳа Панов Е.Г. низоми андозро дар шароити иқтисоди бозорӣ омӯхта, чунин қайд кардааст, ки ин қисми таркибии иҷтимоӣ-иқтисодӣ низоми ҷомеа буда, объекти омӯзиши файласуфон, иқтисоддонон ва ҳуқуқшиносон қарор гирифтааст. Файла-суфон

дар даврахои гуногун дар корҳои илмӣ худ ва дар таҷриба таҳлили иҷтимоӣ фалсафӣ ва таърихи низоми андозро пешниҳод карданд [1].

Ба ақидаи мо, раванди андоз ва андозбандӣ соҳае мебошад, ки ба тамоми илмҳо ва соҳаҳо алоқамандӣ дорад, чунки ҷое, ки фаъолият ҳаст ё ин ки амвол мебошад, он ҷо масъалаи андоз ва мавриди андозбандӣ қарор гирифтани ин ҳаракат ва амалҳо ба миён меояд.

Вобаста ба ин, яке аз сохторҳои зарурӣ ва ифодакунандаи бахши иқтисодии давлат ин ташкили мақомоти андоз дар системаи иқтисоди миллӣ аст. Заминаи пайдоиши он аз моҳи июни соли 1991 ҳамчун шӯъба дар заминаи Раёсати даромадҳои давлатӣ ва андозҳои Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ба вучуд омад. Аз моҳи январӣ соли 1992 ин ниҳод ҳамчун Сарраёсати андози Ҷумҳурии Тоҷикистон таъсис дода шуд.

Баъдан дар заминаи Сарраёсати андози Ҷумҳурии Тоҷикистон 4 майи соли 1995 Кумитаи андози назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ташкил карда шуд. Бояд қайд кард, ки дар низо-ми иқтисоди миллӣ Кумитаи андоз нақши хело ҳам муҳимро барои усутувории молиявии давлат мебозад. Чунки қисмати асосии даромадҳои ба бучети давлатӣ воридшавандаро маҳз пардохт-ҳои андозӣ ташкил медиҳанд.

Аз аввали ташкилшавӣ то ҳоло дар Кумитаи андоз равандҳои ташкилӣ ба пуррагӣ дар ҷорҷубаи ҷавобгӯӣ, талаботи меъёрӣ ба роҳ монда шудааст. Умуман, дар сохтори ин соҳа имрӯз тамоми идораҳои зарурии марбут ба андоз фаъолият мекунанд. Аз пайдоиши андоз ва намудҳои андозбандӣ дар давраи гузариш ба иқтисоди бозорӣ то имрӯз номгӯи андозҳо аз 45 намуд барои субъектҳои хоҷагидорӣ то ба 7 намуд андоз расонида шуд.

Маълум, ки ин раванди ташкилдихӣ дар заминаи пешниҳодҳои субъектҳои хоҷагидорӣ ва дигар фаъолияткунандагон дар сохторҳои молиявӣ, махсусан кумитаи андоз, аз тарафи давлат, пеш аз ҳама, меъёрҳои андозӣ дар заминаи қонун муайян ва амалӣ карда мешаванд.

Бинобар ин масъалаи андоз аз давраи ба вучуд оmodанаш масъалаи давлат буд. Аз ин лиҳоз ҳануз омӯзиши табиати андоз дар ҷорҷубаи илми молия дар заминаи афкор оиди давлат ба роҳ монда мешуд.

Дар замони худ П.Прудон дуруст қайд кардааст, ки масъалаи андоз ин масъалаи давлат мебошад [2]. Инчो дурустуии ақидаи мазкур дар он зоҳир мегардад, ки масъалаи андозу андозбандӣ ин пойдоии давлат ва усутувории молиявии онро нишон медиҳад ва маҳз давлат дар заминаи пайдоиши андоз баробар ба он ба вучуд омадааст. Ҳамин тавр, давлатро бе андоз тасаввур карда намешавад. Таркиби қисмати даромадҳои бучет дар низоми молиявии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз грантҳо, пардохтҳои андозӣ, пардохтҳо аз ҳисоби махсус ва дигар пардохтҳои иҷтимоӣ иборат аст. Пардохтҳои андозӣ дар ин ҷо нақш ва мавқеи махсусро ишғол мекунанд. Дар қисмати даромадҳои бучет аз пардохтҳои андоз дар соли 2024 ба андозаи 42 956 463 ҳазор сомонӣ пардохтҳои андозӣ ва грантҳо 28 млрд. 961 млн. сомониро ташкил медиҳанд [3].

Барои дар ҷорҷубаи муносибатҳои иқтисоди бозорӣ ба танзим даровардани он бояд барои раванди идоракунии андозбандӣ ва рақамикунонии он таъмини раванди маъмурикунонии он метавона шароити мусоид фароҳам овард. Дар инҷо маъмурикунонии андоз барои дуруст идоракунии он нақши муҳим мебозад. Тибқи моддаи 2 Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон, маъмурикунонии андоз маҷмӯи ҷораҳои аз ҷониби мақомоти андоз ба риояи талаботи Кодекси мазкур ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ амалишавандае мебошад, ки ба таъмини тадбиқи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ танзимкунандаи муносибатҳои андозӣ, бочи давлатӣ ва пардохтҳои ҳатмӣ ба бучет равона гардиданд [4].

Ба ақидаи мо, раванди маъмурикунонӣ ба он нигаронида шудааст, ки ҳар номгӯи андоз ва меъёри он ба таври алоҳида муқаррар шуда, пардохт гардида, дар ҳуҷҷатҳо ба ин номгӯи андоз дарҷ карда шуда, ҳама гуна муаммоҳои дар раванда идоракунӣ пайдошуда бе восита аз тарафи шахсони мутасаддӣ сари вақт ба танзим дароварда, ҳисоби онҳо алоҳида таъмин карда шуда, дар маҷмӯъ аз раванди ташкили сохторӣ то ҷораҳои амалигардонии раванди андозбандӣ бояд бе ягон монеагӣ ва шаффоф таъмин карда, идоракунии он дар заминаи қонунгузорӣ ба роҳ монда шавад.

Яъне, таъмини андоз аз рӯи хусусият ва характери хоси он бояд амалӣ карда шуда, риояи принципҳои ҳатмӣ, ягонагӣ ва идорашавандагии он таъмин карда шавад.

Ба ақидаи мо, имрӯз дар низоми андоз муаммоҳои ҷойдошта ба ду раванд мансуб мебошанд. Якум, маъмурикунонии раванди андозбандӣ, дуум - рақамикунонии он аст, ки барои ба сатҳи мувофиқ ва ба талабот ҷавобгӯ намудани он, иҷрои барнома ва консепсияҳои дахлдори дар сатҳи кумитаи мазкур амалишавандаро нигаронида шудааст.

Маълум аст, ки ҳануз бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 3 декабри соли 2010, №626 “Барномаи рушди маъмурикунонии андоз барои солҳои 2011-2019” қабул гардида буд [5]. Дар қаламрави мамлакат инчунин дигар барномаи маъмурикунонии низоми андоз дар ҷумҳурӣ барои солҳои 2020-2025 қабул ва амалӣ шуда истодааст [6].

Ин барномаҳо дарбаргирандаи чораҳои миёнамуҳлат мебошанд, ки бо мақсади вусъатбахшии минбаъдаи ислоҳоти ташкиливу идоравӣ, рушди автоматикунонидашудаи идоракунӣ андоз дар соҳаи маъмурикунонии миллии андоз амалӣ карда мешаванд. Умуман, маъмурикунонии андоз ба содда кардани раванди андозбандӣ ва шафофият дар ҳисоби амалии андоз, таъмини татбиқи санадҳои меъёрии ҳуқуқии танзимкунандаи муносибатҳои андозӣ, зиёд намудани воридоти андозҳо ва беҳтар намудани фазои соҳибкорӣ дар низоми иқтисоди миллии равона карда шудааст.

Дар “Барномаи рушди маъмурикунонии андоз барои солҳои 2021-2025”, ки айни замон мавриди амал қарор дорад, вазифаҳои асосии зерин зикр кара шудаанд:

- баланд бардоштани самаранокии ҳамкорӣҳои байниидоравӣ бо мақомоти дигари давлатӣ дар самти маъмурикунонии андоз;
- таҳия намудани тартиби арзёбии танзими меъёри андозҳо ва таъсири имтиёзҳои андозӣ ба буҷети давлатӣ;
- тақмили равандҳои беҳтар намудани маъмурикунонии андоз, аз ҷумла, тавассути мутаҳидсозии равандҳои рушди соҳибкорӣ;
- тақмили механизми ҳавасмандсозии фаъолияти соҳибкорӣ ва сармоягузорӣ дар раванди тақмили маъмурикунонии андоз;
- кам кардани хароҷот нисбат ба иҷрои уҳдадорӣҳои андозӣ, ташаккули низоми устувори андоз ва андозбандӣ, ки барои субъектҳои соҳибкорӣ шароити мусоид фароҳам меоварад;
- мусоидат намудан ва тақвият бахшидан ба корҳо дар самти ҷорӣ намудани унсурҳои иқтисоди рақамӣ ва кам кардани таъсири омилҳои инсонӣ дар он:
- ҷорӣ кардани шаклҳои муносири назорати андоз, мониторинги андоз, ки дар байни мақомоти андоз ва андозсупорандагонӣ масъулиятнок мубодилаи васеяи нави иттилоотро ба вуҷуд меорад, ки ҳадафи он фақат назорат набуда, балки пешгирӣ кардани амалиётҳои дорои хавф ва омилҳои ба вуҷудоварандаи онҳо мебошад;
- вусъат бахшидани корҳо дар самти пешгирӣ ва аз байн бурдани омилҳои коррупсионӣ дар мақомоти андоз;
- баланд бардоштани сатҳи маърифати ҳуқуқии андозсупорандагон ва дар ин замина баланд бардоштани сатҳи риояи қонунгузории соҳа аз ҷониби андозсупорандагон ва назорати андоз ва ғ.

Ба ақидаи мо, муаммои дигаре, ки то ҳанӯз дар ҷорҷуба ва раванди амалишавӣ ва иҷро қарор дорад, ин рақамикунонии соҳа ба ҳисоб меравад. Рақамикунонии низоми андоз ба он оварда мерасонад, ки қулли амалиётҳои андозӣ ва муносибатҳои андозӣ ба таври электронӣ ва шаффоф бе иштироки омилҳои инсонӣ ба роҳ монда мешаванд.

АДАБИЁТ

1. Панов.Е.Г. История налоговой системы: опыт социально-философского анализа. - М., 2006. - С 139.
2. Нологовая политика теория и практиков //под ред М.Л Майбутова. - М., 2010. - С.. 81-89.

3. Азия + // Ежедневная газета. - Душанбе, 2023. - № 48 (1635). - 21 декабря 2023.
4. Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон. - Душанбе, 2022. - С. 5-6.
5. Барномаи рушди маъмурикунонии андоз барои солҳои 2011-2019 // Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 03.12.2010, № 626. - Душанбе, 2011.
6. Барномаи рушди маъмурикунонии андоз барои солҳои 2020-2025 // Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30.12.2019, № 643. - Душанбе, 2019.
7. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 10.07.2017, № 344.
8. Сомонаи расмӣ Кумитаи андози назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон (andoz.tj).
9. Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 22 июни соли 2023, № 586 «Дар бораи тадбирҳои вусъат додани ҳисоббаробаркунии ғайринақдӣ». - Душанбе, 2023.

МАСОИЛИ МЕНЕЧМЕНТИ СУҒУРТА ДАР ШАРОИТИ МУОСИР

Мирзоалиев Абдурашид Абдунабиевич - доктори илмҳои иқтисодии Донишгоҳи давлатии тижорати Тоҷикистон
Саломова Умния Тўйчиевна - номзоди илмҳои иқтисодии Донишгоҳи давлатии тижорати Тоҷикистон

Аннотатсия. Дар мақолаи мазкур масоили менеҷменти суғурта ва аҳамияти илмиву амалии он мавриди омӯзиш қарор гирифтааст. Рушди бозори суғурта ва тафаккури ҷомеа дар таъмини беҳатарии зиндагӣ ва тарзи ҳаёти солим хеле муҳим мебошад. Ба ақидаи мо, дар ин самт зехният, шуурнокӣ ва ҳифзи саломатӣ бояд тақвият дода шавад.

Вожаҳои калидӣ: суғурта, бозори суғурта, менеҷмент, масоили рушд, ҳамгироии иқтисодӣ, рақамикунонӣ, зехни сунъӣ, молия, дороиҳо, система.

Дар шароити муосир нақш ва аҳамияти бозори суғурта дар тамоми соҳаҳои фаъолият баръало мушоҳида мегардад. Таъмини беҳатарии фаъолияти инсон ва ҳифзи саломативу тарзи ҳаёти солим ҳадафи асосии рушди бозори суғурта ба ҳисоб меравад.

Бояд хотиррасон намуд, ки солҳои охир рушди бозори суғурта ба ҷашм мерасад ва ҳамагуна қишрҳои ҷомеа дар фикри беҳатарии ҳаёт ва ҷолибияти тарзи зиндагии бе хавфу хатар таваҷҷӯҳи хоса зоҳир менамоянд.

Солҳои охир маъмуруни масъулини ин соҳа бо дарки масъулият ва тақия ба низоми менеҷменти муосир дар шароити рушди бозори иттилоот ва муҳити рақамӣ фаъолияти пурсамар доранд. Таваҷҷӯҳи аҳоли ва субъектҳои хоҷагидорӣ ба муҳимияти таъмини суғуртакунони фаъолият афзоиш дорад. Дар ин замина ширкатҳои суғурта ва агентҳои рисолати бузург доранд.

Ба андешаи мо мафҳуми бима нисбат ба суғурта моҳият ва мазмуни васеъ дорад ва оммафаҳм мебошад. Бим, тарс, ваҳм ва хатар бештар истилоҳи «страх»-ро ифода мекунад.

Аҳли ҷомеа ва аҳолии кишвар дар шароити рушди технологияи муосири рақамӣ ба ҳифзи ҳаёти солим ва осоишта бояд назари бештар дошта бошад. Дар асри XXI – ҷаҳонишавии муносибатҳо, ҳамгироии иқтисодӣ, муҳити рақамӣ, рушди зехни сунъӣ ва менеҷменти вақт аз ҳама бештар дар тафаккури инсоният нақш бастааст. Аз ин рӯ баҳри таъмини ҳаёти солам ва таъмини беҳатарии фаъолият бояд ҳар як фарди ҷомеа ухдадориро эҳсос намояд.

Суғурта дар идоракуни истифодаи механизмҳои суғурта барои идоракунии хавфҳои мебошад, ки дар тичорат ба вучуд меоянд. Менечерҳо суғуртаро барои муҳофизат аз талафоти эҳтимоли, аз қабил зарари молу мулк, масъулияти ҳуқуқӣ, аз даст додани даромад ё осеб ба эътибор истифода мебаранд. Ҷанбаҳои асосии суғурта дар менечмент чунин аст:

Идоракунии хавф: Суғурта барои коҳиш додани эҳтимолият ва вазнинии талафоти марбут ба хатарҳои гуногун, аз қабил офатҳои табиӣ, садамаҳо, дуздӣ ё баҳсҳои ҳуқуқӣ кӯмак мекунад.

Муҳофизати дороиҳо: Суғуртаи молу мулк, таҷҳизот, нақлиёт ва дигар дороиҳо ҳифзи онҳоро аз вайроншавӣ ё гумшавӣ таъмин менамояд, ки ин барои устувории тичорат муҳим аст.

Муҳофизати масъулият: Суғуртаи масъулияти ҷамъиятӣ барои муҳофизат кардани тичорати шумо аз даъвоҳои шахсони сеюм, ки аз хисорот ё осеб бармеоянд, кӯмак мекунад.

Суботи молиявӣ: Суғурта суботи молиявиро барои тичорат таъмин мекунад, бахусус дар сурати рӯй додани ҳолатҳои ғайриҷашмдошт, ба монанди садамаҳои калон ё даъво.

Обрӯӣ: Суғурта инчунин метавонад ба ҳифзи эътибори тичорат тавассути коҳиш додани таъсири манфии ҳодисаҳои асосӣ ё даъвоҳо кӯмак расонад. Намудҳои суғуртае, ки дар идоракуни истифода мешаванд: Суғуртаи амвол: Муҳофизат аз вайроншавӣ ё талафи молу мулк дар натиҷаи сӯхтор, офатҳои табиӣ, дуздӣ ва дигар ҳодисаҳо.

Суғуртаи масъулият: Ҳимоя аз ҷавобгарӣ барои зараре, ки дар натиҷаи фаъолияти ширкат ба шахсони сеюм расонида шудааст.

Суғуртаи кормандон: Муҳофизат аз садамаҳои истеҳсоли ва дигар хатарҳои марбут ба саломатӣ ва фаъолияти кормандон.

Суғуртаи тичорат: Муҳофизат аз талафоти даромад вобаста ба қатъи муваққати фаъолияти ширкат дар натиҷаи ҳолатҳои ғайриҷашмдошт.

Суғуртаи хавфи қарзӣ: Муҳофизат аз барнагардонидани қарзҳо ё қарзҳо. Идоракунии суғурта:

Стратегияи таҳия: Менечерҳо стратегияи идоракунии хавфҳоро таҳия ва татбиқ мекунанд, ки истифодаи суғуртаро барои ҳифзи тичорат дар бар мегирад.

Интиҳоби намудҳои суғурта: Менечерҳо вобаста ба хатарҳо ва ниёзҳои мушаххаси тичорат намудҳои мувофиқтарини суғуртаро интиҳоб мекунанд.

Арзбӣи хатар: Менечерҳо хавфҳоро арзбӣ мекунанд, то муайян кунанд, ки кадом намудҳои суғурта заруранд ва чӣ қадар.

Назорати шартномаҳои суғурта: Менечерҳо раванди бастан ва иҷрои шартномаҳои суғуртаро назорат мекунанд.

Баҳисобгирии мукофотҳои суғурта: Менечерҳо баҳисобгирии мукофотҳои суғурта ва пардохтҳоро нигоҳ медоранд. Самаранокии идоракунии хавфҳо бештар аз дараҷаи ҷалби менечер дар раванди идоракуни вобаста аст: дараҷаи иштироки шахс дар рӯйдодҳо камтар ва дар бораи оқибатҳои қарорҳои худ ҳар қадар камтар огоҳ бошад, ҳамон қадар ӯ майл ба қабули қарорҳо бо хатари оқибатҳои манфӣ дорад. Арзҳои гуногуни одамон дар бораи хатари воқеӣ аз ҷониби бисёр тадқиқотҳо қайд карда шудаанд: ба эҳтимолияти як ҳодисаҳо баъзеҳо аз ҳад зиёд баҳо медиҳанд, баъзеҳо кам баҳо медиҳанд. Табиист, ки савол ба миён меояд: чаро?

Сабабҳои асосии дарки гуногунии одамон дар бораи бузургии объективи хатарро метавон муайян кард:

✓ Тафовут байни андозаи объективи хатар ва дарки субъективи он (масалан, одамон хатари он ҳодисаҳоро, ки дар ВАО бештар хабар дода мешаванд, аз ҳад зиёд арзбӣ мекунанд ва баръакс).

✓ Дарки хатар аз усулҳои ирсоли иттилоот вобаста аст (масалан, дарки хатарҳо аз садамаҳои ҳавой ва ронандагӣ дар ҳолати мастӣ метавонад дар сурати гузориш додани маълумоти омӯрӣ ночиз арзбӣ карда шавад ва агар ҳолатҳои мушаххас ва даҳшатнок оварда шаванд, аз ҳад зиёд арзбӣ карда шаванд).

✓ Ба дарки хавф ба таъхир афтодани оқибатҳои эҳтимоли таъсир мерасонад (масалан, хангоми арзёбии хатари зарар аз тамокукашӣ, хатарҳои эҳтимоли бо мурури замон дуранд: умри тамокукашон нисбат ба ҳаёти одамони тамокукашӣ тақрибан 6 сол кӯтоҳтар аст. Бинобар ин, сарфи назар аз он, ки ҳар сол дар рӯи замин 1,5 миллион нафар одамон аз бемориҳои мавҷуда аз тамокукашӣ мефавтанд.

✓ Мавҷудияти маълумоти бардурӯғ боиси баҳодиҳии нодуруст мегардад хатари воқеӣ. Системаи идоракунии хавфҳо унсурҳои асосии зеринро дар бар мегирад:

1. муайян намудани ихтилофот дар алтернативаҳои хавф;
2. таҳияи нақшаҳо барои имкон додани амали оптималӣ дар вазъият, марбут ба хатар;
3. таҳияи тавсияҳои мушаххас, ки ба рафъ ё кам кардани оқибатҳои манфии имконпазир

нигаронида шудаанд;

4. омодагӣ ба қабули қонунҳо ва санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ;
5. ба назар гирифтани таҳлили дарки равонии қарорҳо ва барномаҳои хавфнок.

Амалияи идоракунии ҷаҳор усули зерини идоракунии хавфҳоро таҳия кардааст: баргараф, пешгирии талафот ва назорат, суғурта, азхудкунии.

Дар заминаи менеҷменти муосир идора кардани бозори суғурта хеле муҳим аст, агар масъулин, менеҷерҳо ва қарордиҳандагон дорони салоҳиятҳои касбӣ, истеъдоду маҳорат ва масъулияти ухдадориро дарк намуда бошад. Бо боварӣ метавон зикр намуд, ки ин соҳа дар ҳолати ташаққул қарор дорад ва дар ояндаи наздик мавқею манзалати худро қавитар хоҳад нишон дод.

АДАБИЁТ

1. Голышева, Е.Ю. Мировой рынок страхования в процессе глобализации экономики / Е.Ю. Голышева // Вестник Саратовского государственного социально-экономического университета. - 2012. - №1 (40). - С.113 - 117.
2. Гребенщиков, Э.С. Мировая индустрия страховых: рыночная самонастройка / Э.С. Гребенщиков // Финансы. – 2000. - №3. – С. 50- 62.
3. Дальке, А.Ю. Рынок страхования жизни в Казахстане / А.Ю. Дальке // Проблемы современной науки и образования. - 2017. - №18 (100). - С. 29-36.
4. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи ғайриқарорӣ суғурта” аз 15 июли соли 2016, № 276. - 44 с.
5. Николаева, Н.А. Методика экономического анализа развития услуг по страхованию и их классификация / Н.А. Николаева // Вектор науки Тольяттинского государственного университета. - 2011. - №4 (18). – С.131-140.
6. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. 26.12.2018, шаҳри Душанбе, 2018. – 46 с.
7. Султонов, М.С. Пути совершенствования страховых услуг в Республике Таджикистан / М.С. Султонов // Вестник Курган-Тюбинского государственного университета им. Носира Хусрава. - 2018. - №1-3 (55). – С. 202-209.
8. Ҳисоботи солони идораи назорати суғурта дар назди Бонки миллии Тоҷикистон [манбаи электронӣ] URL: <http://www.nbt.tj/tj/>. (санаи муроҷиат: 13.01.2021)

РАЗВИТИЕ РЫНКА «ЗЕЛЕННЫХ» ОБЛИГАЦИЙ В ТАДЖИКИСТАНЕ

Рахматова Кибриё Негматовна,
старший преподаватель
Таджикского государственного
университета коммерции.
Электронная почта: doni@mail.ru
Тел.: 900-01-90-14.

Аннотация: статья посвящена особенностям выпуска и обращения зеленых облигаций, выпущенных ОАО «Банк Эсхата», что является очень актуальной темой и направленной на поддержку перехода страны к устойчивой, низкоуглеродной экономике. В статье проведен обзор международного опыта в сфере выпуска "Банк Эсхата" зеленых облигаций. Рассмотрены возможности использования таких ценных бумаг в современной практике Республики Таджикистан на государственном и международном уровнях.

Ключевые слова: зеленые облигации, экологическое влияние, инвестиция, обращение облигаций, корпоративные облигации, фондовая биржа, ценные бумаги, торги.

Республика Таджикистан реализует политику и меры, направленные на обеспечение справедливого и зелёного перехода для достижения Целей устойчивого развития. В рамках Национальной стратегии развития на 2016–2030 годы и «Стратегии развития «зеленой» экономики на 2023–2037 годы» страна стремится содействовать экономическому развитию посредством устойчивого и эффективного использования природных ресурсов, повышения уровня жизни и содействия социальной стабильности населения. Кроме того, предпринимаются согласованные усилия для достижения долгосрочного экологического баланса, ускорения низкоуглеродного развития для стимулирования экономического роста, улучшения качества воздуха, повышения энергетической безопасности и увеличения экспорта.

Конечной целью является создание «зеленых» рабочих мест при одновременной реализации нормативно-правовых реформ для эффективного использования природного капитала, привлечения инвестиций, внедрения современных технологий и укрепления международного сотрудничества в области «зеленой» экономики.

Важные достижения, такие как запуск выпуска государственных ценных бумаг по рыночным ставкам и регистрация первого выпуска зеленых корпоративных облигаций, что значительно повысило доверие инвесторов и улучшило прозрачность ценообразования на рынке. Эти шаги укрепляют позиции Таджикистана на международной арене, обеспечивая его приверженность современным стандартам в области экологии и устойчивого развития.

Правительство Республики Таджикистан и ООН намерены продолжить это эффективное сотрудничество по выпуску первых государственных "зеленых" облигаций в Таджикистане, приветствуя участие других партнеров по развитию

Агентство по развитию рынка ценных бумаг и специализированного регистратора Министерства финансов Республики Таджикистан о текущем состоянии рынка ценных бумаг предложило ряд целей на 2025 год. Агентство акцентировало внимание на необходимости аккредитации всех лицензированных брокеров фондовой биржей, а также активизации работы центрального депозитария и реестродержателей. Эффективное функционирование всех этих структур является важным условием для стабильного развития рынка.

Кроме того, важным моментом стало объявление Президентом Республики Таджикистан Эмомали Рахмоном 2025-2030 годов «Годами развития цифровой экономики и инноваций». Этот шаг направлен на внедрение современных цифровых технологий в экономику, что откроет новые возможности для бизнеса и улучшит управление финансовыми рынками.

Основные задачи Агентства по развитию рынка ценных бумаг на 2025 год:

- Продолжение работы по аккредитации брокеров на фондовой бирже.
- Усиление работы центрального депозитария и реестродержателей.
- Разработка и внедрение новой электронной платформы для упрощения процессов регистрации ценных бумаг.
- Активизация усилий по борьбе с коррупционными рисками в финансовом секторе.
- Внедрение цифровых технологий в процесс функционирования финансовых рынков.

Рынок капитала Таджикистана находится на стадии становления, характеризующейся ограниченным количеством котирующихся на бирже ценных бумаг, небольшой базой инвесторов и значительными проблемами с точки зрения развития рынка.

Существующая экосистема включает в себя различные лицензированные финансовые учреждения, но рынок сталкивается с существенными препятствиями в достижении устойчивого роста и эффективности. Эти проблемы обусловлены сложностями, связанными с выпуском ценных бумаг, проблемами прозрачности, высокими расходами на вход, недостаточной рыночной инфраструктурой и низкой финансовой грамотностью.

В настоящее время существует 14 лицензированных финансовых учреждений, в том числе две фондовые биржи (CASE и Asian Stock Exchange), центральный депозитарий ценных бумаг (CSD), четыре независимых регистратора, семь коммерческих банков и одна брокерская компания («Prime Invest»)⁸.

Центральноазиатская фондовая биржа (CASE) является основной торговой платформой, но сталкивается с проблемами с точки зрения ликвидности и прибыльности. Объемы торгов на бирже очень малы, даже для развивающегося рынка, что затрудняет ее существование при такой низкой активности. «GAMES Technologies», дочерняя компания «Deutsche Börse Group», владеет 25% акций CASE, получив их в обмен на предоставление своей ИТ-системы. Оставшиеся 75% акций принадлежат гражданину Таджикистана, который большую часть времени не является резидентом страны.⁹

Рынок корпоративных облигаций находится на ранней стадии развития, и в 2023 году было заключено всего две сделки на сумму 2 миллиона долларов США. Объемы торгов остаются низкими, при этом большинство сделок заключаются по предварительной договоренности, а не через биржу, что ограничивает раскрытие цен и прозрачность рынка. Общая рыночная капитализация фондового рынка в 2023 году составила 468 миллионов долларов, что составляет всего 3,93 процента от ВВП.¹⁰

Таблица 1. Рыночные данные CASE за 2019-2023 годы

Показатели	2019	2020	2021	2022	2023
Рыночная капитализация (млн долларов США)	160.11	166.02	237.71	290.00	468.00
Объем торговли (млн. долларов США)	78.14	73.72	46.87	52.37	156.62
Объем торговли (млн. акций)	1.80	18	5.14	5	16.38
Количество эмитентов	41	40	41	41	42

⁸ Securities Market in Tajikistan. The Diagnostic Study, USAID, 2023

⁹ Diagnostic of Capital Market, Tajikistan, Grant Thornton, 2023

¹⁰ CASE

Банковский сектор Таджикистана стал инициатором развития рынка «зеленых» облигаций в стране благодаря первому выпуску, осуществленному местным банком в 2024 году. «Эсхата Банк», один из системообразующих банков страны, выпустил свои дебютные зеленые облигации на сумму 10 миллионов долларов США, охватывающие следующие категории проектов в рамках программы «Зеленые» облигации: экологически чистый транспорт, энергоэффективность, климатически оптимизированное сельское хозяйство, устойчивое водоснабжение и зеленые здания.

Однако при сравнении предложений по зеленым кредитам и обычным займам выявляется интересное несоответствие. Несмотря на выпуск «зеленых» облигаций и ориентацию на устойчивое развитие, процентные ставки «Эсхата Банка» по «зеленым» кредитам, предназначенным специально для покупки электромобилей, начинаются с 22%. А обычные автокредиты (в том числе на электромобили) на рынке выдаются по более низкой ставке - 20 процентов.

Такая динамика цен представляет собой интригующий сценарий, при котором банк с более развитой программой «зеленого» финансирования предлагает менее конкурентоспособные ставки на экологически чистые транспортные средства по сравнению с рыночными. Эта ситуация подчеркивает сложную взаимосвязь между инициативами по зеленому финансированию и фактическими ценами на продукты, ориентированными на потребителя, в условиях развивающегося устойчивого финансового ландшафта Таджикистана и необходимости системной поддержки.

Основные проблемы, с которыми сталкивается рынок «зеленых» облигаций в Таджикистане, указывают на ограничения, присущие конкретному сектору, а не на отсутствие стремления к развитию. Эти ограничения включают недостаточную нормативно-правовую базу, которая не соответствует лучшим международным практикам, что ограничивает возможности рынка по привлечению «зеленых» инвестиций.

Более того, заинтересованные стороны, включая эмитентов и инвесторов, часто не имеют необходимой осведомленности и образования о механизмах зеленого финансирования, что еще больше препятствует росту рынка. Отсутствие надежной вспомогательной инфраструктуры, например, четких стандартов, определяющих, что представляет собой «зеленый» проект, усложняет процесс для потенциальных эмитентов, которые могут быть заинтересованы в выпуске «зеленых» облигаций.¹¹

Кроме того, общая экосистема рынка капитала в Таджикистане остается незрелой, характеризующейся узкой базой инвесторов и ограниченной ликвидностью. Эта несостоятельность ограничивает возможности по запуску более крупных и разнообразных «зеленых» финансовых продуктов. Экономическая нестабильность в сочетании с высокой зависимостью от внешнего финансирования усугубляет проблемы, с которыми сталкиваются отечественные компании, пытающиеся выпустить «зеленые» облигации.

Несмотря на серьезные проблемы на рынках капитала и финансовых рынках, Таджикистан имеет уникальную возможность предпринять усилия, направленные на разработку благоприятной нормативно-правовой базы для «зеленых» облигаций. Как и многие страны с менее развитыми финансовыми системами, Таджикистан сталкивается с такими проблемами, как ограниченное проникновение на рынок и неразвитость финансовых институтов. Однако эти проблемы также подчеркивают настоятельную потребность в

¹¹ Кусалиевой, Айгуль (2024). На пути к созданию тематического рынка облигаций в Таджикистане. Бангкок: Экономическая и социальная комиссия ООН для Азии и Тихого океана.

инновационных финансовых инструментах, которые могут помочь справиться с изменением климата и одновременно привлечь инвестиции в устойчивые проекты.

Развивая сотрудничество между министерствами, регулирующими органами и международными партнерами, Таджикистан может создать благоприятную среду, способствующую выпуску «зеленых» облигаций. Такие инициативы не только соответствуют глобальным целям устойчивого развития, но и способствуют местному экономическому развитию, привлекая инвестиции в возобновляемые источники энергии, охрану окружающей среды и устойчивое сельское хозяйство, что позволяет стране извлекать выгоду из новых тенденций в области «зеленого» финансирования.

Между тем, выпуск банком «Эсхата» первых «зеленых» облигаций Таджикистана представляет собой важную веху, которая создает важный прецедент для развития рынка «зеленых» финансов в стране. Успешно выпустив «зеленые» облигации в местной валюте на сумму 10 миллионов долларов, банк не только восполняет дефицит финансирования проектов, учитывающих изменение климата, но и демонстрирует приверженность устойчивому развитию финансового сектора. Этот новаторский шаг сигнализирует другим финансовым учреждениям и потенциальным инвесторам о том, что существует реальный интерес и возможности в области «зеленого» финансирования, что открывает путь для будущих эмиссий.

Создание рынка «зеленых» облигаций в Таджикистане требует тщательного определения приоритетных проектов и разработки выгодных для финансирования проектов, которые соответствуют целям устойчивого развития страны. Для привлечения интереса инвесторов важно определить проекты, которые не только решают насущные экологические проблемы, но и демонстрируют четкую экономическую жизнеспособность. Правительство, в сотрудничестве с финансовыми институтами и партнерами по развитию, могло бы приоритезировать инициативы в области возобновляемых источников энергии, энергоэффективности и устойчивого сельского хозяйства, которые могут обеспечить измеримые результаты и преимущества устойчивости. Кроме того, создание систематизированного списка проектов, привлекательных для финансирования, облегчит доступ к капиталу, что позволит упростить выпуск облигаций и повысит доверие потенциальных инвесторов.

Растущий интерес к зеленым облигациям со стороны местных финансовых учреждений и корпораций. Некоторые местные компании финансового, производственного секторов и сферы услуг Таджикистана, использующие банковские кредиты или займы от международных организаций, которые предоставляют финансирование в долларах США или евро, выразили заинтересованность в изучении возможности выпуска «зеленых» облигаций или сукуков. В случае потенциальной выдачи кредитов финансовыми учреждениями, дальнейшее кредитование могло бы способствовать созданию портфеля «зеленых» кредитов в банковском секторе. Среди потенциальных кредитных предложений есть те, которые направлены на оказание помощи розничным клиентам в приобретении электромобилей (ЭМ).

Выпуск «зеленых» облигаций, как и любого другого вида тематических облигаций, предполагает структурированный процесс, который включает в себя определение категории «зеленых» проектов, разработку концепции, получение подтверждения третьей стороной и управление использованием средств после выпуска.

Выпуск облигаций, как правило, требует сотрудничества с финансовыми учреждениями для андеррайтинга и распространения. После выпуска «зеленых» облигаций требуется постоянный мониторинг и отчетность для обеспечения соответствия первоначальным условиям и демонстрации фактических экологических выгод. Эмитенты ежегодно предоставляют инвесторам обновленную информацию, в которой подробно описывается эффективность проекта и его соответствие целям устойчивого развития. Этот механизм

подотчетности укрепляет целостность рынка «зеленых» облигаций и помогает поддерживать доверие инвесторов.

На местном рынке капитала Таджикистана, как только будут решены структурные проблемы, появится многообещающая возможность сократить дефицит финансирования за счет выпуска «зеленых» суверенных и корпоративных облигаций, а также других финансовых инструментов, включая сукук. Тем не менее, важно создать нормативно-правовую базу, которая эффективно поддерживала бы не только эмитентов и инвесторов, но и всех других участников, вовлеченных в сделки.

Банк Эсхата стремится использовать финансовые возможности для построения экологически устойчивого будущего, уделяя особое внимание не только экономической эффективности, но и воздействию проектов на окружающую среду.

Таким образом, выпуск зеленых корпоративных облигаций является важным шагом на пути к реализации этих возможностей.

ЛИТЕРАТУРА

1. Послание Президента Республики Таджикистан, Лидера нации, уважаемого Эмомали Рахмона Маджлиси Оли Республики Таджикистан от 28.12.2024 г., г. Душанбе.
2. Закон Республики Таджикистан «О рынке ценных бумаг» от 28 июня 2011 года № 745. - Душанбе, 2011.
3. Кусалиевой, Айгуль (2024). На пути к созданию тематического рынка облигаций в Таджикистане. Бангкок: Экономическая и социальная комиссия ООН для Азии и Тихого океана.
4. Securities Market in Tajikistan. The Diagnostic Study, USAID, 2023
5. Diagnostic of Capital Market, Tajikistan, Grant Thornton, 2023
6. CASE.

ТЕХНОЛОГИЯҲОИ ИТТИЛОӮӢ ДАР ХАЗИНАДОРӢИ ДАВЛАТИИ ТОҶИКИСТОН: ҲОЛАТИ МУОСИР ВА ДУРНАМОИ RUШД

Раҳматов Сияршоҳ Маҳмадшоевич,
муаллими калони кафедраи молияи
Донишгоҳи давлатии тичорати
Тоҷикистон

Аннотатсия: Мақола ба таҳлили фаъолияти мақомоти Хазинадорӣ марказии Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар самти идоракунии молияи давлатӣ дар шароити муосир бахшида шудааст. Самтҳои асосии рақамикунонии фаъолияти хазинадорӣ, аз қабилӣ ҷорӣ намудани суратхисоби ягонаи хазинадорӣ, истифодаи технологияҳои муосир ва амалӣ намудани амалиёти молиявӣ бо даромад ҳарҷоти бучети давлатӣ дар формати электронӣ бо истифода аз низомҳои иттилоотӣ идоракунии мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Афзалияти рақамикунонӣ барои иҷрои самаранок ва шаффофи бучети давлатӣ қайд карда шудааст.

Калидвожаҳо: рақамикунонӣ, хазинадорӣ, низоми иттилоотӣ, бучети давлатӣ, даромадҳои бучет, ҳарҷоти бучет.

Чй тавре ки маълум аст ҳазинадории давлатӣ дар таъмини иҷрои буҷети давлатӣ, хизматрасонии ҳазинавии иҷрои буҷетҳои сатҳҳои гуногун, назорати пешакӣ ва ҷорӣ аз болои амалиёт бо захираҳои молиявии буҷети давлатӣ нақши муҳим мебозад. Ҳазинадории давлатӣ инчунин муносибатҳои молиявии байни буҷет ва фондҳои ғайрибуҷетии давлатиро ба танзим мебарорад, ташаккул ва харҷи маблағҳои молиявии онҳоро назорат мекунад, қарзи давлатиро идора мекунад ва оид ба масъалаҳои баҳисобгирӣ ва ҳисоботдиҳӣ дар баҳши давлатӣ маводҳои методӣ ва дастурӣ таҳия мекунад.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мақоми ваколатдори ҳазинадории давлатӣ Сарраёсати ҳазинадории марказии Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва воҳидҳои он дар шаҳру ноҳияҳои ҷумҳурӣ буда, иҷрои ҳазинавии буҷетҳои сатҳҳои дахлдори низоми буҷети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон, таъмин ва идораи амалиёти суратҳисоби ягонаи ҳазинадориро ба зимма дорад.

Дар марҳилаи муосири рушди техникаву технологияҳо ва рақамикунонии иқтисодиёт дар тамоми ҷаҳон Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ба роҳандозӣ кардани ҳукумати электронӣ дар тамоми баҳшу соҳаҳои мамлакат таваҷҷӯҳи хоса зоҳир менамояд. Аз ҷумла, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар яке аз Паёмҳояшон ба Маҷлиси Олии мамлакат вазорату идораҳои давлатиро ҷиҳати рақамикунонии бомароми иқтисоди миллӣ ва ташаккул додани заминаи технологияи он, гузариши тадриҷӣ ба иқтисоди рақамӣ ва хизматрасониҳои рақамӣ дар ҳамаи соҳаҳо вазифадор намуданд. Аз ҷумла роҳбарияти Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон вазифадор карда шуд, ки ҷиҳати гузариш ба стандартҳои байналмилалӣ ҳисоботи молиявӣ, ба таври пурра татбиқ намудани барномаҳои муосири баҳисобгирӣ амалиёти молиявӣ ва васеъ ҷорӣ кардани рақамикунонӣ дар соҳа ҷораҳои судманд андешад [5].

Вобаста ба ин масъала роҳбарияти Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар самти роҳандозӣ кардани низомҳои иттилоотӣ ва рақамикунонии фаъолияти баҳши молияи давлатӣ, хусусан иҷроиши ҳазинавии буҷети давлатӣ қадамҳои авалинашро ҳанӯз аз қабули Стратегияи идоракунии молияи давлатӣ барои солҳои 2009-2018 гузашта буд. Тибқи ин Стратегия яке аз вазифаҳои давраи дарозмӯҳлат автоматиконии тамоми равандҳои тичоратии низоми идоракунии молияи давлатӣ муайян шуда буд. Дар Стратегия қайд гардида буд, ки гузариш ба низоми иттилоотӣ бояд аз автоматикунонии равандҳои иҷрои ҳазинавии буҷет оғоз гардад. То оғози истифодабарии низоми иттилоотӣ бояд дар гурӯҳбандии буҷетӣ тағйироту иловаҳо ворид шавад, стандартҳои бухгалтерӣ ва нақшаи якхелакардашудаи ҳисобҳо қабул карда шавад.

Қайд кардан ба маврид аст, ки дар марҳилаи аввали ташкили низоми ҳазинадории давлатӣ дар Тоҷикистон дар шахсияти Сарраёсати ҳазинадории марказии Вазорати молия ва мақомоти он дар маҳалҳо як қатор мушкилотҳо вучуд доштанд, ки барои муназзаму самаранок фаъолият кардани он монеъа эҷод мекарданд. Набудани робитаи зарурӣ байни низоми назорат (санҷиш) ва назорати уҳдадориҳо ва низоми ғайримарказонидашудаи таъминоти моддию техникӣ, пайваст набудани нақшаи ҳисобҳои муҳосибавӣ бо гурӯҳбандии буҷетӣ ва ба талабот мутобиқ набудани дастрасии ҷомеа ба иттилооти молиявӣ ба мушкилотҳои сатҳи марказӣ дохил мешуданд. Мушкилот дар сатҳи минтақавӣ бо набудани низоми автоматикунонидашудаи иҷрои буҷет, таҷрибаи нокифояи кормандон ва номукамалии ҳамкорӣ байни Ҳазинадории марказӣ ва мақомоти маҳаллии он вобаста буданд. Самарабахшии низоми амалкунандаи ҳазинадориро идоракунии нопурраи уҳдадориҳо ва сари вақт пешниҳод нашудани ҳисоботҳо паст мегардонд. Набудани низоми пурраи автоматикунонидашуда ҷиҳати дастгирии вазифаҳои асосии ҳазинадорӣ, баланд бардоштани сифати идоракунии молияи давлатиро ғайриимкон мегардонд.

Соли 2012 Вазорати молияи Туркия дар асоси беподош ба Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон низоми иттилоотиро оиди банакшагирии стратегияи буҷети давлатӣ бо номи «SGB.net» пешниҳод намуд ва он аз соли 2015 мавриди амал қарор дода шуд. Низоми нави

иттилоотии идоракунии молияи давлатӣ аз рӯи принципи низоми марказонидашудаи базаи маълумотӣ сохта шудааст. Ин низом барои гирифтани маълумот ба тариқи ғавҷӣ ва сари вақт, кам кардани меҳнати дастии мутахассисон ва хатогиҳо, мубодилаи маълумот, ки дар равандҳои алоқаманд зарур мебошанд, кӯмак мекунад.

Имрӯз ҳамаи вазорату идораҳо ва ташкилотҳои буҷетӣ бо истифодаи ин барномаи иттилоотӣ аз ҷои нишасти худ дар ҷои кор бо пайвастишавии шабакавии алоқаи интернетӣ амалиётҳои иҷроӣ уҳдадорӣҳои буҷетиашонро ба сомон мерасонанд. Ҳамаи ҳуҷҷатҳои молиявии барои маблағгузорӣ лозим ба тариқи электронӣ дар барномаи иттилоотӣ таҳия шуда, бо имзои электронии роҳбари ташкилот ва сармуҳосиб ба мақомоти хазинадорӣ фиристода мешаванд. Иҷозати маблағгузорӣ ва дигар амалҳои марбут ба он низ бо воситаи барномаи иттилоотӣ аз тарафи мақомоти хазинадорӣ амалӣ карда мешавад. Вобаста ба ин зарурати бевосита ба мақомоти хазинадорӣ рафтан аз байн рафта, самаранок истифодабарии вақти корӣ ва сарфа шудани хароҷоти роҳкиро ба миён меояд.

Айни ҳол, тамоми ташкилотҳои буҷетӣ дар сатҳи буҷети ҷумҳуриявӣ ва маҳаллӣ ба воситаи шабакаи ягона ба ин низоми иттилоотӣ пайваст карда шудаанд. Дар назди Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон Корхонаи воҳиди давлатии “Маркази дастгирии амалиётҳои молиявии байнибуҷетӣ” таъсис дода шуд, ки мунтазам дастгирии тамоми ташкилотҳои буҷетии бахши давлатиро барои ғавҷиҳои бо низоми иттилоотии идоракунии молияи давлатӣ таъмин менамояд. Зиёда аз 10000 кормандони ташкилотҳои буҷетӣ аз рӯи ҳама сатҳҳои буҷет оид ба истифодаи модули низоми иттилоотии идоракунии молияи давлатӣ аз рӯи банақшагирӣ ва иҷроӣ буҷети давлатӣ омӯзонда шудаанд.

Созишнома дар бораи табодули иттилоот байни Вазорати молия, Кумитаи андоз, Хадамоти гумрук, БДА ҚТ «Амонатбонк» ва Бонки миллии Тоҷикистон вучуд дорад, ки мувофиқи он ҳар рӯз ба Вазорати молия маълумот дар бораи даромадҳо ба таври электронӣ пешниҳод карда мешавад.

Дар назди Вазорати молия маркази коркарди маълумотҳо ва маркази комилан мучахҳазшудаи иттилоотии технологӣ таъсис дода шудааст, ки дастгирии иттилоотии технологиро барои ҳамаи истифодабарандагони низоми иттилоотӣ таъмин мекунад.

Вазорати молия низоми дигари идоракунии молияи давлатӣ (iMoF)-ро низ дар шакли нармафзори махсуси интернетӣ таҳия кардааст, ки модулҳои нав барои идоракунии уҳдадорӣҳо, идоракунии маблғҳои пулӣ, идоракунии дороиҳо, инчунин машваратҳои пардохтӣ (яъне коркарди фармоишҳои харид) ва идоракунии музди меҳнато пешбинӣ менамояд. Низоми иттилоотии iMOF як платформаи интернетӣ барои табодули маълумот бо истифода аз веб-хидматҳои гуногун ва интерфейсиҳои барномавӣ мебошад ва он бо Низоми иттилоотии идоракунии молияи давлатӣ (НИИМД) зич алоқаманд аст (айни замон зиёда аз 7500 корбарро аз тамоми ташкилотҳои буҷетии бахши давлатӣ фаро мегирад). Дар баробари ин, интерфейсиҳои дигари мубодилаи маълумот (масалан, барои низоми хариди давлатӣ, идоракунии кадрҳо ва ғайра) ҳанӯз таҳия нашудаанд.

Дар соли 2023, ба НИИМД тағирот ворид карда нашудааст, аммо низоми иттилоотии iMOF такмил дода шуда, таҳияи модули навкардашудаи баҳисобгирии муҳосибӣ, инчунин алоқамандии байни низоми хазинадорӣ ва дигар низомҳои иттилоотӣ (масалан, дар соҳаи харид ва идоракунии кадрҳо) идома дорад. Вазорати молия таҷрибаи таъмини дастрасии фосилавӣ ба модулҳои дахлдори НИИМД-ро барои вазорату идораҳои соҳавӣ пешбар дар ҷараёни таҳия ва иҷроӣ буҷети давлатӣ идома дода истодааст. Доштани чунин дастрасӣ ба вазорату идораҳои пешбар (яъне тақсимкунандагони асосии буҷетӣ, ТАМБ) имкон медиҳад, ки дархостҳои буҷетиро ба таври электронӣ тавассути низоми SGB.net, ки унсури асосии НИИМД мебошад, таҳия ва коркард намоянд. Ҷорӣ намудани модули нави баҳисобгирии муҳосибӣ ба ташкилотҳои буҷетӣ имкон медиҳад, ки ҳар семоҳа нақшаҳои гардиши пули нақдро нав карда, инчунин нишондиҳандаҳои молиявӣ ва ғайримолиявии самаранокҳои буҷетии барномавиро мутобиқи принципҳо ва талаботи буҷетикунони барномавӣ ворид

намоянд. Ин тадбирхо барои боз ҳам баланд бардоштани самаранокии тақсимои захираҳои давлатӣ равона шудаанд.

Қайд кардан лозим аст, ки дар баробари ҷорӣ кардани низоми иттилоотии идоракунии молияи давлатӣ, инчунин суратҳисоби ягонаи ҳазинадорӣ кушода шуда, тамоми амалиётҳои молиявии давлатӣ марҳила ба марҳила тариқи он амалӣ карда шуда истодаанд, гурӯҳбандии буҷети давлатӣ ба талаботҳои омори молияи давлатии дар ҷаҳон этирофшуда мутобиқ карда шуда истодааст.

Ҳамин тариқ, бо гузариш ба рақамикунӣ мақомоти ҳазинадорӣ назорати воқеии иҷроии қисми даромаду хароҷоти буҷети давлатиро амалӣ намуда, дар раванди гузариш ва таъсиррасонӣ ба дигаргуниҳои рақамӣ, ба зудӣ ба раванди пурра автоматикунонидашудаи рақамии интиқоли унсурҳои иҷроӣ қисмҳои хароҷот ва даромад табдил дода мешавад. Дар утқиҳои шахсии мақомоти ҳазинадорӣ мизочон аз тамоми марҳилаҳои назорат мегузаранд ва дар ҳар як ҳуҷҷати қабулшуда дар шакли имзои электронии рақамӣ «изи аудиторӣ» мегузоранд, ки дар ниҳоят дар хотироти барномаи иттилоотӣ сабт гардида, ҳамчун ҳуҷҷат нигоҳ дошта мешавад. Ин имконият медиҳад, ки тамоми иттилооти марбут ба буҷети давлатӣ дар як равшана сабт шуда, шаффофияти амалиётҳои буҷетӣ таъмин карда шавад, амалҳои коррупсионӣ ва истифода аз мансаб барои мақсадҳои шахсӣ аз байн бурда шавад.

Истифодаи низомҳои иттилоотӣ дар баҳши молияи давлатӣ имкон медиҳад, ки:

- самаранокии мақомоти давлатии баҳши молиявӣ тавассути автоматикунонии равандҳои муқаррарӣ ва муносибгардонии кор бо маълумотҳо баланд бардошта шавад;
- фишангҳо барои таҳлили маълумотҳои даромаду хароҷоти буҷети давлатӣ ва муайян кардани қонунмандии онҳо таъмин гардад ва барои қабули қарорҳои беҳтар ва асосноктар дар идоракунии молияи давлатӣ мусоидат кунад;
- шаффофият ва назорати истифодаи маблағҳои давлатӣ таъмин гашта, хавфҳои коррупсионӣ коҳиш дода шаванд ва эътимоди шаҳрвандон ба мақомоти давлатӣ зиёд гардад.

АДАБИЁТ

1. Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 /қарори Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 1 декабри соли 2016, №636.
2. Стратегияи идоракунии молияи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 /Фармони Президенти ҚТ аз 31 январи соли 2020, №1446.
3. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 3 апрели соли 2021, № 112 Барномаи миёнамуҳлати амал оид ба амалисозии Стратегияи идоракунии молияи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 дар солҳои 2021–2023.
4. Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 20 марти соли 2009, №639 «Дар бораи тасдиқи Стратегияи идоракунии молияи давлатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2009-2018».
5. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ» 21.12.2021, шаҳри Душанбе.

МЕНЕҶМЕНТИ ХАВҶУ ХАТАР ДАР СУҒУРТА

Рачабов Комрон Рачабович – номзади илмҳои иқтисодии Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон

Зубайдов Саидахмад – доктори илмҳои иқтисодии Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон

Дар мақола асосҳои идоракунии хавфҳо ҷанбаҳои асосӣ, намудҳо, хусусиятҳо, ӯҳдадорӣҳои ширкатҳои суғурта, салоҳиятнокӣ. Талабот ва самаранокии ба низоми идоракунии хавфҳо дар ширкатҳои суғуртавӣ арзёбӣ гардидааст.

Калидвожаҳо: ширкат, суғурта, хавф, системаи идоракунии, ҷанба, намуд, хусусият, ӯҳдадорӣ, салоҳиятнокӣ, самаранокӣ.

Суғурта як усули идоракунии хавфҳо мебошад, ки ба интиқоли хавф ба ширкати суғурта асос ёфтааст. Ба он бастанӣ шартномаи суғурта, муайян намудани андозаи мукофоти суғурта, инчунин пардохти ҷуброни суғурта ҳангоми фаро расидани ҳодисаи суғурта дохил мешавад.

Калимаи «риск» (хавфу хатар, таввақал) ба маънои аслии «қабули қароре, ки натиҷаи он пешакӣ маълум нест» мебошад ва хавф амали тасодуфист. Байни натиҷаҳои нақшавӣ ва воқеӣ фарқият вучуд дошта метавонад, ки он имконияти инҳирофшавии мусбӣ дар шароити ибтидоии додашуда барои як падидаи пешбинишаванда имконияти фоида номида мешавад. Агар инҳироф манфӣ бошад, мо дар бораи хатар сухан меронем, ки бо мафҳуми «зарар» зич алоқаманд аст.

Омили таваккал ва зарурати руёнидани зарари эҳтимоли зарурати суғуртаро ба миён меорад, яъне шартӣ асосии пайдоиши муносибатҳои суғуртавӣ таваккал мебошад.

Қайд кардан лозим аст, ки хавф дар суғурта дар ҷаҳр ҷанбаи асосӣ (маъно) баррасӣ мешавад:

1) эҳтимоли расонидани зарар ба ҳаёт, саломатӣ ё амволи соҳибдор (шахси суғурташуда);

2) ҳодисаи мушаххаси суғурта, яъне. хатаре, ки оқибатҳои зараровар дорад, ки метавонад ба зарар расонад;

3) объектҳои мушаххаси суғурта, ки аз рӯи баҳодиҳии суғуртавии онҳо бо эҳтимолияти расонидани зарар мутақобил мебошанд;

4) дар амалияи байналмилалӣ – шартномаи суғуртае, ки муносибатҳои ҳукукии муқарраршударо таъмин менамояд.

Ҷаҳулодда ва хатар меъёри мавҷудияти инсон аст. Ҷаҳ сол дар рӯи замин тақрибан 100 ҳазор раъду барқ, 10 ҳазор обҳезӣ, ҳазорон заминларза, ярҷ ва тундбод, садҳо оташфишони вулқонҳо ва сиклонҳои тропикӣ ба амал меоянд.

Вобаста ба ин намудҳои хатарҳо ва арзёбии онҳоро дида мебароем.

Дар асоси омӯзиши ин раванд муқарар карда шуд, ки хавф метавонад суғурта ё ғайрисуғурта бошад.

Хавфи суғуртавӣ таваккалест, ки онро аз рӯи эҳтимолияти рух додани ҳодисаи суғуртавӣ ва маблағи миқдори зарари эҳтимоли баҳо додан мумкин аст.

Хусусиятҳои асосӣ, ки омезиши онҳо ба мо имкон медиҳад, ки хатарро ҳамчун суғурташаванда ҳисоб кунем:

1) хавфе, ки ба доираи масъулияти суғуртакунанда дохил мешавад, бояд имконпазир бошад;

2) таваккал бояд чи аз ҷиҳати вақт ва чи дар фазои ҳодисаи суғурташаванда характери тасодуфӣ дошта бошад; инчунин маблағи эҳтимолии зарари суғуртавӣ;

3) фаро расидани ҳодисаи суғурта (амали намудани таваккал) набояд бо ифодаи иродаи суғуртакунанда ё дигар шахси манфиатдор алоқаманд бошад (хатарҳои спекулятсионӣ суғурта карда намешаванд);

4) ҳодисаи суғурта набояд ба андозаи офати фалокатовар бошад, яъне набояд массаи объектҳои дохили агрегати калони суғуртавино фаро гирад, ки боиси хисороти оммавӣ мегардад;

5) миқёси оқибатҳои зарарнок бояд ба кадри кифоя калон бошад ва ба манфиатҳои суғурташаванда таъсир расонад;

б) имконияти ҳисоб кардани эҳтимолияти фаро расидани ҳодисаи суғурта.

Дар ин радиф дигар хатарҳо суғурта карда намешаванд.

Барои муштариёни ширкатҳои суғурта ниҳоят муҳим аст, ки ширкат метавонад ўҳдадорӣҳои худро дар сурати рух додани ҳодисаи суғурта иҷро кунад. Системаи бозътимоди идоракунии хавфҳо кафолат медиҳад, ки пардохтҳои суғурта ҳатто дар ҳолатҳои ғайричашидмошт анҷом дода мешаванд.

Ширкатҳои суғуртавӣ ба ҳисоб ва пешгӯии кифоятии сармоя диққати махсус медиҳад, аз ин рӯ ин нишондиҳанда дар баробари мукофотҳои суғурта, ғоида ва таносуби яқҷояи талафот яке аз нишондиҳандаҳои калидӣ мебошад.

Ширкатҳои суғурта (ШС) арзиши таваккалҳоро дар асоси тарифҳои суғурта ҳисоб мекунад, ки ба онҳо имкон медиҳад, ки дар бораи имконияти пӯшонидани хавфҳои муайян қарор қабул кунанд. Ин маҳорат салоҳияти асосии суғуртакунандагон ва асоси устувории молиявии онҳо мебошад.

Дар байни ширкатҳои гуногуни суғурта рақобат вучуд дорад, ки ҳар як суғуртакунанда хавфро то чӣ андоза беҳтар дарк мекунад ва онро чӣ гуна арзёбӣ мекунад.

Салоҳияти идоракунии хавфҳо барои ҳар як намуд дар тӯли солҳо таҳия карда мешавад. Дастаи касбии андеррайтерҳо ташкил карда мешавад. Салоҳиятҳои ҳисобкунии талафот таҳия карда мешаванд. Дар давоми як сол ин корро анҷом додан мумкин нест, ин раванди тулониро дар бар мегирад.

Талабот ба системаи идоракунии хавфҳоро ба ду қисм тақсим кардан мумкин аст:

- ✓ талаботи меъёрие, ки Бонки миллии Тоҷикистон муқаррар кардааст;
- ✓ талаботи дохилие, ки ҳар як суғуртакунанда мустақилона таҳия кардааст.

Бонки миллии Тоҷикистон устувории ширкатҳои суғуртаро назорат мекунад. Талаботи танзимкунанда, аз қабili кифоятии сармоя, стандартҳоро муқаррар мекунад, ки ширкатҳои суғурта бояд ба онҳо ҷавобгӯ бошанд. Ин талаботҳо сол то сол пурзӯр мешаванд ва риоя накардани онҳо метавонад ба оқибатҳои гуногуни танзимкунанда, аз ҷумла лағви иҷозатнома оварда расонад.

Ҳаминро бояд қайд намуд, ки маданияти идоракунии хавфҳоро бояд аз мадди назар дур набояд кард.

Низоми самараноки идоракунии хавфҳо иштироки фаъолони роҳбарияти ширкатро талаб мекунад. Муҳим аст, ки дархост оид ба арзёбии хатар ва идоракунии аз ҷониби роҳбарияти олий ирсол карда шавад. Ин фарҳангҳо ба вучуд меорад, ки дар он баҳодиҳии хавф ва идоракунии хавфҳо аҳамияти аввалиндараҷа доранд.

Дар ШС дархост барои арзёбии хатар аз ҷониби Раиси Шӯрои директорон ва директори генералӣ таҳия карда мешавад, аз ин рӯ аҳамияти арзёбии хавф дар ҳама сатҳҳои идоракунии эътироф карда мешавад. Масалан, дар суғуртаи киберӣ бо нигоҳдории як миқдор сомонӣ ворид намудан ва танҳо пас аз кор кардан дар ин сегмент тақрибан се сол, бо мушоҳида кардани он, ки чӣ гуна талафот воқеан рух медиҳад, дар солҳои минбаъд онро яқчанд маротиба зиёд хоҳад кард.

Масъулият барои идоракунии хавфҳо дар ШС ҳатман бояд ҳис намуд, зеро масъулияти идоракунии хавфҳо ба ҳар як менечер воғузур мешавад ва Раёсати хавфҳо феҳристи хатарҳоро дар як сол ду маротиба навсозӣ мекунад, ки хавфҳои навро муайян ва арзёбии он баррасӣ мегардад. Ин боварӣ мебахшад, ки ҳама хатарҳои муҳим дар сатҳҳои дахлдори идоракунии муайян ва ҳал карда мешаванд. Дикқати асосӣ ба муҳокимаи хатарҳои муайяншуда бо роҳбарони амудҳои тичоратӣ дода мешавад, то ки пурра будани рӯйхати хавфҳо ва интихоби стратегияи дурусти идоракунии барои ҳар як хатар арзёбӣ гардад.

Хатарҳои гуногуни дохилӣ бо устувории хидматҳои дохилии ШС, системаҳои иттилоотӣ ва ғайра вучуд доранд. Дар баробари ин хавфи кадрӣ низ вучуд дорад - мавҷудияти мутахассисони ногаҳонӣ дар коллектив аз нуқтаи назари таъмини кори устувор хеле муҳим аст.

Ҳаминро бояд тазаққур дод, ки фарҳанги мавҷудаи идоракунии хавфҳо барои пешгирии кардани қабули қарорҳои бесавод ва баҳодихии ҳамаҷонибаи оқибатҳои онҳо кӯмак мекунад. Идоракунии хавфҳо дар ширкати суғурта як раванди мураккаб ва бисёрсатҳа аст, ки салоҳияти баланди кормандон ва таваҷҷӯҳи доимии роҳбариятро талаб мекунад.

Хулоса идоракунии боэътимоди хатарҳо устувории ширкат, эътимоди саҳҳомон ва оромии мизоҷонро таъмин мекунад. Дар бозори суғурта, ширкатҳои суғурта бояд пайваста усулҳо ва равишҳои идоракунии хавфҳои худро такмил дода, ба таҷрибаи беҳтарини олимони ватанӣ ва хориҷи соҳа тамаркуз кунанд.

АДАБИЁТ

1. Ақобиров Х.Н., Ашуров Ғ.Д. Суғурта: Дастури таълимӣ. Душанбе, “Шарқи озод”, 2006 с. – 80 саҳ.
2. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи суғуртаи мутақобила” - (Қонуни ҚТ аз 8.08.2015 № 1224).
3. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи суғуртаи ҳатмии ҷавобгарии граҷданию ҳуқуқи соҳибони воситаҳои нақлиёт” - ш. Душанбе, 7 августи соли 2020, №1719.
4. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи ғайриқарорӣ суғуртавӣ” - (Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с. 2016, №7, мод. 627; Қонунҳои ҚТ аз 02.01.2018 с., №1487; аз 2.01.2019 с., № 1573).
5. Тартиби гузаронидани санҷиши иштирокчиёни касбии бозори суғурта - аз «16» майи соли 2018, №73 “тасдиқ шудааст” ва бо назардошти тағйири иловаҳо бо қарори Раёсати Бонки миллии Тоҷикистон аз “13” сентябри соли 2019, №115 “тасдиқ шудааст”.
6. Тартиби ҳисобкунии таносуби меъёри маблағҳои худӣ (сармоя) ва уҳдадорихои қабулнамудаи ташкилотҳои суғуртавӣ (азнавсуғуртакуни) - №135, аз 9 октябри соли 2020.
7. Тартиби ҷойгиркунии маблағҳои захираҳои суғуртавии ташкилотҳои суғуртавӣ (азнавсуғуртакуни) - аз «06» августи 2021 сол, №129.
8. Ҳуқуқи суғуртаи Ҷумҳурии Тоҷикистон: Дастури таълимӣ. – Душанбе: “ЭР - граф”, 2010. – 224 саҳ.

ВЛИЯНИЕ СТРАХОВОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ НА РАЗВИТИЕ ЭКОНОМИКИ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

Султонов Зоиршо Султонович

кандидат экономических наук, доцент
Таджикского государственного
университета коммерции. Email:
zoir1978@gmail.com

Курбонов Абдукарим Рахимович

кандидат экономических наук, доцент
Таджикского государственного
университета коммерции. Email:
qkarim@mail.ru

Аннотация. В данной статье рассматривается влияние страховой деятельности на экономическое развитие Республики Таджикистан с акцентом на ее роль в обеспечении финансовой стабильности, защите имущественных интересов и стимулировании инвестиций. Анализируются исторические этапы становления страхового сектора, начиная с принятия Закона «О страховой деятельности» в 1994 году. Особое внимание уделяется вкладу страхования в рост ВВП, развитие предпринимательства и снижение экономических рисков. Выявлены основные проблемы, препятствующие эффективному функционированию страхового рынка, включая низкую капитализацию компаний и недостаточную финансовую грамотность населения. На основе анализа предложены меры по усилению роли страхования в экономике Таджикистана, включая совершенствование законодательства и развитие инфраструктуры.

Ключевые слова: страховая деятельность, экономическое развитие, Республика Таджикистан, финансовая стабильность, страховой рынок, государственное регулирование, инвестиции.

Введение

Страховая деятельность играет ключевую роль в современной экономике, обеспечивая защиту от рисков, стабилизацию финансовых потоков и поддержку инвестиционной активности. В Республике Таджикистан страховой сектор находится на этапе становления, что обусловлено переходом от советской системы страхования к рыночным отношениям после принятия Закона «О страховой деятельности» в 1994 году [1]. Несмотря на потенциал страхования как инструмента экономического роста, его вклад в ВВП остается незначительным. Целью данной статьи является анализ влияния страховой деятельности на развитие экономики Таджикистана, выявление ключевых проблем и разработка рекомендаций по усилению ее роли. Исследование охватывает экономические, правовые и социальные аспекты, определяющие эффективность страхового сектора.

Теоретические основы роли страхования в экономике

Страхование выполняет функции защиты имущественных интересов граждан и организаций, перераспределения рисков и аккумуляирования капитала для инвестиций [5]. Оно способствует снижению финансовых потерь от непредвиденных событий, таких как природные катастрофы, аварии и другие риски, что особенно важно для развивающихся экономик. В контексте Таджикистана страхование может стать инструментом поддержки малого и среднего бизнеса, а также привлечения инвестиций [3].

Влияние на макроэкономические показатели

Страховой сектор влияет на экономику через увеличение ВВП, создание рабочих мест и стабилизацию финансовой системы. Страховые компании аккумулируют средства в виде

премий, которые могут быть инвестированы в экономику, включая государственные ценные бумаги и инфраструктурные проекты [6]. Однако в Таджикистане доля страховых премий в ВВП остается низкой, что ограничивает потенциал сектора [2].

Этапы развития и динамика страхового сектора

Страховая деятельность в Таджикистане начала активно развиваться после обретения независимости, когда страна перешла к рыночным принципам управления экономикой. Ключевым событием стало принятие Закона Республики Таджикистан «О страховой деятельности» от 20 июля 1994 года за № 982, который определил правовые рамки для работы страховых организаций и ввел механизмы лицензирования [1]. Этот период также ознаменовался появлением первых частных страховых компаний, что способствовало диверсификации рынка и постепенному отходу от централизованной модели страхования [4]. Однако процесс становления осложнялся экономическими трудностями переходного периода, включая последствия гражданской войны 1992–1997 годов.

Тенденции и показатели рынка

В последние десятилетия страховой сектор Таджикистана демонстрирует медленный, но устойчивый рост. Согласно статистике, объем собранных страховых премий постепенно увеличивается, особенно в сегментах страхования автотранспорта и имущества, что связано с ростом экономической активности и урбанизацией [2]. Тем не менее, проникновение страхования остается низким: менее 10% населения и предприятий активно используют страховые продукты [3]. Ограниченный доступ к услугам в сельских районах и недостаточная осведомленность о преимуществах страхования сдерживают расширение рынка, что требует целенаправленных усилий со стороны государства и бизнеса.

Влияние страховой деятельности на экономику Таджикистана

Страхование снижает экономические риски, связанные с природными катаклизмами, такими как землетрясения и наводнения, которые часты в Таджикистане. Компенсация убытков позволяет домохозяйствам и бизнесу быстрее восстанавливаться, минимизируя нагрузку на государственный бюджет [5]. Однако низкий уровень проникновения страхования ограничивает эту функцию.

Стимулирование предпринимательства

Страхование имущества, ответственности и рисков предпринимательской деятельности создает условия для развития малого и среднего бизнеса, который составляет значительную часть экономики Таджикистана [3]. Защита от финансовых потерь повышает уверенность предпринимателей, способствуя росту инвестиций и занятости.

Инвестиционный потенциал

Страховые компании аккумулируют значительные средства в виде премий, которые могут быть направлены на долгосрочные инвестиции, включая инфраструктурные проекты и государственные облигации [6]. В Таджикистане этот потенциал ограничен из-за низкой капитализации и отсутствия развитого рынка перестрахования.

Проблемы страховой деятельности в Таджикистане

Анализ выявил следующие препятствия для развития страхового сектора и его влияния на экономику:

Низкая капитализация страховых компаний, ограничивающая их способность покрывать крупные убытки [2].

Недостаточная финансовая грамотность населения, снижающая спрос на страховые услуги [3].

Отсутствие специализированного органа надзора, что затрудняет регулирование и контроль качества [2].

Ограниченное развитие добровольных видов страхования по сравнению с обязательными.

Недостаток инфраструктуры, включая квалифицированных агентов и цифровые платформы [7].

Предложения по усилению роли страхования

Для повышения вклада страховой деятельности в экономику Таджикистана предлагаются следующие меры:

Совершенствование законодательства:

Создание независимого органа надзора для контроля страхового рынка и защиты прав потребителей.

Разработка нормативных актов, стимулирующих развитие добровольного страхования [4].

Повышение финансовой грамотности:

Проведение кампаний по информированию населения о выгодах страхования через СМИ и образовательные программы [3].

Включение основ страхования в школьные и вузовские программы.

Стимулирование спроса:

Введение налоговых льгот для физических и юридических лиц, приобретающих страховые продукты.

Разработка доступных страховых продуктов, адаптированных к нуждам населения и бизнеса.

Развитие инфраструктуры:

Поддержка подготовки квалифицированных страховых агентов и брокеров.

Внедрение цифровых платформ для продажи и обслуживания страховых продуктов [7].

Увеличение инвестиционного потенциала:

Ужесточение требований к уставному капиталу страховых компаний [2].

Привлечение иностранных партнеров для развития перестрахования и инвестиций [6].

Заключение

Страховая деятельность обладает значительным потенциалом для содействия экономическому развитию Республики Таджикистан, обеспечивая финансовую стабильность, поддержку предпринимательства и привлечение инвестиций. Однако низкая капитализация, недостаточная финансовая грамотность и слабое регулирование ограничивают вклад сектора в экономику [2][3]. Предложенные меры, включая совершенствование законодательства, повышение осведомленности населения и развитие инфраструктуры, могут усилить роль страхования. Реализация рекомендаций требует совместных усилий государства, страховых компаний и общественности. Дальнейшие исследования должны быть направлены на оценку эффективности предложенных мер и их влияния на макроэкономические показатели.

ЛИТЕРАТУРА

1. Закон Республики Таджикистан «О страховой деятельности» от 20.07.1994 № 982.- Душанбе, 1994.
2. Национальный банк Таджикистана. Отчет о финансовой стабильности за 2020 год. - Душанбе: НБТ, 2020. - 45 с.
3. Саидов М.Х. Экономические реформы и развитие финансового сектора в Таджикистане. Душанбе: Ирфон, 2018. - 180 с.
4. Министерство финансов Республики Таджикистан. Стратегия развития финансового сектора до 2025 года. - Душанбе, 2016. - 60 с.
5. Каримов А.Р. Страхование как инструмент экономической безопасности: теория и практика. - Душанбе: Шарки Озод, 2012. - 200 с.
6. Рахимов Д.Б. Инвестиционная роль страхования в развивающихся экономиках. - Худжанд: Нури Маърифат, 2019. - 150 с.

7. Мирзоев С. Цифровизация финансовых услуг в Таджикистане: вызовы и перспективы. - Душанбе: Эчод, 2021. - 120 с.

ФАКТОРЫ, ВЛИЯЮЩИЕ НА РАЗВИТИЕ СТРАХОВОГО РЫНКА РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

Султонов Зоиршо Султонович

кандидат экономических наук, доцент
Таджикского государственного
университета коммерции. Email:
zoir1978@gmail.com

Машокиров Джамшед Нейматуллоевич

кандидат экономических наук, доцент
Таджикского государственного
университета коммерции. Email:
jamshed_tguk@mail.ru.

Амонов Сахбон Сарватжонович

кандидат
экономических наук, доцент Таджикского
государственного
университета коммерции. Email:
a_sahbon@mail.ru

Аннотация. В статье проводится краткий анализ факторов, влияющих на развитие страхового рынка Республики Таджикистан, с учетом экономических, социальных, правовых и институциональных аспектов. Рассматривается исторический контекст становления страхового сектора, начиная с трансформации советской системы страхования и принятия закона «О страховой деятельности» в 1994 году [1]. Особое внимание уделяется роли государства, уровню финансовой грамотности населения, макроэкономическим условиям и нормативно-правовой базе. Выявлены ключевые проблемы, такие как низкая капитализация страховых компаний, отсутствие специализированного регулирующего органа и ограниченный спрос на страховые услуги. На основе проведенного анализа предложены рекомендации по совершенствованию государственной политики, развитию инфраструктуры рынка и повышению страховой грамотности населения.

Ключевые слова: страховой рынок, Республика Таджикистан, экономическая безопасность, государственное регулирование, финансовая грамотность, страховые услуги, нормативно-правовая база

Введение.

Страховой рынок является важным элементом финансовой системы, обеспечивая защиту имущественных интересов граждан и организаций, а также способствуя экономической стабильности. В Республике Таджикистан страховой сектор находится на стадии становления, что обусловлено как историческими особенностями, так и текущими социально-экономическими условиями. После распада СССР и трансформации государственной страховой компании «Госстрах» в «Таджиксугурта» в 1994 году начался процесс формирования рыночных отношений в страховании [1]. Однако развитие рынка

сталкивается с рядом препятствий, включая низкий уровень доверия населения, недостаточную капитализацию страховых организаций и отсутствие эффективного регулирования. Целью данной статьи является выявление ключевых факторов, влияющих на развитие страхового рынка Таджикистана, и разработка предложений по их преодолению.

Исторический контекст и текущее состояние страхового рынка.

Развитие страхового рынка в Таджикистане началось с принятия Закона Республики Таджикистан «О страховой деятельности» от 20 июля 1994 года за № 982, который заложил правовую основу для функционирования страховых организаций [1]. Этот закон завершил монополию «Таджиксугурта», ранее действовавшей в рамках советской системы «Госстрах». На сегодняшний день компания «Таджиксугурта» остается лидером рынка, имея филиалы во всех областных, городских и районных центрах республики [3]. Однако, несмотря на законодательную базу, рынок остается слабо развитым, что подтверждается низкой долей страховых премий в ВВП и ограниченным числом видов страхования (43 вида, согласно законодательству) [4].

По данным Годового отчета Госстрахнадзора при Министерстве финансов Республики Таджикистан за 2014 год, структура страхового рынка характеризуется низкой емкостью из-за незначительных размеров уставного капитала страховых компаний [2]. В посткризисный период (после 2008 года) наблюдается рост спроса на страхование имущества и личности, что связано с постепенным формированием среднего класса [3]. Тем не менее, общий объем страховых взносов остается недостаточным для обеспечения устойчивого развития сектора.

Факторы, влияющие на развитие страхового рынка

Экономические факторы. Макроэкономическая нестабильность, включая инфляцию и колебания курса национальной валюты (сомони), негативно сказывается на страховом рынке [5]. Низкий уровень доходов населения ограничивает спрос на страховые услуги, особенно на добровольные виды страхования. Кроме того, недостаточная капитализация страховых компаний снижает их способность покрывать крупные убытки, что подрывает доверие клиентов [2].

Социальные факторы. Низкий уровень финансовой грамотности населения является одним из ключевых барьеров. Большинство граждан не понимают сути страховых продуктов и воспринимают их как необязательные расходы [3]. Это особенно актуально для сельских регионов, где проживает более 70% населения Таджикистана, и где доступ к информации о страховании ограничен.

Правовые и институциональные факторы. Отсутствие специализированного органа надзора за страховым рынком затрудняет контроль качества услуг и развитие филиальной сети [2]. Законодательство, хотя и устанавливает щадящие требования к созданию страховых компаний, не обеспечивает механизмы защиты прав потребителей [4]. Кроме того, бюрократические барьеры и недостаток квалифицированных страховых агентов и брокеров тормозят рост рынка.

Технологические факторы. Ограниченное внедрение современных технологий, таких как онлайн-платформы для продажи страховых продуктов, снижает доступность услуг. В условиях цифровизации мировой экономики отсутствие автоматизированных систем и аналитических инструментов ограничивает конкурентоспособность таджикских страховых компаний [7].

Проблемы развития страхового рынка

Проведенный анализ выявил следующие ключевые проблемы:

- Низкая емкость рынка из-за недостаточной капитализации страховых организаций [2].
- Отсутствие специализированного органа надзора, что затрудняет регулирование и контроль [2].
- Низкий уровень доверия населения к страховым услугам из-за недостаточной финансовой грамотности [3].

- Ограниченное развитие добровольных видов страхования по сравнению с обязательными.
- Недостаток квалифицированных кадров и инфраструктуры, включая страховых брокеров и агентов.

4. Предложения по развитию страхового рынка

На основе выявленных факторов и проблем предлагаются следующие меры:

1. Усиление государственного регулирования:

- Создание специализированного органа надзора за страховым рынком для контроля качества услуг и защиты прав потребителей.

- Разработка и принятие дополнительных нормативных актов, регулирующих деятельность страховых брокеров и агентов [4].

2. Повышение финансовой грамотности:

- Проведение образовательных кампаний для населения, особенно в сельских регионах, с использованием СМИ и социальных сетей.

- Введение программ обучения основам страхования в школах и вузах [3].

3. Стимулирование спроса:

- Введение налоговых льгот для физических и юридических лиц, приобретающих страховые продукты.

- Разработка доступных и гибких страховых продуктов, адаптированных к нуждам населения.

4. Развитие инфраструктуры:

- Поддержка создания сети страховых брокеров и агентов путем упрощения процедур сертификации.

- Внедрение цифровых платформ для продажи и обслуживания страховых продуктов [7].

5. Увеличение капитализации:

- Ужесточение требований к минимальному размеру уставного капитала страховых компаний [2].

- Привлечение иностранных инвесторов для развития рынка перестрахования [6].

Заключение

Страховой рынок Республики Таджикистан имеет значительный потенциал для развития, однако его рост сдерживается экономическими, социальными, правовыми и технологическими факторами. Низкий уровень финансовой грамотности, недостаточная капитализация и отсутствие эффективного регулирования являются ключевыми барьерами [2][3]. Предложенные меры, включая усиление государственного надзора, повышение страховой грамотности и развитие инфраструктуры, могут способствовать устойчивому развитию сектора. Реализация данных рекомендаций требует скоординированных усилий государства, страховых компаний и общественных организаций. Дальнейшие исследования должны быть направлены на оценку эффективности предложенных мер и изучение потенциала интеграции таджикского страхового рынка в региональные и глобальные системы.

ЛИТЕРАТУРА

- [1] Закон Республики Таджикистан «О страховой деятельности» от 20.07.1994 № 982. — Душанбе, 1994.
- [2] Годовой отчет Госстрахнадзора при Министерстве финансов Республики Таджикистан за 2014 год. — Душанбе, 2014. — С. 13–14.
- [3] Шамсуллозода Ш. Развитие страхового рынка в системе экономической безопасности Республики Таджикистан: дис. канд. экон. наук. — Душанбе, 2009. — 256 с.

- [4] Вторая часть Гражданского кодекса Республики Таджикистан, глава 51 «Страхование». — Ахбори Маджлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, 1999. — № 13.
- [5] Программа экономического развития Республики Таджикистан на период до 2015 г. от 01.03.2004 № 86. — Министерство экономического развития и торговли РТ, 2004.
- [6] Петренко И.Н. Экономическая безопасность России. Денежный фактор. — М.: Маркет ДС, 2002. — 240 с.
- [7] Постникова И.Ю. Роль перестрахования в глобализации и финансовая безопасность. — Страховой рейтинг: Украина, 2006. — № 3 (5). — С. 66–67.

ПРАКТИКИ УПРАВЛЕНИЯ ЦИФРОВОЙ ТРАНСФОРМАЦИЕЙ ПРЕДПРИЯТИЙ

Уразова Бакит Адилгереевна, м.э.н., ст. преподаватель ЧВПОУ «Западно-Казахстанский инновационно-технологический университет г. Уральск, Республика Казахстан E-mail: kabdenova.68@mail.ru

Курманова Гульнара Кусаиновна, к.э.н., ассоциированный профессор ЧВПОУ «Западно-Казахстанский инновационно-технологический университет г. Уральск, Республика Казахстан E-mail: gulnara.ru@mail.ru

Суханбердина Бибигуль Батыркаировна, к.э.н., ассоциированный профессор ЧВПОУ «Западно-Казахстанский инновационно-технологический университет г. Уральск, Республика Казахстан E-mail: suhanb@mail.ru

Аннотация. В статье предоставлены практики управления цифровой трансформацией предприятий. Эффективное управление цифровой трансформацией позволяет организациям получить конкурентное преимущество на рынке, повысить операционную эффективность и снизить затраты.

Ключевые слова: предприятия, цифровая трансформация, цифровые технологии.

Быстрое развитие новой волны технологической революции и промышленной трансформации ускорили глобальный процесс цифрового развития и придали новую жизнь мировой экономике. Новые технологии, продукты и бизнес-модели стали новыми точками роста мировой экономики. По статистике, более 170 стран и регионов мира сформулировали собственные стратегии цифрового развития, активно стремясь создать конкурентные преимущества в цифровой экономике. Данные, опубликованные Международной корпорацией данных (IDC), показывают, что в 2022 году глобальные цифровые инвестиции

превысили 1,5 триллиона долларов США и, как ожидается, к 2026 году превысят порог в 3 триллиона долларов США [1].

Цифровая трансформация предприятия рассматривается как современный этап информационной революции, специфика которой заключается в расширении практики использования данных в дискретной (цифровой) форме. Цифровизация затрагивает разные аспекты общественного развития, но наиболее существенные преобразования ожидаются в отрасли, где происходит качественное обновление, в том числе с переходом на межотраслевые цифровые производственные экономические системы.

Управление цифровой трансформацией предприятия – это сложный и многогранный процесс, зависящий от многих факторов. Сложность цифровой трансформации предполагает интеграцию новых технологий с существующими системами, требующие специальных знаний.

Управление цифровой трансформацией предприятия включает в себя множество процедур, направленных на модернизацию и оптимизацию процессов, технологической инфраструктуры и культуры организации для адаптации к цифровой эпохе.

Обеспечение целостности, качества и соответствия нормативным требованиям данных при переходе на новые цифровые платформы — это кропотливый процесс. Эти факторы делают цифровую трансформацию стратегическим мероприятием, требующим тщательного планирования, реализации и постоянного управления. Речь идет не только о технологиях, но и о людях, процессах и культуре. «По данным ресурса Bluescreen.kz. 92% казахстанских предприятий используют цифровые технологии в бизнесе. Из них: 78% предпочитают электронные таблицы, 77% работают в бухгалтерском софте, 61% пользуется офисными программами, а 28% — подключили самописное программное обеспечение» [2].

По данным этого же ресурса бизнес-процессы наиболее автоматизированы в таких отраслях, как:

- розничная торговля – 32%;
- оптовая торговля – 13%;
- производство и обрабатывающая промышленность – 13%.

Наименее в сфере: строительства – (8%); финансов, страхования, недвижимости - (8%); логистики (6%) [2].

Управление цифровой трансформацией на уровне предприятия требует стратегического подхода, охватывающего различные ключевые характеристики, приведенные в таблице 1.

Таблица 1 – Ключевые характеристики управления цифровой трансформацией предприятия

Характеристика	Выполняемая роль
Приверженность руководства	Твердая приверженность и активное участие высшего руководства имеют решающее значение для реализации инициатив по цифровой трансформации. Лидеры должны отстаивать это видение, распределять ресурсы и определять приоритетность цифровых инициатив во всей организации.
Стратегическое видение и согласованность	Четко определенная стратегия цифровой трансформации должна соответствовать общему видению, целям и задачам организации. Эта стратегия должна очертить желаемые результаты, целевые рынки и ключевые показатели эффективности (KPI) для измерения успеха
Межфункциональное сотрудничество	Сотрудничество и коммуникация между различными отделами и бизнес-подразделениями необходимы для устранения разрозненности и формирования целостного

	подхода к цифровой трансформации. Межфункциональные команды могут работать вместе, чтобы выявлять возможности, решать проблемы и стимулировать инновации.
Управление изменениями	Эффективные методы управления изменениями имеют решающее значение для управления культурными и организационными сдвигами, связанными с цифровой трансформацией. Это включает в себя обучение и поддержку сотрудников, борьбу с сопротивлением переменам и празднование успехов на этом пути.
Принятие решений на основе данных	Использование инструментов анализа данных и бизнес-аналитики для сбора информации, выявления тенденций и принятия обоснованных решений. Принятие решений на основе данных позволяет организациям оптимизировать процессы, персонализировать обслуживание клиентов и внедрять инновации.
Внедрение технологий	Инвестирование в правильные технологии и цифровые инструменты, которые соответствуют целям и задачам организации. Это могут быть облачные вычисления, искусственный интеллект (AI), Интернет вещей (IoT), блокчейн и другие новые технологии.
Клиентоориентированность	Особое внимание уделяется пониманию потребностей, предпочтений и поведения клиентов. Отдавая приоритет качеству обслуживания клиентов, организации могут разрабатывать инновационные продукты и услуги, которые повышают ценность и конкурентные преимущества.
Управление рисками и кибербезопасность	Упреждающее управление рисками, связанными с цифровой трансформацией, включая угрозы кибербезопасности, проблемы конфиденциальности данных и соблюдение нормативных требований. Внедрение надежных мер безопасности и протоколов имеет важное значение для защиты конфиденциальной информации и поддержания доверия с заинтересованными сторонами.
Постоянное совершенствование	Внедрение культуры постоянного совершенствования и обучения, где поощряется обратная связь, делятся уроками и процессы совершенствуются с течением времени. Этот итеративный подход позволяет организациям адаптироваться к меняющимся рыночным условиям и оставаться впереди конкурентов.

Включение этих ключевых характеристик к управлению цифровой трансформацией, предприятия могут эффективно преодолевать сложности цифровых потрясений и обеспечивать устойчивый рост в эпоху цифровых технологий [3].

Управление цифровой трансформацией на предприятиях подразумевает стратегический подход, который охватывает различные практики. Внедрение практик управления цифровой трансформацией предприятий требует от предприятий комплексного подхода, который заключается в следующем:

- определение четкого видения и стратегии;
- согласование стратегии цифровой трансформации с общими целями и задачами бизнеса;

- проведение тщательной оценки существующих процессов, технологий и возможностей;
- инвестирование в цифровые технологии (например, облачные вычисления, ИИ, Интернет вещей);
- применение гибких методов для обеспечения более быстрого принятия решений и адаптивности;
- принятие решений на основе данных;
- развитие мышления непрерывного обучения и совершенствования;

Четко определенная цифровая стратегия является краеугольным камнем успешной трансформации [4]. Предприятия должны оценить свою текущую цифровую зрелость и определить четкие цели, связанные с результатами бизнеса, такими как улучшение клиентского опыта, оптимизация операций или создание новых источников дохода. Это стратегическое видение должно быть согласовано с общими корпоративными целями и должно включать дорожную карту с подробным описанием задействованных технологий, сроков и показателей эффективности.

Предприятия должны развивать гибкое мышление, поощряя эксперименты, сотрудничество и быструю итерацию [5]. Для этого требуется переход от культуры, не склонной к риску, к культуре, которая воспринимает неудачи как возможность обучения. Гибкие методологии, такие как Scrum или Kanban, часто используются для повышения оперативности и кросс-функционального сотрудничества.

Цифровая трансформация всегда должна вращаться вокруг предоставления превосходного клиентского опыта. Использование аналитики данных, искусственного интеллекта и отзывов пользователей позволяет компаниям лучше понимать потребности клиентов и персонализировать предложения. Такие инструменты, как CRM-системы, картографирование пути клиента и предиктивная аналитика, помогают создавать ценностно-ориентированные стратегии, ориентированные на клиента [6].

Люди находятся в центре цифровой трансформации. Переподготовка и повышение квалификации рабочей силы необходимы для того, чтобы идти в ногу с развивающимися технологиями. Комплексная стратегия управления изменениями помогает смягчить сопротивление, обеспечивает поддержку заинтересованных сторон и поддерживает импульс. Программы коммуникации, обучения и вовлечения сотрудников играют ключевую роль в этом процессе.

Использование возможностей данных является критически важной практикой в управлении цифровой трансформацией. Предприятия должны инвестировать в управление данными, аналитику в реальном времени и платформы бизнес-аналитики. Инсайты на основе данных позволяют лучше принимать решения, управлять рисками и стратегически планировать, создавая конкурентное преимущество [7].

Внедряя эти практики, предприятия могут эффективно управлять цифровой трансформацией и позиционировать себя для долгосрочного успеха в быстро меняющемся цифровом ландшафте.

Управление цифровой трансформацией — это многогранное начинание, требующее дальновидного руководства, стратегической согласованности и организационной готовности к изменениям. Это баланс между внедрением передовых технологий и переосмыслением бизнес-процессов и моделей. Внедряя передовые практики, такие как определение четкой стратегии, развитие цифровой культуры, инвестиции в технологии и таланты, а также уделение первостепенного внимания клиентскому опыту, предприятия могут справляться со сложностями цифровой трансформации и процветать в цифровую эпоху.

Эффективное управление цифровой трансформацией производно от созданной экосистемы. Экосистема складывается за счет сотрудничества с внешними партнерами, стартапами и отраслевыми экспертами для содействия инновациям и цифровой

трансформации. На предприятиях должно культивироваться постоянное совершенствование, что выражается в поощрении экспериментирования, обратной связи и извлечения уроков из неудач для стимулирования текущих усилий по цифровой трансформации.

ЛИТЕРАТУРА

1. Fang, X., & Liu, M. (2024). How does the digital transformation drive digital technology innovation of enterprises? Evidence from enterprise's digital patents. *Technological Forecasting and Social Change*, 204, 123428. <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0040162524002245>
2. 92% казахстанских предприятий используют цифровые технологии в бизнесе. <https://bluescreen.kz/92-kazakhstanskikh-priedpriatii-ispolzuiut-tsifrovyye-tiekhnologhii-v-bizniesie/>
3. Martínez-Peláez, R., Ochoa-Brust, A., Rivera, S., Félix, V. G., Ostos, R., Brito, H., ... & Mena, L. J. (2023). Role of digital transformation for achieving sustainability: mediated role of stakeholders, key capabilities, and technology. *Sustainability*, 15(14), 11221. <https://www.mdpi.com/2071-1050/15/14/11221>
4. Ghobakhloo, M., & Iranmanesh, M. (2021). Digital transformation success under Industry 4.0: a strategic guideline for manufacturing SMEs. *Journal of Manufacturing Technology Management*, 32(8), 1533-1556. <https://www.emerald.com/insight/content/doi/10.1108/jmtm-11-2020-0455/full/html>
5. Temitope, A. O. (2022). Agile and organizational culture: Fostering agile values and mindset. *International Journal of Science and Research Archive*, 7(2), 672-681. https://www.researchgate.net/profile/Omowunmi-Adebayo-4/publication/385984928_Agile_and_organizational_culture_Fostering_agile_values_and_mindset/links/6762d7588cfcdf077fe3a87c/Agile-and-organizational-culture-Fostering-agile-values-and-mindset.pdf
6. Patwa, N., & Paul, R. (2025). Leveraging AI to Transform the Customer Journey. In *Decoding Consumer Behavior Using the Insight Equation and AI Marketing* (pp. 41-62). IGI Global Scientific Publishing. <https://www.igi-global.com/chapter/leveraging-ai-to-transform-the-customer-journey/373437>
7. Emma, L. (2024). Big data analytics for real-time insights and strategic business planning. no. December. https://www.researchgate.net/profile/Lawrence-Emma/publication/386336003_Big_data_analytics_for_real-time_insights_and_strategic_business_planning/links/674ddce1359dcb4d9d4b800d/Big-data-analytics-for-real-time-insights-and-strategic-business-planning.pdf

АҲАМИЯТИ РАҚАМИКУНОНИИ ҒАЪОЛИЯТИ ТАРАБХОНАҲОИ ТОҶИКИСТОН

Холов Маҳмаризо Хушматович
муаллими калони кафедраи
менеджмент ва маркетинг Донишгоҳи
давлатии тичорати Тоҷикистон

Аннотатсия. Мақола ба самти рақамикунонӣ дар замони муосир бахшида шудааст. Яке аз роҳҳои баландбардории сифати хизматрасонӣ дар бозори тичорати тарабхонаҳо рақамикунонӣ мебошад. Бо ин мақсад дар тарабхонаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон қисми ҷудошанашавандаи тичорати сайёҳи мебошад, якчанд барномаҳои ҳозиразамон амали гардонида шудааст.

Калидвожаҳо: тарабхона, тичорат, платформа, сифат, стандарт, соҳа, хизматрасонӣ.

Тоҷирони соҳаи тичорати тарабхонаҳо дар Тоҷикистон дар қатори дигар ғаъолиятҳо дар бозори байналхалқӣ кушиш ба харҷ дода истодаанд, ки мавқеи муҳимро ишғол намоянд. Бо ин мақсад дар тарабхонаҳо барномаҳои нави муосир бо истифодаи технология электронӣ чори карда шудааст. Айни замон дар тарабхонаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон платформи автоматикунони R-Keeper, MixCart, Iiko, Poster чори карда шудааст, ки сатҳи хизматрасонии онҳоро ба талаботҳои стандартҳои байналмилалӣ мувофиқ мебошанд [1].

Рақамикунонӣ дар тичорати тарабхонадорӣ ин истифодаи технологияи рақамӣ раванди муносибсозии равандҳо, беҳтар намудани сифати хизматрасонӣ, дар мудатҳои кӯтоҳ иҷро намудани фармоишҳои мизочон ва баланд бардоштани самаранокии кору хизматрасониҳо дар муассисаҳои ҳуруқи омма мебошад.

Рақамикунонӣ дар тичорати тарабхонадорӣ қорӣ намудани онлайн-фармоишҳо, онлайн банд кардани мизҳо мувофиқ ба вақти муносиби мизочон, қабули пардохт ва низоми идоракуниро дар тарабхона (POS-система) дар бар мегирад.

Муайян карда шуд, ки самтҳои асосии рақамикунонии тичорати тарабхона ин фармоиши онлайн ба расонидани ҳуруқҳои тайёр, рушди нуқтаҳои худхизматрасонӣ, автоматикунони ҳисоби арзиши иловашуда, инчунин пешбурди хизматрасонии тарабхонаҳо бо истифода аз технологияҳои рақамӣ мебошанд. Сарфи назар аз он, ки автоматикунони тичорати тарабхона пеш аз паҳншавии вируси COVID-19 дар ҷаҳон оғоз шуда буд, он ҳамчун омили такондиҳанда барои гузариши хизматрасонии тарабхонаҳо ба фазои виртуалӣ мусоидат намуд.

Бо вуҷуди ин, хусусиятҳои хоси сомонҳои тичоратии тарабхона имкон надод, ки стратегияи муосири табдили рақамии сомонҳои тичоратии тарабхонаро таҳия карда шавад.

Афзоиши рақамикунонии соҳа аз ҳисоби каналҳои рақамӣ барои пешбурди хизматрасониҳо, ки сармоягузори назаррасро талаб мекунанд, танҳо барои иштирокчиёни калони бозор барои тарабхонаҳо дастрасанд, ин сегменти бозори рақамӣ ҳанӯз пурра дастрас нест, ва омили боздошти пешравии рақамикунонии тичорати тарабхонаҳо мешавад.

Рақамикунонӣ яке аз тамоюлҳои асосии ҷаҳонии рушди тамоми соҳаҳо, аз ҷумла, тичорати тарабхонаҳо мебошад.

Қаҳвахонаҳо ва тарабхонаҳо технологияҳои навро ғаъолон қорӣ мекунанд, ки ба беҳтар кардани робита бо меҳмонон мусоидат мекунанд. Масалан, торафт бештар муассисаҳо ба ҷои таъомномаи анъанавӣ — планшетҳои аз таомномаи электрониро истифода мебаранд, ки меҳмон бе иштироки пешхизмат таомҳои дилхоҳашро интихоб карда метавонад.

Ин технология аллакай дар муассисаҳои ҳуруқворӣ ҷой гирифтааст, аммо савол дар бораи он, ки оё ин технология дар тарабхонаҳои калон талабот дорад, боз боқӣ мемонад.

Қорӣ намудани таомномаҳо электронӣ дар тарабхонаҳои калон бештар ба фарзия монанд аст, на як атрибутӣ воқеияти муосири тичорати тарабхона. Саволи бештар дар бораи амният

ва осонии истифода вучуд дорад, оё он планшет, **Android** ё **IOS** аст. Як гуруҳ меҳмони доими бо пешхизсатон ва дигар кормандони тарабхона муносибатҳои чандсола доранд ё ба хизматрасонии аънанавӣ одат намудаанд. Истифодаи таомномаи аънанавӣ, фармоиши шифоҳӣ вақти сарфаи вақти бисёр мегиранд. Бисёри аз муштариён низомҳои нави электрониро истифода бурда наметавонанд.

Аз тарафи дигар, низомҳои нави электрони метавонад суръати хизматрасониро зиёд кунад, агар фармоиши дар планшет ҷойгиршуда фавран ба система ворид шавад ва ошхона ба омода кардани он шурӯъ кунад. Яъне, аслан, дар ин ҳолат даву този пешхизмат кам мешавад. Дар як муддати кӯтоҳ фармоиш ба ҳама шӯбаҳои дахлдор, ҳазина, шӯбаи муҳосибот ва ғайра паҳн мешавад [2].

Ҳоло бисёр муассисаҳо кодҳои QR-ро барои менюҳо истифода мебаранд, ки меҳмон метавонад барои фармоиш додан аз смартфонҳои худ скан кунад.

Рақамикунонӣ дар тарабхонаҳо ва қаҳвахонаҳо

Рақамикунонӣ дар тарабхонаҳо ва қаҳвахонаҳоро метавон ба 4 гурӯҳ тақсим кард:

- меҳмонон. Ба ин хизматрасониҳо оид ба ҷамъоварии маълумот ва барқарор кардани муносибатҳо бо меҳмонон;
- молия. Дар ин ҷо хизматҳои автоматикунонии фурӯш, инвентаризатсия, идоракунонӣ ва ҳисобдорӣ;
- таъминкунадагон. Хизматрасониҳо барои автоматикунонии ҳуҷҷатҳо.
- коргарон. Хизматҳо барои стандартизатсия ва оптимизатсияи кори кормандон.

Дар замони ҳозира якчанд барномаҳои рақамикунонии муассисаҳои хӯроки умумии Кишварҳои ИДМ мавриди истифода қарор гирифтааст.

R-Keeper. Платформаи автоматикунонии корхонаҳои хӯроки умумӣ. Платформа барои қаҳвахонаҳои хурд, барҳо, тарабхонаҳои бисёр толор ва занҷирҳои тарабхонаҳои калон пешбинӣ шудааст [3].

R-KEEPER стандарти тиллоии автоматикунонии ҳама гуна тичорати тарабхонаҳо мебошад, аз тарабхонаи олийсар карда, бари ҳозиразамон то қаҳвахонаи маҳаллиро дар бар мегирад.

Хусусиятҳои фаъолияти корхона (тарабхона, қаҳвахона ё бар) дар барнома ба танзим дароварда шудааст, инчунин ҳангоми бо таври электронӣ бақайд гирифтани ҳисоботи мусоҳиби супоридан ва андозсупорӣ истифода бурда мешавад.

Аксари тарабхонаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон (ҳам дар Душанбе ва ҳам дар минтақаҳо) барои автоматизатсия барномаи R-KEEPER-и версияҳои 6 ё 7-ро истифода мебаранд.

R-Keeper™ як низоми барномавии муракаб аст, ки махсус барои муассисаҳои хӯрокворӣ пешбинӣ шудааст. Ин як барномаи хеле бозғатимод ва тавоно барои баҳисобгирӣ ва мониторинги фурӯш, истеҳсолот ва кормандон мебошад, ки ба роҳбарони тарабхонаҳо имкон медиҳад, ки захираҳоро қорӣ ва моддиро бамақсад тақсим кунанд, хароҷотро кам шаванд, сатҳи хизматрасониро баланд гардад ва низоми назорат самаранок гардад.

Барои хизматрасонии пурра дар тарабхонаҳо, қорӣ намудани низоми барномаи R-Кеерер аз андозаи тарабхона ва хусусиятҳои инфиродии онҳо вобаста аст.

Дар толор якчанд кассаҳои бо маркази ҳисобгирӣ тарабхона насб кардан мумкин аст, ки ҳисоби кардани муштариёро осон мекунад.

Терминалҳои пешхизмат метавонанд доимӣ ё сайёр бошанд. Барои ҷопи фармоишҳо дар ошхона принтерҳои хизматрасонӣ насб карда шудаанд. Инчунин инчунин дар сеҳҳои коркар ва пухтани таомҳо видеокамера насб карда мешаванд ва бо намоишҳои видеоии ошпаз метавонад маълумоти фармоиш гирад, ки ин кори кормандони ошхонаро осон мекунад.

Пас аз ворид кардан ва нигоҳ доштани фармоиш дар планшет ё телефони пешхизмат қвитансияи хизматрасонӣ дар принтере, ки дар ошпазхона насб карда шудааст, ҷоп карда мешавад, ки дар он маълумот дар бораи фармоиш мавҷуд аст. Пас аз нигоҳдории маълумотҳои

фармоиши пештара, фармоиши иловағи илова кардан мумкин аст. Маълумот дар бораи ҳолати ҳисобро метавон дар вақти дилхоҳ ҳамчун қвитансияи пешакӣ чоп кунанд.

Агар меҳмон дар бар бошад ва бармен фармоишро қабул кунад, он гоҳ бармен метавонад фармоишро дар бар ташкил ва пардохт кунад, яъне бе иштироки кассир бо меҳмон ҳисобӣ кунад.

Ҳисобкунии ниҳой, яъне чопи қвитанция дар кассаи маркази ба амал бароварда мешавад.

Барои босамарии кори кормандон дар толор мизҳои толорро метавонанд бо тугмачаҳои даъвати пешхизмат мучаҳҳаз кунанд ва тарабхона инчунин метавонад технологияи интиқоли паёмҳои пейджингиро бо пешхизматҳо истифода барад.

Дар низоми барномаимазкур барои муштариёни доимии тарабхона чорбиниҳои ҳавасмандгардони дар асоси истифодаи қортҳои платикӣ пешбини шудааст. Барои таҳфиф ё туҳфаҳои гуногун дода мешавад.

Дар охири рузи қорӣ ҳисоботи ҷамъбасти дар касса марқаҳӣ чоп карда шуда, тартиби бастанӣ рузи касса ба амал бароварда мешавад, ки тамоми маълумотҳои зарурӣ нигоҳ дошта мешавад.

Роҳбар ё менеҷери тарабхона дар вақти воқеи метавонад бо истифода аз модули WEB мониторинг кори тарабхонаро аз фосилаи дур назорат кунад ва ҳама маълумотҳои зарурӣ бо ёрии компютер ё телефон дастрас намояд [4].

Автоматизатсия бо ду сатҳи барномасозӣ таъмин карда мешавад: пули нақд ва идоракунии. Сатҳи пули нақд автоматикунии раванди фурӯш ва ташаккули базаи мувофиқро таъмин мекунад. Сатҳи идоракунии - менеҷер барои тартиб додани маълумотномаҳо, тақсими ҳуқуқҳои дастрасӣ, танзими сатҳи касса, танзими параметрҳо ва танзими ҳисоботҳо, таҳия ва татбиқи барномаҳои маркетингӣ ва таъмини ҳамкорӣ бо дигар системаҳо масъул аст.

Iiko. Платформаи автоматикунии қаҳвахонаҳо, тарабхонаҳо ва таҳвили маҳсулотҳо ва таом мебошад. Ин як системаи ягонаи идоракунии тарабхона аст: аз фурӯш ва таҳвил то молия ва садоқати меҳмонон. Система тамоми амалиёти кормандон, ҳаракати молу пулро дар вақти воқеӣ сабт мекунад. Iiko барои тарабхонаҳо, қаҳвахонаҳо, барҳо, нонвойхонаҳо, дӯконҳои қаннодӣ, пиццерия ва ошхонаҳо мувофиқ аст, тичорати шумо ҳамчун механизми дақиқ ва боэътимод қор карда, ғойаи бештар меорад.

Poster. Платформаи автоматикунии қаҳвахонаҳо, тарабхонаҳо ва мағозаҳо. Хизматрасонӣ бо ёрии технологияи абрӣ барои автоматикунии қаҳвахона, тарабхона ё мағозаи хурд дар планшет. Плакат ба шумо имкон медиҳад, ки харитаи виртуалии толорро созад, фармоишҳоро қабул ва назорат кунед, кассаро идора кунед, қвитансияҳоро чоп кунед, баҳисобгирии инвентаризатсия, базаи муштариён ва рӯйхати кормандонро нигоҳ доред.

MixCart. Хадамоти автоматикунии хариди маводҳо барои тарабхонаҳо. Система платформаест, ки харид ва идоракунии ҳуҷҷатҳоро тавассути автоматикунии ин равандҳо табдил медиҳад: тарабхонаҳо ва таъминкунандагон харидҳоро тавассути технологияи абрӣ идора карда мешавад.

Хизматрасони ба меҳмонон бо истифода аз Wi-Fi. Shopster Analytics хизматест, ки омаду рафти селайи меҳмононро таҳлил мекунад. Нишондиҳандаҳои асосии омӯхташуда хатсайрҳои сафар, вақти дар мағоза сарфшуда ва чандбор ташрифоварии меҳмононро дар бар мегиранд. Маълумоти гирифташуда қоркард мешаванд ва дар шакли диаграммаҳо ва графикҳо равшан нишон дода мешавад.

Имрӯз, дар зери мафҳуми "хизматрасонии тарабхона" бояд ҳамчун хизматрасоние фаҳмида шавад, ки на танҳо қаноатмандӣ ва бороҳатии муштарии мушаххас, кормандони хизматрасонӣ ва дар маҷмӯъ қаноатмандию борҳатиро дар кишварро таъмин кунад.

АДАБИЁТ

1. Джеймс, Д. Управление рестораном [Текст]: учебное пособие Д. Джеймс, Д. Болдуин; под общ. ред. Д. Джеймса. – М.: Проспект, 2021. – 398 с.
2. Ефимов, С. Л. Ресторанный бизнес в Таджикистан: технология успеха [Текст] учеб.-метод. пособие / С.Л. Ефимов, Л.С. Кучер; под общ. ред. С. Л. Ефимова. – 3-е изд. – М.: Росконсульт, 2020. – 512 с.
3. Кристофер Эгертон-Томас. Ресторанный бизнес. Как открыть и успешно управлять рестораном: Пер. с англ.- М.: РосКонсульт, 2001. – 272 с.
4. Шабакаи электронӣ - <http://www.youth.tj> Мавод аз сайти кумитаи рушди сайёҳии назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон
5. Шабакаи электронӣ - gostinichnyjj-restoranyjj-biznes/ __маводҳо аз аз сайти www.turbooks.ru/stati/

РУШДИ ИҚТИДОРИ ҚАРЗИ БАЙНАЛМИЛАЛӢ БОНКҲОИ ТИҶОРАТӢ ДАР ИҚТИСОДИЁТИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Шарипова Дилафрӯз Маҳмудовна
н.и.и., дотсенти кафедраи иқтисодиёти
ҷаҳонии

МДТ “Донишгоҳи давлатии Хучанд ба
номи академик Б.Ғафуров”
тел: +99292 606 7775
e-mail: muhammed_sharipo@mail.ru

Қосимов Муҳидин Нуридинович
магистранти курси 1-уми ихтисоси
иқтисодиёти ҷаҳонии факултети
иқтисодии МДТ “Донишгоҳи давлатии
Хучанд ба номи академик Б.Ғафуров”
тел: +99292 606 7775. e-mail:
muhammed_sharipo@mail.ru

Аннататсия: Дар мақола усулҳои арзёбии иқтисодии кредитии бонкҳои тиҷоратӣ дар минтақа мавриди таҳқиқ ва таҳлил қарор гирифтааст. Зикр гардидааст, ки алҳол се муносибати аз ҳама роиҷ ба арзёбии иқтисодии қарзии минтақа мавҷуд аст: таҳлили қиёсӣ, усули гурӯҳбандӣ, усули иқтисодӣ-омории арзёбии устувории депозитҳо. Дар асоси таҳлили усулҳои мавҷуда усули нави истифодааш қулай ва ба шароити бӯҳрони молиявӣ мувофиқи арзёбии иқтисодии қарзӣ пешниҳод шудааст.

Вожаҳои калидӣ: иқтисодии қарзӣ, гурӯҳбандии муштариёни бонк, таҳлили қиёсӣ, усули иқтисодию омории баҳодиҳии устувории депозитҳо.

Рушди иқтисодии қарзии байналмилалӣ дар шароити иқтисодиёти бозор аҳамияти махсус дорад, зеро иқтисодии қарзии байналмилалӣ ҳам ба иқтисодиёти байналмилалӣ ва ҳам ба фаъолияти дигар бонкҳои тиҷоратӣ таъсири назаррас мерасонад. Он имконияти аз ҷониби

банкҳои тижоратӣ, ки дар ҳудуди минтақа ҷойгиранд, зиёд кардани массаи пули дар гардиш бударо ҳам дар сатҳи давлат ва ҳам дар сатҳи минтақа бо роҳи пешниҳоди қарз ба корхонаҳо ва аҳоли муайян мекунад. Таҳлили адабиёти иқтисодии ватанӣ ва иҷтимоӣ, ки ба усулҳои баҳодихии иқтидори қарзии минтақа бахшида шудааст, нишон медиҳад, ки масъалаи мазкур ба қадри бояду шояд диққати олимони соҳаро ба худ ҷалб накардааст. Зарурати тадқиқи методҳои баҳодихии иқтидори қарзии минтақа ва пешниҳоди усули навро, ки дар истифодаи амалия қулай ва ба шароити бӯҳрони молиявӣ мутобиқ бошад, беш аз пеш эҳсос мегардад. Алҳол, се усули баҳодихии иқтидори қарзии минтақа нисбатан роиҷанд: усули таҳлили муқоисавӣ; усули гурӯҳбандӣ; усулҳои иқтисодӣ–омории баҳодихии устувории депозитҳо. Гузаронидани таҳлили муқоисавӣ барои муайян кардани ҷой ва нақши иқтидори қарзии ҳар як намуди захира ва контрагентҳои дахлдори иқтисодӣ имконият медиҳад. Ҳангоми таҳлили миқдории воситаҳои худӣ, ҳиссаи воситаҳои худӣ дар сохтори пасивҳо, ҳамчунин унсурҳои таркибии сармоя дар сохтори воситаҳои худӣ, муайян карда мешаванд. Таҳлили сифатии воситаҳои худии банкҳои тижоратӣ имкон медиҳад, ки манбаъҳои ташаккули онҳо ҷудо карда шаванд. Воситаҳои худии банкҳои минтақа аз фондҳои мухталифе иборатанд, ки таъиноти мақсаднок ва манбаъҳои гуногун ташаккул доранд. Қисми асосии пасивҳои банкҳои тижоратиро воситаҳои ҷалбшуда ташкил мекунанд, ки то ба қариб ба таҳлили ин захираҳо диққати ҷиддӣ дода намешуд.

Дар марҳилаи бӯҳронӣ, банкҳо бо муаммои ташаккули иқтидори сифатӣ дучор шуданд. Таҳлили сифатии қиёсии сохтори воситаҳои ҷалбшуда аз рӯи гурӯҳҳои муштариён ва мӯҳлатҳо сурат мегирад. Ин имкон медиҳад, муайян карда шавад, ки аз кадом бахшҳои иқтисодиёт ва ба кадом мӯҳлат массаи асосии воситаҳо ба банк ҷалб мешавад. Таҳлили сохтории ҳам воситаҳои ҷалбшуда ва ҳам воситаҳои худии банкҳо муайян кардани вазни қиёсии ҳар як зергурӯҳ ё якҷанд зергурӯҳро дар маблағи умумии воситаҳои ҷалбшударо дарбар мегирад. Ин таҳлил ба муайян кардани нақши ҳар як контрагенти молиявӣ дар ташаккули иқтидори қарзӣ имконият медиҳад [2,с.20]. Яке аз паҳншудатарин усулҳои баҳодихии иқтидори қарзӣ, гурӯҳбандии муштариёни банк дар асоси нишондодҳои аз рӯи якҷанд меёроҳа маъмул гардида, масалан, дисперсияи бақияи суратҳисоб (ҳисоби ҷорӣ) ва ҳаҷми миёнаи бақия дар ҳисоб. Барои ба даст овардани натиҷаҳои қаноатбахш, қатори бефосилаи омории нишондодҳо ё интихобери истифода бурдан лозим аст, ки муаррифиро таъмин намояд. Масалан, муштариёни банк аз рӯи бақияи дисперсия, гурӯҳбандӣ мешаванд: баланд (коэффициенти тижорати вариатсия бештар аз 200%), аз миёна баланд (100% - 200%), паст (аз 50% кам). Аз рӯи аломати ҳаҷми бақияи миёна низ якҷанд гурӯҳ ҷудо карда мешавад. Дар марҳилаи оянда таҳлили робитаи мутақобилаи дисперсия ва бақияи миёна гузаронида мешавад. Ҳамин тариқ, якҷанд гурӯҳи муштариёни захираи нақдина (пардохтпазирӣ) муайян карда мешавад.

Маблағи умумии захираи нақдина (пардохтпазирӣ) аз ҳосили ҷамъи лимитҳои хусусии захираи нақдина (пардохтпазирӣ) ба даст меояд. Усули гурӯҳбандӣ ба нисбатан дақиқ муайян кардани иқтидори қарзӣ имконият фароҳам меорад, вале аз нуқтаи назари амалӣ меҳнатталаб мебошад [4, с.262]. Барои баҳодихии иқтидори қарзӣ ҳамчунин усулҳои иқтисодӣ–омории баҳодихии устувории депозитҳо истифода мешаванд [5,с.12]. Сатҳи таҳшиншавии воситаҳо, суръати афзоиши захираҳои ҷалбшударо дар давраи таҳлил, нишон медиҳад.

Сатҳи таҳшиншавии воситаҳо (**У**) аз рӯи формулаи зерин ҳисоб карда мешавад:

$$100\%, \text{ Бв } \text{Бо } \text{УВ} - = * 100\%$$

дар ин ҷо, **Бв** – бақияи воситаҳо дар охири марҳила; **Бо** – бақияи воситаҳо дар оғози марҳила; **В** – воридоти воситаҳо аст. Ин нишондиҳандаро бо ёрии муносибати зерин то дараҷаи муайян тақмил додан мумкин аст. Дар аввал, муайян кардани нишондиҳандаи устувории як қисми депозитҳоро дар давраи муайян (масалан, дар як моҳ) ҳамчун хусусӣ аз тақсими селай воридшавии воситаҳо дар ҳамин давра ба ҳаҷми умумии маблағи депозитҳо муайян кардан ба мақсад мувофиқ аст. Ин кор тавассути муайян намудани ҳиссаи умумии маблағи депозитҳо

дар ҳар моҳ бо назардошти зарибҳои ҳосилшуда иҷро мегардад. Мӯҳлати миёнаи нигоҳдорӣ, шумораи миёнаи рӯзҳоро инъикос мекунад, ки дар давоми он воситаҳои дархостӣ (дархостшаванда) нигоҳ дошта мешаванд. Ин имкон медиҳад мӯҳлати ҷойгиронии захираҳо дар активҳои коркунамандаро муайян намояд.

Мӯҳлати миёнаи нигоҳдорӣ (**Мм**) аз рӯи формулаи зерин ҳисоб карда мешавад:

$$Мм = Бмм/В*Д$$

дар ин ҷо, **Бмм** – бақияи миёна дар рафти марҳила; **Д** – воридоти воситаҳо дар рафти марҳила аст. Ҳиссаи маблағҳо аз пули фурӯши нақшавӣ, ки дар суратҳисоб таҳшин мешавад ва онро дар депозити мӯҳлатнок ҷойгиронидан мумкин аст, имкон медиҳад ҳиссаи воситаҳои ҷалбшудаи нисбатан устувори корхонаю ташкилотҳо муайян карда шаванд. Ҳиссаи воситаҳо аз маблағи фурӯши нақшавии корхонаҳо, ки онҳоро дар депозити мӯҳлатнок дар давраи ба нақша гирифта ҷойгир кардан мумкин аст (**Хвф**) тибқи формулаи зерин ҳисоб карда мешавад:

$$Хвф = Вмс * Бмм/Ввоқ*100\%$$

дар ин ҷо, **Вмс** – воридоти мунтазира ба суратҳисоб (нақшаи фурӯш) дар давраи ба нақша гирифта; **Бмм** – бақияи миёнаи маблағ дар суратҳисоб дар марҳилаи дахлдори соли гузашта мебошад, ки дар асоси бақияи воқеӣ чун миёнаи хронологӣ ҳисобу китоб мешавад; **Ввоқ** – воридоти воқеӣ ба суратҳисоб дар марҳилаи дахлдори соли гузашта аст. Коэффисиентҳои мазкур имкон медиҳанд вазъи воқеии депозитҳо дар санаи мушаххас ва дар динамика (ба шартӣ ҳисобу китоби мунтазами онҳо дар давоми давраи нисбатан тӯлонии вақт) баҳодихӣ гарданд ва дар асоси додаҳои ба даст омада дар бобати вазъи иқтисодии қарзӣ ҳулоса бароварда, дурнамои самти оптимизатсияи он муайян карда шавад. Барои баҳодихии устувори депозитҳо ҳамчунин нишондиҳандаҳои дигарро низ истифода бурдан мумкин аст. Бо устувори воситаҳои иқтисодии қарзӣ ӯҳдадорихои калоне, ки аз ҳаҷми миёнаи супурдаҳо ба бонк зиёдтар ҳастанд, таъсир мерасонанд.

Вобастагии бонкҳо аз ӯҳдадорихои калон (**В**) аз рӯи формулаи зерин ҳисобукитоб мешавад.

$$В = (Ук - См) (Ад - См)$$

дар ин ҷо, **Ук** - ӯҳдадорихои калон; **См** – сармоягузориҳои муваққатӣ; **Ад** – активҳои даромаднок аст. Азбаски сурати муодила воситаҳои кӯтоҳмуддати ба тағйирёбии сатҳи мизони фоиз ҳассосшавандаро ифода мекунад, ки бештар ба шахсони ҳуқуқӣ пешниҳод менамоянд, қимати мусбат ва баланди вобастагии бонкҳо аз қарзҳои калон таваккали муайяни нақдинаро (пардохтпазириро) пешбинӣ мекунад. Қимати (қариб 50%) ин нишондиҳанда барои бонкҳои калон мӯътадил ба ҳисоб меравад, барои бонкҳои хурд бошад ҳисобукитоби он на ҳамеша самарабахш аст, зеро онҳо ӯҳдадорихои калони зиёд надоранд ва маблағҳои калонро дар сармоягузориҳои муваққатӣ нигоҳ медоранд.

Дар чунин бонкҳо қимати ин нишондиҳанда аксаран манфӣ аст. Ин нишондиҳанда бо нишондиҳандаи гирдгардиши воситаҳои ҷалбшуда пурра мешавад, ки он низ ба баҳодихии устувори иқтисодии қарзӣ имкон медиҳад. Агар ҳаҷми умумии воситаҳои ҷалбшуда ба 100% баробар бошад, пас коэффисиенти устуворӣ (**Ку**) аз рӯи формулаи зерин ҳисобукитоб карда мешавад:

$$Ку = (100\% - X)$$

дар ин ҷо, **X** – вазни қиёсии қисми ноустувори воситаҳои ҷалбшуда (ки аз рӯи миёнаи хронологӣ ҳисоб шудааст) дар ифодаи фоиз аз ҳаҷми умумии воситаҳои ҷалбшуда мебошад. Ҳар як бонки тичоратӣ меъёрҳои худии миқдорӣ ба қисми устувор ё ноустувор мансуб шуморидани воситаҳои ҷалбшударо муқаррар мекунад, зеро ба ин нишондиҳандаҳо як қатор омилҳои зерин таъсир мерасонанд: ҳаҷми сармоя, активҳо, пасивҳо, афзалиятҳои гуногун ҳангоми гузаронидани сиёсати қарзӣ ва ғайра.

Қисми ноустувори воситаҳои ҷалбшударо чун супурдаи (депозит) компанияҳои суғуртавӣ, молиявӣ, брокерӣ ва супурдаҳои калон муайян кардан мумкин аст. Ҳангоми ҳисобкунии қисми устувори супурдаҳо(депозит) муайян кардани ҳиссаи бақияи устувори ҳар

гурӯҳи супурдаҳо (депозит) (бо фоиз) ва онро ба ҳиссаи ҳар гурӯҳ дар массаи умумии супурдаҳо (депозит) вазн кардан ба мақсад мувофиқ аст. Дар ин маврид бузургҳои миёна, ки аз рӯи миёнаи хронологӣ ҳисоб карда шудаанд, мавриди истифода қарор мегиранд. Дар амалияи бонкии хориҷӣ истилоҳи “супурдаҳои (депозитҳои) пойгоҳӣ” васеъ истифода мешавад. Муҳаққиқони амрикоӣ пасандозҳои (депозитҳои) на он қадар калонро (то сад ҳазор доллар)-ро ба ҳисоб мегиранд, ки аз тарафи компанияҳои миёнаи ғайримолиявӣ ва амонатгузори хусусӣ гузошта шудаанд. Пасандозҳои пойгоҳӣ пасандозҳои мебошанд, ки дар тағйирёбии дилҳои вазъи иқтисодӣ дар бонк мемонанд. Ба ибораи дигар, онҳо ба тағйирёбии сатҳи мизони фоиз ҳассосияти калон надоранд. Маҳз ҳамин пасандозҳои пойдевори пойгоҳи пасандозӣ ба ҳисоб мераванд. Вале, чӣ тавре ки таҷриба нишон медиҳад, ҳамин ки эътимодӣ ба бонк аз байн равад, ин пасандозҳоро гирифта метавонанд.

Дар мавриди тағйир ёфтани вазъи макроиқтисодӣ (баланд бардоштани сатҳи мизони фоиз) ё бад шудани вазъи молиявии бонк муайян кардан зарур аст, ки дар бонк чанд қадар маблағ мемонад.

Муносибати пасандозҳои пойгоҳӣ ба маблағи умумии супурдаҳо устувории пасандозҳоро ба тағйирёбии макроиқтисодӣ тавсиф мекунад. Устувории пойгоҳи пасандозҳо (**Унс**) аз рӯи формулаи зерин ҳисоб карда мешавад:

$$\text{Унс} = \text{Пп}/\text{Пм}$$

дар ин ҷо, **Пп** – пасандозҳои пойгоҳӣ; **Пм** – пасандозҳои мӯҳлатнок аст. Барои муайян кардани қисми устувори пасивҳои ҷорӣ ва марзҳое, ки дар ҳудуди онҳо бонк онро бидуни расонидани зарар ба пардохтпазирӣ барои қарздиҳӣ истифода бурда метавонад, коэффисиенти устуворӣ ва гирдгардиши пасивҳои ҷорӣ (яъне вақте, ки дар давоми он бақияи миёна дар ихтиёри бонк аст)-ро истифода бурдан мумкин аст.

Коэффисиенти муътадилӣ (**Км**) аз рӯи формулаи зерин ҳисобу китоб мешавад:

$$\text{Км} = 100 - qX/X_{\text{бм}} * 100\%$$

дар ин ҷо, **X** – тағйирёбии стандартӣ аз бузургии пасивҳои ҷорӣ; **X_{бм}** – бузургии миёнаи пасивҳои ҷорие, ки дар давраи таҳлилшаванда аз рӯи формулаи миёнавазнӣ муайян карда мешавад. Маъмулан, коэффисиентҳои аз ҳама баланди устуворӣ ва гирдгардиши суҷ аз рӯи ҳисобҳои тавозунӣ бо теъдоди аз ҳама зиёди ҳисобҳои шахсӣ ба мушоҳида мерасад. Ҳамин тариқ, диверсификатсияи бақия дар ҳисобҳои ҷорӣ ва ҳисобҳои дархостӣ (дархостшаванда) ба иқтисодии қарзӣ таъсири тасбиткунанда мерасонад. Ин усул ба муайян кардани ҳисобҳои муштариёни алоҳида бо гирдгардиши суҷ ва бақияҳои аз ҳама устувор ва асоснок намудани бузургии ҳадди ақалли бақияи миёнаи устувор, ки онро чун фарқи байни бақияи миёна ва инҳирофи стандартӣ ҳисоб кардан мумкин аст, имкон медиҳад. Хусусиятнокии фаъолияти бонкӣ ва пуёи селай пул ба бонк барои амалигардонии трансформатсияи таъҷилии воситаҳои иқтисодии қарзӣ имконияти воқеӣ ба вуҷуд меорад.

Тарҷибаи ватанӣ ва хориҷӣ шаҳодат медиҳад, ки трансформатсияи воситаҳои иқтисодии қарзӣ яке аз сабабҳои асосии тезутундшавии пардохтпазирӣ бонк мебошад. Бонк ҳамеша барои нигоҳ доштани активҳои дарозмуддат маблағ қарз мегирад. Дар сурати дар бозор набудани маблағи зарурӣ ё қарз гирифта натавонистани бонк, он, яъне бонк ӯҳдадорихои худро рӯйпӯш карда наметавонад ва дар натиҷа муваққатан пардохтнопазир мегардад. Ҳамчунин ҳангоми трансформатсияи воситаҳои иқтисодии қарзӣ таваккали (хавфи) фоизӣ ба миён меояд. Агар бонк қарзи дарозмуддатро бо фоизи собит пешниҳод кунад маблағҳоро тахти фоизи собит ё шиновар ҷалб намояд, дар сурати боло рафтани сатҳи мизони фоиз, мизони фоизи қарзҳои кӯтоҳмуддат аз мизони қарз (вом) баландтар мешавад. Масалан, дар амалияи бонки Фаронса барои муайян кардани номутаносибӣ аз рӯи мӯҳлати активҳо ва пасивҳо коэффисиенти дигаргуншавии иқтисодии қарзӣ (**К**) истифода мегардад, ки он аз рӯи формулаи зерин ҳисоб карда мешавад [6, с.43]:

$$K = \frac{R}{S} \cdot 100\%$$

дар ин чо, **R** – захираҳои кӯтоҳмуддат; **S** – қарзҳои кӯтоҳмуддат аст. Дар шроити мо гардиши дебетӣ аз рӯи додани қарзи кӯтоҳмуддат ва дигар пасандозҳои кӯтоҳмуддати мӯҳлаташон то як сол шабеҳи бузургии **S** аст; гардиши қарзӣ аз рӯи воридоти маблағ ба ҳисобҳои депозитӣ (мӯҳлаташон то як сол, аз ҷумла ҳисобҳои дархостӣ) ба бонки тижоратӣ шабеҳи **R** аст. Дар ин маврид, ҳаҷми супурдаҳои иловагии дарозмӯҳлат (**Хси**) аз рӯи формулаи зерин ҳисоб карда мешавад:

$$X_{си} = X_{кк} \cdot K$$

дар ин чо, **Xкк** – ҳаҷми қарзҳои кӯтоҳмуддат (пассивҳо) аст. Дар шароити ҳозира, ки бо хавфҳои баланди ҳолатҳои ногувор ҳуруҷи депозитҳо марбут аст, тасҳеҳи ин ҳаҷмҳоро бо назардошти ҳам ҳисобгирӣ бузургии хавфи мазкур ва ҳам қимати муайянкардаи бузургии меъёри пардохтпазирӣ дарозмуддат амалӣ гардонидан лозим аст. Дар шароити бӯҳрони молиявӣ иқтидори қарзии минтақаро бо ёрии категорияҳои зерини иқтисодӣ баҳодихӣ кардан мумкин аст: пассивҳои ташкилотҳои қарзии дар минтақа ҷойгиршуда; маблағҳои муштариён дар минтақа (симоҳои воқеӣ ва ҳуқуқӣ), ҳаҷми ҳисобии захираи пардохтпазирӣ, ҳаҷми қарзҳои додашуда дар минтақа ва воситаҳои давлат, ки ба низоми бонкии минтақа ворид шудааст. Дар назарияи бонкдорӣ иқтидори қарзии бонки тижоратӣ чун фарқи байни бузургии умумии маблағҳои ба бонк сафарбаршуда ва захираҳои пардохтпазирӣ муайян карда мешавад [3, с.42].

Захираи пардохтпазирӣ бонк ба аввалияю сонавӣ (дуюминдараҷа) ҷудо мешавад. Захираи аввалияи пардохтпазирӣ бонк сарчашмаи асосии пардохтпазирӣ бонк мебошад. Он аз активҳои мутлақо бозоргир, ки даромад намеоранд ва таваккали сифрӣ ё ҳадди ақалл доранд, иборат аст. Захираи аввалияи бозоргирӣ иборат аст аз: нақдинаи ҳазина, бақияҳо дар ҳисобҳои Бонки марказӣ, чекҳо ва дигар ҳуҷҷатҳои пардохтӣ дар раванди инкассатсия ва бақияҳо дар ҳисобҳои бонкҳои муросил ё коргузор. Захираи сонавӣ активҳои бозоргириашон баланди дорои даромади на он қадар зиёдро дарбар мегирад, ки бо таваккали ҳадди ақалли вақт ва хавфи ҷузъии талафи арзиш метавон онҳоро ба пули нақд ё воситаҳои пардохти адо кардани ўҳдадорӣ қарзии бонк табдил диҳад. Бонки тижоратӣ дилхоҳ ба ташкил кардани захираи ҳадди ақалли воситаҳои бозоргир ва таъмини ҳадди аксари иқтидори қарзӣ дар асоси эътимодноқӣ, бозоргирӣ ва ғоидоаварӣ чидду ҷаҳд менамояд, ки рушди устувори фаъолияти амалиётҳои қарзиро ҳам дар бозори дохили ва ҳам дар бозори беруна бо усулҳои анъанавӣ истифода мешуда амалӣ гардонад. Дар таҷрибаи ҷаҳонӣ, баҳодихи оид ба нигоҳ доштани захираи аввалия дар сатҳи 5-10%-ро дар бар гирифта захираи сонавӣ тақрибан 10-15%-ро аз ҳаҷми умумии депозитҳо ҳамчун сатҳи мусоид ҳисобида мешавад, ки дар ҳаҷми меъёр амонатҳо нигоҳ дошта мешаванд.

Ҳаҷми тарик, захираи умумии бозоргирӣ аз ҳаҷми депозитҳо 10-25%-ро ташкил мекунад [1, с.97]. Дар асоси меъёри мазкур ҳаҷми ҳисобии иқтидори қарзии минтақа намуди зерин дорад (ҷадвали 1).

Ҷадвали 1.

Ҳаҷми ҳисобии иқтидори қарзии байналмилалӣ

Нишондиҳандаҳо	Санаи ҳисобӣ
Пассивҳои ташкилоти қарзие, ки дар байналмилалӣ ҷойгиранд, ҳаз.сомонӣ	
Маблағи муштариён дар байналмилалӣ, аз ҷумла (сомонӣ): - симоҳои ҳуқуқӣ, ҳаз.сомонӣ; - симоҳои воқеӣ, ҳаз.сомонӣ	
Маблағи давлат, ки ба низоми бонкии байналмилалӣ ворид карда мешавад, ҳаз.сомонӣ	
Ҳаҷми ҳисобии захираи бозоргирӣ (15-25% аз ҳаҷми маблағҳои муштариён ва давлат), ҳаз.сомонӣ	

Ҳаҷми ҳисобии иқтидори қарзии байналмилалӣ (пассивҳо – захираи бозорғирӣ), ҳаз.сомонӣ	
---	--

Ҳангоми баҳодихии иқтидори қарзии байналмилалӣ коэффисиенти самарабахшии иқтидори қарзии байналмилалиро истифода бурдан лозим аст, ки аз рӯи формулаи зерин ҳисоб карда мешавад:

$$\text{Киик} = \text{КДУ} / \text{ХҲИК}$$

дар ин ҷо, **Киик** – коэффисиенти истифодаи иқтидори қарзии байналмилалӣ; **КДУ** – қарзҳои додасуда умуман; **ХҲИК** – ҳаҷми ҳисобии иқтидори қарзии байналмилалӣ аст. Аз рӯи формулаи мазкур баҳодихии иқтидори қарзии байналмилалӣ аз нуқтаи назари самарабахшии истифода намуди зеринро дорад (ҷадвали 2).

Ҷадвали 2.

Нишондиҳандаҳо	Санаи ҳисобӣ
Умуман қарзи дар минтақа додасуда, аз ҷумла (ҳазор сомонӣ): - қарзҳо ба симоҳои ҳуқуқӣ ва соҳибкорон, ҳаз.сомонӣ; - қарзҳо ба аҳоли, ҳаз.сомонӣ; - бонкҳо, ҳазор сомонӣ	
Ҳаҷми ҳисобии иқтидори қарзии байналмилалӣ (пассив – захираи бозорғирӣ), ҳаз.сомонӣ	
Коэффисиенти истифодаи иқтидори қарзии байналмилалӣ, ҳазор сомонӣ	

Усули мазкур меҳнатталаб нест ва дар истифода хеле қулай мебошад. Бо ёрии ин усул иқтидори қарзии байналмилалиро дар зарфи фосилаи дилхоҳи вақт баҳодихӣ карда шуда, дар асоси нишондодҳои ба даст омада бо риояи як қатор шартҳо, аз қабili зарурати ҳадди ақалли бозорғирӣ, истифодаи тамоми маҷмӯи воситаҳои иқтидори қарзии байналмилалӣ, фоидаи ҳадалимкон баланди иқтидори қарзии байналмилалӣ иқтидори қарзии байналмилалиро самарабахш идора кардан мумкин аст.

АДАБИЁТ

1. Киселев В.В. Управление банковским капиталом: теория и практика \ В.В.Киселев, М.: ОАО “Изд-во “Экономика””, 1997. – 256 с.
2. Ключников М.В. Экономико-статистический анализ структуры и динамики показателей активных и пассивных операций коммерческого банка \ Финансы и қарз. 2003. № 1. – С. 18-23.
3. Панова Г.С. Анализ финансовго состояния коммерческого банка \ Г.С.Панова. М.: Финансы и статистика, 1996. – 304 с.
4. Панова Г.С. Кредитная политика коммерческого банка \ Г.С.Панова. М.: ИКЦ “ДИС”, 1997. 464 с.
5. Рыкова И.Н. Кредитный потенциал коммерческого банка, его роль в деятельности банка и методология оценки \ И.Н.Рыкова, Н.В.Фисенко \ Финансы и қарз. 2005. № 25. С. 10-21.
6. Ширинская Е.Б. Операция коммерческих банков и зарубежный опыт \ Е.Б. Ширинская. М.: Финансы и статистика, 1993. – 160 с.

ТАШАКУЛЁБИИ ШАБАКАИ-5G ДАР ЧАХОН ВА ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Раҳимов Абдуғаффор

Доктор PhD Академияи
миллӣ илмҳо Тоҷикистон

Аннотатсия. Дар мақола баъе масоил ва равишҳои пайвастаи бозори муҳобирот, афзоиши рақобат байни операторони алоқа дар Тоҷикистон ва гузаштани ин рақобат аз ҳавопаймои нархӣ ба ҳавопаймои хизматрасонӣ дар ин маврид ҳамаи ин омилҳо ба масъалаҳои сифати хизматрасонии алоқа бештар диққат дода лозим мешавад, ба инобат гирифта шудааст

Калид вожаҳо: шабакаи 5G, рушд, алоқа, баҳодихӣ, даромад, фурӯш, ҷаҳон, таҷҳизот, талабот, хизматрасонӣ, сифат.

Равандҳои глобализатсияи инфокоммуникатсионӣ шабакаҳо ва ҳамгироии байналмилалӣ муайян кардани роҳҳои имконпазирӣ таъсис ва рушди системаи миллии баҳодихӣ ва идоракунии сифати хизматрасонии алоқаро талаб мекунанд. Радиотехнологияҳои нави алоқа ва паҳши он имкон медиҳанд шумораи афзояндаи хизматрасониҳои алоқа дар соҳаи телекоммуникатсия ҷорӣ карда шаванд. Дар ин раванд бозори ҷаҳонии телекоммуникатсия маҷбур мекунанд, ки ба масъалаҳои арзёбии сифати хизматҳои алоқа ва сифати системаи идоракунии ҳамчун яке аз масъалаҳои омилҳои муҳимтарини рушди самараноки бозори хизматрасонии алоқа назари арзёбӣ кунанд.

Дар айни замон, дар тамоми ҷаҳон талаботи истеъмолкунандагон ба сифати алоқа бештар дифференциалӣ ва саҳтгир гардид, ки ин аз нуқтаи назари таъмини фаъолияти самарабахши иқтисодии операторони алоқа аҳамияти калон дорад.

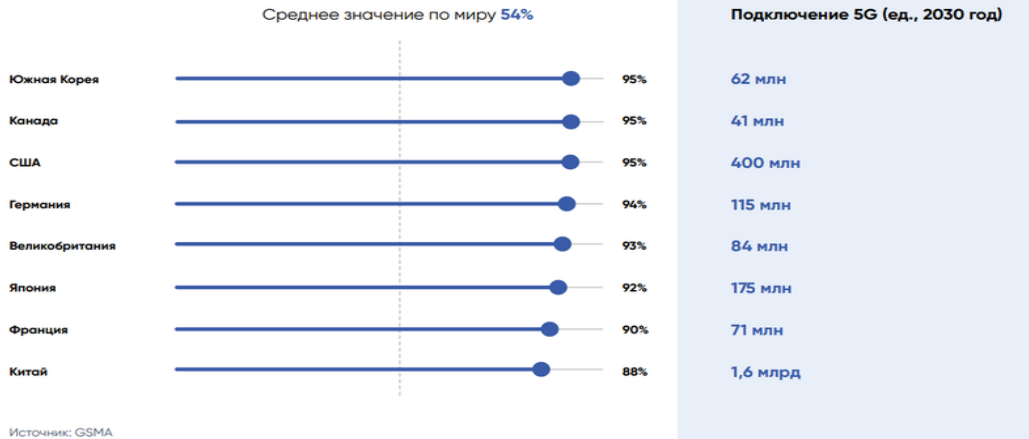
Дар даври ҳозира дар Тоҷикистон мавзӯи сифати алоқаи мобилӣ басо актуалӣ аст. Равиши пайвастаи бозори муҳобирот, афзоиши рақобат байни операторони алоқа дар Тоҷикистон ва гузаштани ин рақобат аз ҳавопаймои нархӣ ба ҳавопаймои хизматрасонӣ дар ин маврид ҳамаи ин омилҳо ба масъалаҳои сифати хизматрасонии алоқа бештар диққат дода лозим мешавад.

Агар ба таърихи насли шабакаҳои G назар афканем, шабакаи 5G аввалин маротиба моҳи октябри соли дар ҷор шаҳри ИМА (Хюстон, Индианаполис, Лос-Анжелос ва Сакраменто) оғоз гардид. Моҳи апрели соли 2019 Кореяи Ҷануби аввалин шуда дар Осиё хизматрасонии насли панҷум - 5G-ро оғоз кард.

Кишварҳои пешсаф ИМА, Канада, Кореяи Ҷануби мақсад доранд, ки то 2030 шумораи пайваستшавии муштариёро ба шабакаи 5G ба 95% расонанд. Теъдоди корбарони ҳадамоти 5G мутаносибан ба кишварҳои дар боло номбаршуда 62 миллион, 41 миллион ва 400 миллионро ташкил медиҳад расми 1.

Внедрение 5G к 2030 году

Процент от общего количества подключений

Расми 1. - Теъдоди корбарони хадмоти 5G

Фурӯши чипҳои 5G дар ҷаҳон дар соли 2023 ба 21,89 миллиард доллар расид. Ҳаҷми бозори ҷаҳонии шабакаҳои бахшидашудаи 5G дар тӯли соли 2023 қарор гирифт ба 3,65 миллиард доллар расид. Бозори ҷаҳонии шабакаҳои мустақили 5G дар ҳамаи сол 68% афзуда, ба 9,5 миллиард доллар расид. Фурӯши таҷҳизоти барои шабакаҳои 5G дар ҷаҳон дар тӯли соли 2023 27% афзуда, 13,46 миллиард долларро ташкил дод, бозори ҷаҳонии хидматҳои 5G 50% афзониш ёфт ва аз 190 миллиард доллар гузашт. Афзониши шумораи пайваستшавӣ ба шабакаҳои 5G дар ҷаҳон 66% то 1,76 млрд. ва шумораи дастгоҳҳои 5G дар ҷаҳон ба 1,6 миллиард расидааст.

Мувофиқи маълумоти тадқиқоти Fortune Business Insights оварда шудааст, ки дар охири соли 2024 хароҷот дар бозори ҷаҳонии инфрасохтори 5G, аз ҷумла шабакаҳои дастрасии радио (RAN), шабакаҳои асосӣ ва нақлиётӣ ба 34,23 миллиард доллар расид. Беш аз нисфи ин маблағ ба минтақаи Осиё ва Уқёнуси Ором – 18,49 миллиард доллар рост меояд.

То охири соли 2024 шумораи операторони мобилӣ дар ҷаҳон, ки шабакаҳои 5G-ро ҷойгир кардаанд, ба 305 ширкат расидааст. Шумораи пайваستҳои муштарӣ ба шабакаҳои 5G дар саросари ҷаҳон ба 2 миллиард расидааст. Дар Аврупо, 5G то охири соли 2024 тақрибан 30% пайвастҳои шабакаи мобилиро ташкил хоҳад дод [1].

Дар соли 2024 хароҷот дар бозори ҷаҳонии чипҳои таҷҳизоти 5G ба 33,08 миллиард доллар расид. Ин бозор босуръат меафзояд, тавре ки дар як тадқиқоти Fortune Business Insights, моҳи март соли 2025 муайян шудааст.

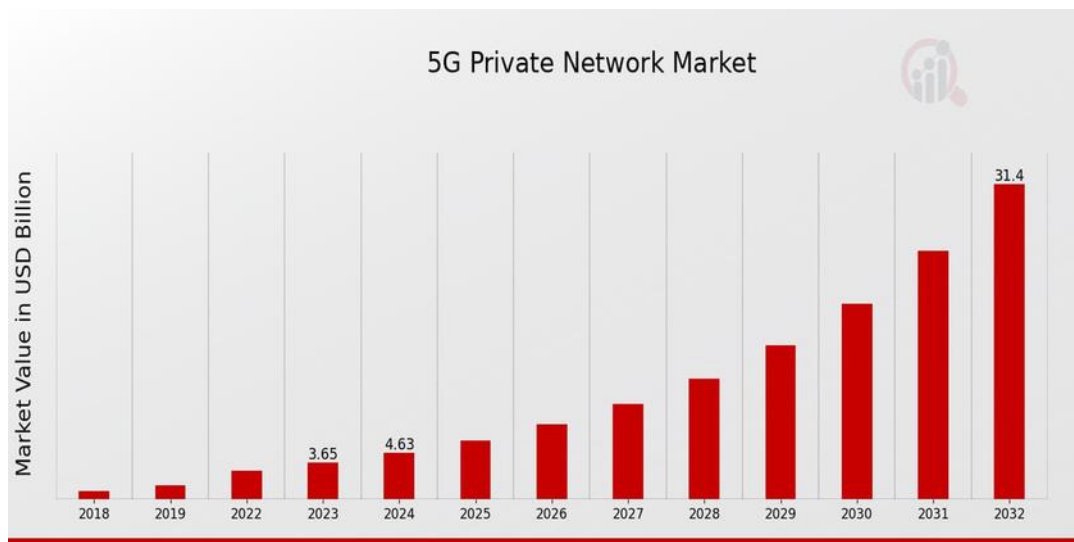
Яке аз омилҳои асосии соҳа, ки мавриди баррасӣ қарор дода мешавад, ин васеъшавии босуръати инфрасохтори шабакаҳои алоқаи мобилии насли панҷум мебошад. Дар муқоиса бо 4G/LTE, системаҳои 5G суръати интиқоли маълумотро бо ҳадди ақали таъхир таъмин мекунанд. Татбиқи технологияи 5G Advanced ё 5. 5G суръат мегирад: ин марҳилаи мобайнӣ байни стандартҳои 5G ва 6G мебошад. Илова бар ин, бахши 5G RedCap ё қобилияти коҳишёфта ба таври фаъол тавсеа меёбад: чунин шабакаҳо вазифаҳои асосии пайвастшавиро таъмин мекунанд, ки барои таҷҳизоти камтар пурқувват ва сермахсули Интернетӣ ашъ (IoT) мутобиқ карда шудаанд. 5G RedCap талаботи дастгоҳро коҳиш медиҳад ва дар муқоиса бо 4G қобилиятҳоро васеъ мекунад.

Аммо, омилҳои маҳдудкунанда низ мавҷуданд, ки яке аз онҳо хароҷоти баланд аст. Махсусан, арзиши чипҳои 5G барои дастгоҳҳои истеъмолӣ ба монанди смартфонҳо нисбат ба маҳсулоти 4G тақрибан 50% гаронтар аст, ки дар натиҷа маҳсулоти ниҳой хеле гаронтар

мешавад. Вазъи макроиктисодӣ ва вазъи кунунии геополитикӣ низ ба бозор таъсири манфӣ мерасонад. Ҳиссаи калонтарини даромад дар бозори чипи 5G дар соли 2024 аз ҳисоби смартфонҳо ва планшетҳо ва пас аз он мошинҳои пайвастишуда таъмин карда шуданд. Бар асоси доираи татбиқи маҳсулоти 5G, таҳлилгарон бахшҳои ба мисли энергетика ва коммуналӣ, истеҳсолот, IT ва телекоммуникатсия, ВАО ва фароғат, нақлиёт ва логистика, электроникаи маишӣ, тандурустӣ ва ғайра муайян мекунанд. Қариб сеяки даромад - 31,7% - дар соли 2024 аз ҷониби сегменти IT ва телекоммуникатсия таъмин карда шудааст.

Дар соли 2023 ҳаҷми бозори ҷаҳонии чипи 5G ба 21,89 миллиард доллар расид. Ҳаҷми бозори ҷаҳонии шабакаҳои махсуси 5G дар тӯли сол ҷорӣ афзоиш ёфта, ба 3,65 миллиард доллар расид. Дар соли 2023 хароҷот дар бозори ҷаҳонӣ барои шабакаҳои махсуси 5G ба 3,65 миллиард доллар расид. Ин дар муқоиса бо соли 2022, вақте ки хароҷот 2,87 миллиард доллар арзёбӣ шуда буд, симоҳа зиёд аст.

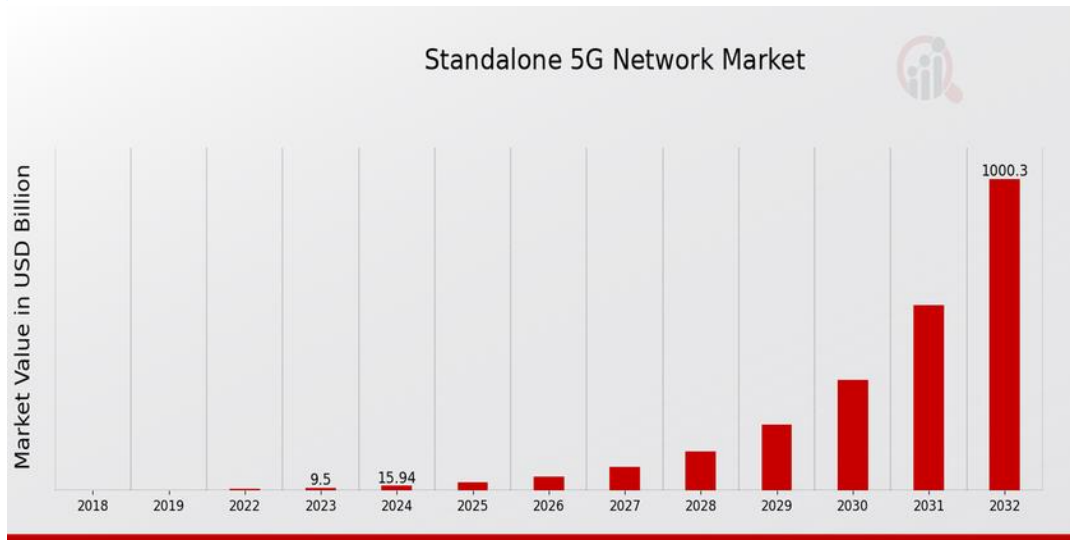
Дар соли 2024 бозори ҷаҳонии алоқаи моҳвораии 5G ба 4,91 миллиард доллар расид. Барои муқоиса, як сол пеш хароҷот дар ин соҳа 4,22 миллиард доллар арзёбӣ шуда буданд. Ҳамин тариқ, афзоиш 16% ба қайд гирифта шуд. Дар охири соли 2024, даромади сегменти мавриди назар 4,63 миллиард доллар арзёбӣ мешавад (расми 2).

Расми 2- Бозори ҷаҳонии алоқаи моҳвораии 5G

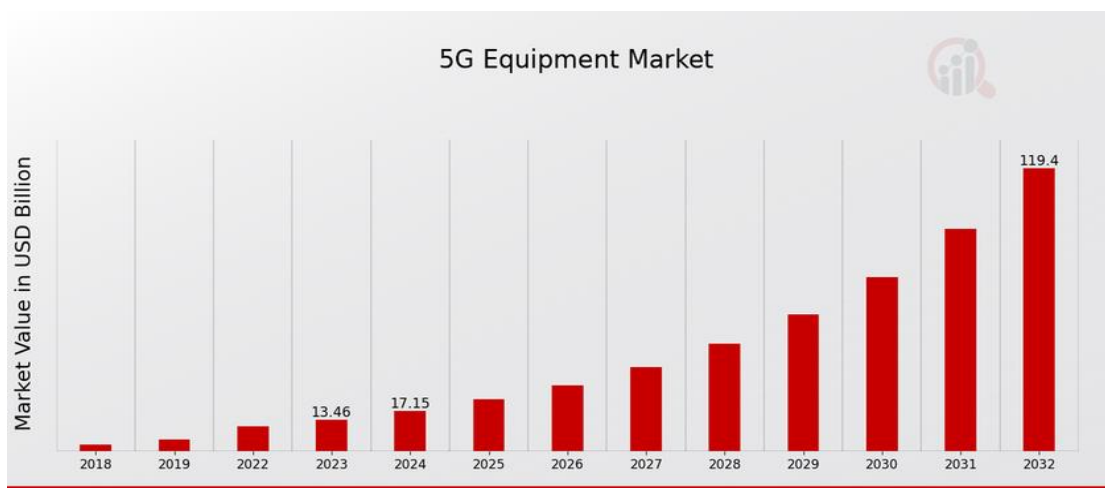
Фурӯши таҷҳизот барои шабакаҳои 5G дар ҷаҳон дар як сол 27% афзуда, 13,46 миллиард долларро ташкил дод.

Дар соли 2023 бозори ҷаҳонии таҷҳизот барои шабакаҳои 5G ба 13,46 миллиард доллар ва бозори ҷаҳонии шабакаҳои мустақили 5G ба 9,5 миллиард доллар расид. Барои муқоиса, як сол пеш хароҷот дар ин сегмент 5,67 миллиард долларро ташкил медод. Дар охири соли 2024 бозори ҷаҳонии шабакаҳои мустақили 5G ба 15,94 миллиард доллар мерасад расми 3.

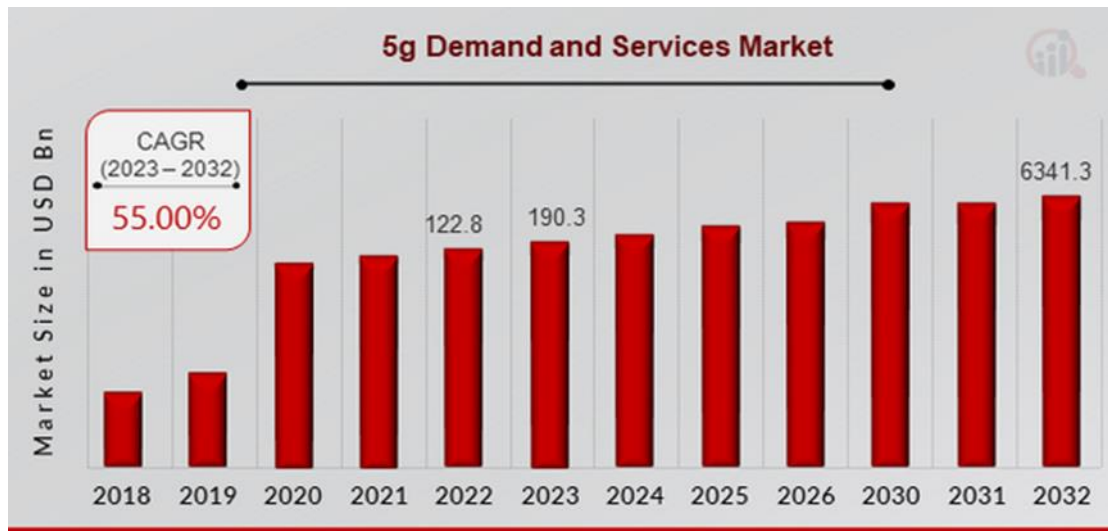
Расми 3.- Бозори ҷаҳонии таҷҳизот барои шабакаҳои 5G.

Тахмин меравад, ки фурӯши ҷаҳонии таҷҳизоти 5G дар соли 2024 тақрибан 17,15 миллиард доллуро ташкил хоҳад дод (расми 4). Ба гуфтаи таҳлилгарони Market Research Future, арзиши CAGR (суръати афзоиши солона) дар оянда 27,45% хоҳад буд. Ҳамин тариқ, то соли 2032 ҳаҷми саноат ба 119,4 миллиард доллар мерасад.[2]

Расми 4.- Фурӯши таҷҳизот барои шабакаҳои 5G дар ҷаҳон

Бозори ҷаҳонии хидматҳои 5G 50% афзоиш ёфта, аз 190 миллиард доллар гузашт расми 5. Дар охири соли 2023, бозори ҷаҳонии хидматҳои 5G ба 190,3 миллиард доллар расид. Барои муқоиса, як сол пеш аз хидматҳои мувофиқ 122,8 миллиард доллар даромад оварда буд. Тавре ки дар маводи таҳқиқоти Future Business Insights, ки дар соли 2024 нашр шудаанд, нисбат ба як сол 55% афзоиш ба қайд гирифта шуд ва дар оянда ин соҳаи саноат босуръат рушд хоҳад кард.

Расми 5. - Бозори ҷаҳонии хидматҳои 5G

Рушди 5G инчунин тавассути татбиқи қарорҳо барои шаҳрҳои интеллектуалӣ мусоидат мекунад: фаъолияти чунин хидматҳо бештар аз технологияҳои пешрафтаи коммуникатсионӣ вобаста аст. Системаҳои 5G имкон медиҳанд, ки сенсорҳои интеллектуалӣ, дастгоҳҳои пайваستшуда ва платформаҳои таҳлили маълумотро барои беҳтар кардани хидматҳои гуногуни шаҳр, аз платформаҳои идоракунии трафик то абзорҳои самаранокии энергия истифода баранд.

Дар охири соли 2023 бозори ҷаҳонии 5G ба 350,6 миллиард доллар расид, ки 40,9% тамоми даромади ҷаҳонии мобилиро ташкил медиҳад. Дар баробари ин, ҳиссаи 5G дар шумораи умумии пайваستҳои мобилӣ мунтазам меафзояд. GSMA аз ин маълумот дар моҳи июни соли 2024 огоҳ шуд.

Тибқи пажӯҳиш, ҳиссаи хароҷоти ҷаҳонии 5G дар соли 2022 39% ҳисоб шудааст. То соли 2030 ин рақам ба 91% мерасад. Дар Русия хароҷоти ширкат барои эҷоди таҷҳизоти телекоммуникатсионӣ, аз ҷумла 5G ва 6G, то соли 2030 ба 46 миллиард рубл мерасад.

Ба сокинони ҷумҳурии интернетии мобилӣ бо суръати 10 маротиба баландтар аз имкониятҳои шабакаи насли нави Pre-5G дар зиёда аз 40% пойгоҳҳои базавии 4G/LTE ширкати “МегаФон Тоҷикистон” ба қор дароварда шуд. Ин маънои онро дорад, ки суръати баланди интернетии мобилӣ қариб дар нисфи ҳудуде, ки дар он алоқаи 4G ширкати “МегаФон Тоҷикистон” мавҷуд мебошад, дастрас аст. Дар оянда технологияи мазкур тамоми шабакаи операторро фаро хоҳад гирифт.

Воридшавӣ сӯи тақомули техникӣ ҷиҳати таъминсозии муштариён бо сифати беҳтарини алоқа асос мегирад ва бо роҳандозии Pre-5G мо дар соҳаи интернетии босуръати мобилӣ инқилоби навбатиро дар кишвар ба амал меорем, яъне мо ба орзуҳои мизочони худ то ҳадди имкон ҷомаи амал мепӯшонем.

АДАБИЁТ

1. Зайнудинов С., Шамсов Ф.Т., Тулиев, М. С. Масъалаҳои мубрами рушди тичорати электронӣ /С. Зайнудинов, Ф.Т., Шамсов М.С. Тулиев // Паёми ДДТТ. Силсилаи илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва соҳибкорӣ. 2023. - № 2-2(45). - С. 60 - 68.

2. Исаев Р.С. Вопросы моделирования оказания электронных услуг в условиях цифровой экономики // Исаев Р.С., Тулиев М.С. Вестник Таджикского государственного университета права, бизнеса и политики. Серия общественных наук. 2020. № 2 (83). -С. 39-47.
3. Сайдуллаев У.Ў. Муаммоҳои гузариш ба шабакаҳои телекоммуникатсионии насли нав / У.Ў. Сайдуллаев // Вестник ПИТТУ имени академика М.С. Осими. 2020. №3 (16).- С. 16-21.
101. Сайдуллаев У.У. Перспективы внедрения системы 5G в Республике Таджикистан / У.У. Сайдуллаев // Ученые записки Худжандского государственного университета им. академика Б. Гафурова. Серия: Естественные и экономические науки. 2022. Т. 60. № 1.- С. 118-123.
4. Сайдуллаев У.Ў. Хусусиятҳои таҳлили иқтисодии фаъолият дар ширкатҳои телекоммуникатсионии / У.Ў. Сайдуллаев // Вестник ПИТТУ имени академика М.С. Осими. 2021. № 4 (21). -С. 87-95.
5. Сайдуллаев У.У., Абдуллозаде Д.Х. Особенности развития цифровых технологий в экономике / У.У. Сайдуллаев, Д.Х. Абдуллозаде // Ученые записки Худжандского государственного университета им. академика Б. Гафурова. Серия: Естественные и экономические науки. 2022. Т. 63. № 4.- С. 160-163.
6. Сангинов Х. Бизнеси электронӣ / Х. Сангинов // Маводҳои конфронси ҷумҳуриявии илмӣ - амалӣ «Муаммоҳои татбиқи технологияҳои информатсионӣ дар иқтисодиёт» Душанбе: ЭР-граф, 2014.- С. 192-196.

ПУЛҲОИ ЭЛЕКТРОНӢ ВА ПАРДОХТҲОИ ҒАЙРИНАҚДӢ: ҚУТБИ НАВИ НИЗОМИ МОЛИЯВИИ МУОСИР

Муминзода Ҳусейн Исмаи

Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон

Аннотатсия. Қабули густурдаи пулҳои электронӣ ва пардохтҳои ғайринақдӣ манзараи молиявии ҷаҳониро тағир дода, ҳамзамон ба истеъмолкунандагон ва соҳибкорон роҳат, амният ва самаранокиро пешкаш кард. Ин мақола стратегияҳои барои татбиқи бомуваффақияти ҳалли пардохтҳои электронӣ, тамаркуз ба мулоҳизаҳои калидӣ барои ҷонибҳои манфиатдор, аз ҷумла институтҳои молиявӣ, провайдерҳои технологӣ ва мақомоти танзимкунандаро омӯхтааст. Бо баррасии муҳити таҳаввулшавандаи танзимкунанда, пешрафтҳои технологӣ ва тағйир додани афзалиятҳои истеъмолкунандагон, ин ҳуҷҷат аҳамияти ҳамкорӣ ва навоарӣ дар қабул ва қабули усулҳои пардохти ғайринақдро таъкид мекунад. Стратегияҳо барои такмил додани инфрасохтор, мусоидат ба фарогирии молиявӣ ва кам кардани хатарҳои киберамният дар баробари нақши маъракаҳои огоҳии истеъмолкунандагон ва ҷаҳорҷӯби меъёрӣ дар таҳкими эътимод ва эътимод ба системаҳои пардохтҳои электронӣ баррасӣ мешаванд. Тавассути ҳамкориҳои сохторҳои давлатӣ, муассисаҳои молиявӣ ва провайдерҳои технологӣ, ҷонибҳои манфиатдор метавонанд аз таҷрибаи дастаҷамъии худ барои сохтани платформаҳои пардохтҳои бехатар, бозэтимод ва фарогир истифода баранд, ки ба ниёзҳои таҳаввулоти иқтисоди рақамӣ ҷавобгӯ бошанд.

Калидвожаҳо: пулҳои электронӣ, пардохтҳои ғайринақдӣ, технологияи молиявӣ, транзаксияҳои рақамӣ, инфрасохтори пардохт, фарогирии молиявӣ, чораҳои киберамният, пардохтҳои мобилӣ, пардохтҳои бидуни тамос, саводнокии молиявӣ, платформаҳои пардохт

Пулҳои электронӣ ва пардохтҳои ғайринақдӣ чузъҳои муҳими системаҳои молиявии муосир мебошанд, ки амалиёти бидуни мубодилаи физикии асъорро осон мекунанд.

Пулҳои электронӣ ба пули рақамӣ мансубанд, ки ба таври электронӣ, маъмулан тавассути дастгоҳҳои электронӣ ё системаҳо, ба монанди компютерҳо, смартфонҳо ё қортҳои махсусгардонидашуда нигоҳ дошта мешаванд. Ин аъсор аз ҷониби муассисаҳои молиявии танзимшаванда ё шахсони ваколатдор дода мешавад, ки аксар вақт аз ҷониби захираҳои аъсори фиат дастгирӣ карда мешаванд. Намунаҳои пулҳои электронӣ қортҳои пешпардохт, ҳамёнҳои рақамӣ ва аъсорҳои виртуалӣ ба монанди Bitcoin мебошанд.

Пардохтҳои ғайринақдӣ, аз тарафи дигар, доираи васеи муомилоти электрониро дар бар мегиранд, ки пули нақдро дар бар намегиранд. Ин муомилот ба усулҳои гуногуни электронӣ ва рақамӣ барои интиқоли арзиш байни тарафҳо таъя мекунанд. Усулҳои маъмулии пардохтҳои ғайринақдӣ аз қортҳои кредитӣ ва дебетӣ, интиқоли маблағҳои электронӣ (ба монанди пасандозҳои мустақим ва интиқоли пулӣ), барномаҳои пардохти мобилӣ, ҳамёнҳои рақамӣ ва системаҳои бонкии онлайн иборатанд.

Дар ҳоле ки пули электронӣ шакли мушаххаси пули рақамӣ аст, пардохтҳои ғайринақдӣ доираи васеи муомилоти электрониро ифода мекунанд. Ҳарду дар иқтисодиёти муосир нақшҳои муҳим мебозанд ва дар муомилоти молиявӣ роҳат, самаранокӣ ва бехатариро пешниҳод мекунанд ва ҳамзамон дар рақамисозӣ ва навоариҳои системаҳои молиявӣ саҳм мегузоранд[1].

Татбиқи стратегияҳои муассир дар ҷанбаҳои гуногуни тиҷорат ва молия, аз ҷумла қабул ва истифодаи пулҳои электронӣ ва пардохтҳои ғайринақдӣ муҳим аст. Дар зер баъзе сабабҳои асосӣ мавҷуданд, ки аҳамияти татбиқи стратегияҳои муассирро дар ин замина нишон медиҳанд:

Рақобатпазирии бозор: Дар манзараи босуръати рақамии имрӯза, корхонаҳо бояд бо пешниҳоди имконоти мувофиқ ва муассири пардохт ба мизочон рақобатпазир бошанд. Татбиқи стратегияҳои муассир барои пулҳои электронӣ ва пардохтҳои ғайринақдӣ ба корхонаҳо имкон медиҳад, ки интизориҳои муштариёро қонеъ созанд, дар бозор аҳамияти худро нигоҳ доранд ва худро аз рақибон фарқ кунанд [6,4,5].

Таҷрибаи муштариён: Стратегияҳои муассир таҷрибаи пардохти бефосила ва барои истифодабарандагонро барои муштариён таъмин мекунанд. Тавассути оптимизатсияи равандҳои пардохти электронӣ, корхонаҳо метавонанд қаноатмандии муштариён, садоқат ва нигоҳдории муштариёро баланд бардоранд. Таҷрибаи мусбати пардохт инчунин метавонад ба афзоиши тиҷорати тақрорӣ ва тавсияҳои мусбати даҳон оварда расонад.

Самаранокии амалиёт: Қабули пулҳои электронӣ ва усулҳои пардохти ғайринақдӣ муомилоти молиявиро ба тартиб медарорад ва равандҳои дастӣ, ки бо қоркарди пули нақд алоқаманданд, коҳиш медиҳад. Ин самаранокии амалиётро бехтар мекунад, хароҷоти маъмуриро коҳиш медиҳад, хатогиҳоро кам мекунад ва суръати транзаксияҳоро метезонад. Стратегияҳои муассир ҷараёнҳои қории пардохтро оптимизатсия мекунанд, ки дар натиҷа амалиёти ҳамвортар барои корхонаҳо оварда мерасонад.

Идоракунии хавф: Татбиқи стратегияҳои муассир ворид намудани ҷораҳои устувори амниятро барои муҳофизат аз қаллобӣ, вайронкунии маълумот ва ҳамлаҳои киберӣ дар бар мегирад. Бо сармоягузорӣ ба технологияҳои бехатари пардохт, протоколҳои рамзгузорӣ ва системаҳои ошкоркунии қаллобӣ, корхонаҳо метавонанд хатарҳои марбут ба пулҳои электронӣ ва пардохтҳои ғайринақдро коҳиш дода, ҳам маълумоти муштарӣ ва ҳам доройҳои молиявиро ҳифз кунанд.

Мутобиқати меъёрҳо: Риояи қоидаҳои молиявӣ ва стандартҳои соҳавӣ дар пулҳои электронӣ ва системаҳои пардохтҳои ғайринақдӣ муҳим аст. Стратегияҳои муассир огоҳ будан аз тағйироти танзимкунанда, риояи талаботҳои мутобиқат ва татбиқи назорати дохилиро барои таъмини амалияи ҳуқуқӣ ва ахлоқӣ дар бар мегиранд. Мутобиқшавӣ на танҳо хатарҳои

хукукиро коҳиш медиҳад, балки инчунин эътимод ва эътимодно дар байни муштарӣён ва мақомоти танзимкунанда эҷод мекунад.

Фароғирии молиявӣ: Стратегияҳои самаранок мусоидат ба фароғирии молиявӣ тавассути таъмини дастрасӣ ба пули электронӣ ва усулҳои пардохтҳои ғайринақдӣ барои тамоми кишрҳои чома, аз ҷумла аҳолии камбизоат мебошанд. Бо фароҳам овардани дастрасӣ ба хидматҳои молиявии рақамӣ, корхонаҳо ва муассисаҳои молиявӣ метавонанд ба шахсони воқеӣ ва тижоратӣ тавонмандӣ диҳанд, ба рушди иқтисодӣ мусоидат кунанд ва вобастагӣ ба муомилоти пули нақдро коҳиш диҳанд [2].

Навоарӣ ва мутобикшавӣ: Татбиқи стратегияҳои муассир инноватсия ва мутобикшавӣ ба тамоюлҳои бозор ва пешрафти технологӣ мусоидат мекунад. Бо арзёбии пайвасти эҳтиёҷоти муштарӣён, мониторинги пешрафтҳои соҳа ва истифодаи технологияҳои нав, корхонаҳо метавонанд пешниҳодҳои пардохти электронии худро мутобик созанд, то пеш аз хатти худ бимонанд ва аз имкониятҳои нав истифода баранд.

Хулоса, татбиқи стратегияҳои муассир дар пулҳои электронӣ ва пардохтҳои ғайринақдӣ барои нигоҳ доштани рақобат, баланд бардоштани таҷрибаи муштарӣён, баланд бардоштани самаранокии амалиёт, идоракунии хавфҳо, таъмини риояи меъёрҳо, мусоидат ба фароғирии молиявӣ ва рушди инноватсия муҳим аст. Соҳибкдороне, ки банақшагирии стратегӣ ва иҷроиро дар ин самт авлабият медиҳанд, барои пешрафт дар иқтисоди рақамӣ ва қонё кардани ниёзҳои таҳаввулоти муштарӣён ва ҷонибҳои манфиатдор мавқеи беҳтар доранд.

Усулҳои пардохтҳои ғайринақдӣ торафт гуногун ва мураккабтар шуда, ба истеъмолкунандагон ва корхонаҳо доираи васеи имконоти анҷом додани транзаксияҳои электронӣ пешниҳод мекунад. Инҳоянд баъзе намудҳои маъмултарини усулҳои пардохти ғайринақдӣ:

Кортҳои кредитӣ: Кортҳои кредитӣ барои хариди ҳам онлайн ва ҳам дар мағоза ба таври васеъ истифода мешаванд. Онҳо ба истеъмолкунандагон имкон медиҳанд, ки аз як муассисаи молиявӣ то лимити муайяни кредитӣ бо ўҳдадории баргардонидани маблағи қарзи гирифташуда бо ҳама гуна фоизҳои ҳисобшуда қарз гиранд. Кортҳои кредитӣ бароҳатӣ, хусусиятҳои амниятӣ пешниҳод мекунад ва аксар вақт бо барномаҳои мукофотпулӣ, аз қабили *cashback* ё мукофотҳои сафар меоянд.

Кортҳои дебетӣ: Кортҳои дебетӣ ба суратҳисоби чекӣ ё пасандозӣ алоқаманданд ва ба корбарон имкон медиҳанд, ки тавассути дастрасӣ ба маблағ аз ҳисоби бонкии худ харидорӣ кунанд. Баръакси картҳои кредитӣ, картҳои дебетӣ гирифтани пулро дар бар намегиранд ва харидҳо мустақиман аз бақияи мавҷуда дар суратҳисоби алоқаманд тарҳ карда мешаванд. Кортҳои дебетӣ одатан барои муомилоти ҳаррӯза ва гирифтани банкоматҳо истифода мешаванд.

Ҳамёнҳои рақамӣ: Ҳамёнҳои рақамӣ, ки ҳамчун ҳамёнҳои мобилӣ ё ҳамёнҳои электронӣ маъруфанд, барномаҳои мебошанд, ки маълумоти корти пардохт, картҳои вафодорӣ ва дигар маълумоти ҳассосро дар дастгоҳи мобилӣ беҳатар нигоҳ медоранд. Онҳо ба корбарон имкон медиҳанд, ки тавассути смартфонҳо ё дигар дастгоҳҳои мувофиқ пардохт кунанд. Провайдерҳои машҳури ҳамёни рақамӣ Apple Pay, Google Pay, Samsung Pay ва PayPal мебошанд.

Интиқоли бонкӣ: Интиқоли бонкӣ интиқоли электронии маблағҳоро байни суратҳисобҳои бонкӣ ё дар дохили як муассисаи молиявӣ (интиқоли дохилӣ) ё байни бонкҳои гуногун (интиқоли беруна) дар бар мегирад. Интиқоли бонкиро метавон онлайн, тавассути барномаҳои бонкии мобилӣ ё шахсан дар филиалҳои бонк оғоз кард. Онҳо одатан барои мақсадҳои гуногун, аз ҷумла пардохти векселҳо, фиристодани пул ба оила ва дӯстон ва хариди калон истифода мешаванд.

Интиқоли Фондҳои электронӣ (EFT): Интиқоли фондҳои электронӣ категорияи васеи усулҳои пардохти электрониро дар бар мегирад, ки интиқоли маблағро аз як суратҳисоб ба суратҳисоби дигар дар бар мегирад. Ба ин интиқолҳои автоматии клиринг (ACH), интиқоли

пул, пасандозҳои мустақим ва пардохтҳои электрони ҳисоб дохил мешаванд. EFTs барои коркарди музди меҳнат, пардохтҳои тақрорӣ ва муомилоти тижорӣ ба таври васеъ истифода мешаванд.

Кортҳои пешпардохт: Кортҳои пешпардохт кортҳои пардохтии дубора боркунӣ мебошанд, ки бо маблағи пешакӣ маблағгузорӣ карда мешаванд. Онҳо ба кортҳои дебетӣ монанд қор мекунанд, аммо ба суратҳисоби бонкӣ алоқаманд нестанд. Кортҳои пешпардохт одатан ҳамчун кортҳои тўхфа, кортҳои сафар ё барои мақсадҳои бучетӣ истифода мешаванд. Онҳо бароҳатӣ ва амниятро пешниҳод мекунанд, зеро онҳо метавонанд ҳамчун кортҳои кредитӣ ё дебетӣ бидуни хатари пардохти овердрафт истифода шаванд.

Барномаҳои пардохти мобилӣ: Барномаҳои пардохти мобилӣ ба қорбарон имкон медиҳанд, ки тавассути смартфонҳо ё планшетҳои худ, аксар вақт тавассути скан кардани рамзҳои QR, ламс кардани терминалҳои бо NFC ҷаъол ё ворид кардани маълумоти гиранда пардохт кунанд. Ин барномаҳо метавонанд аз ҷониби муассисаҳои молиявӣ, ширкатҳои технологӣ ё фурушандагон пешниҳод карда шаванд ва метавонанд хусусиятҳои иловагӣ ба монанди пардохтҳои ҳамсол ба ҳамсол ба ҳамсол, тақсими векселҳо ва муқофотҳои вафодорӣ пешниҳод кунанд.

Асъорҳои криптовалюта: Асъори криптовалюта, аз қабيلي Bitcoin, Ethereum ва Litecoin, асъорҳои рақамӣ ё виртуалӣ мебошанд, ки криптографияро барои муомилоти амн ва ғайримарказӣ истифода мебаранд. Онҳо дар технологияи blockchain қор мекунанд ва метавонанд барои хариди онлайн, мақсадҳои сармоягузорӣ ва транзаксияҳои фаромарзӣ истифода шаванд. Криптовалютаҳо муомилоти зуд ва бидуни сарҳадро бо хирочи камтар дар муқоиса бо усулҳои анъанавии пардохт пешниҳод мекунанд [3].

Инҳо танҳо баъзе аз намудҳои зиёди усулҳои пардохти ғайринақдӣ мебошанд, ки имрӯз дастрасанд, ки ҳар як маҷмӯи хусусиятҳо, бартариятҳо ва ҷораҳои амниятии худро барои қонё қардани ниёзҳои гуногуни истеъмолкунандагон ва тижорат дар ҷаҳони афзоиандаи рақамӣ пешниҳод мекунад.

Пулҳои электронӣ ва пардохтҳои ғайринақдӣ бартариҳои зиёд пешниҳод мекунанд, аммо онҳо инчунин бо маҷмӯи мушкilotи худ меоянд. Биёед ҳарду ҷанбаро таҳқиқ кунем:

Афзалиятҳо:

Бароҳатӣ: Пулҳои электронӣ ва пардохтҳои ғайринақдӣ бароҳатии беҳамто пешкаш мекунанд. Муомилот мумкин аст дар вақти дилхоҳ, дар ҳама ҷо, бидуни интиқоли пули нақд анҷом дода шаванд. Ин роҳат махсусан барои хариди онлайн ва ҳангоми сафар муфид аст.

Суръат: Пардохтҳои электронӣ нисбат ба муомилоти анъанавии қоғазӣ хеле зудтар қоркард мешаванд. Маблағҳо метавонанд тақрибан дар як лаҳза интиқол дода шаванд, ки ба қорхонаҳо имкон медиҳад, ки пардохтҳоро зуд гиранд ва истеъмолкунандагон бидуни таъхир ба мол ва хидматҳо дастрасӣ пайдо кунанд.

Амният: Пардохтҳои ғайринақдӣ аксар вақт бо хусусиятҳои устувори амниятӣ, аз қабيلي рамзгузорӣ, токенизатсия ва аутентификатсияи бисёрфакторӣ меоянд. Ин аз қаллобӣ, дуздӣ ва қалбакӣ муҳофизат карда, ҳам барои истеъмолкунандагон ва ҳам барои тижорат оромии бештар фароҳам меорад.

Баҳисобгирии муҳосибӣ: Пардохтҳои электронӣ сабтҳои рақамии транзаксияҳоро эҷод мекунанд, ки ба қорхонаҳо ва шахсони алоҳида пайгирии хароҷот, идоракунии молия ва мувофиқ қардани ҳисобҳоро осонтар мекунад. Ин раванҷҳои баҳисобгирии муҳосибӣ содда мекунад ва хатари хатогиҳои марбут ба баҳисобгирии дастӣ кам мекунад.

Фарогирии молиявӣ: Пулҳои электронӣ ва пардохтҳои ғайринақдӣ метавонанд тавассути фароҳам овардани дастрасӣ ба хизматрасониҳои бонкӣ ва молиявӣ барои аҳолии камбизоат ба фарогирии молиявӣ мусоидат кунанд. Барномаҳои пардохтҳои мобилӣ ва ҳамёнҳои рақамӣ, баҳусус, ба шахсони воқеие, ки суратҳисобҳои анъанавии бонкӣ надоранд, имкон медиҳанд, ки дар иқтисоди расмӣ ширкат кунанд.

Сарфаи харочот: Қабули усулҳои пардохти электронӣ метавонад боиси сарфаи харочот барои корхонаҳо бо роҳи коҳиш додани эҳтиёҷоти коркарди дастӣ, ҳуччатгузорию қоғазӣ ва инфрасохтори физикии марбут ба коркарди пули нақд гардад. Илова бар ин, пардохтҳои электронӣ аксар вақт дар муқоиса бо усулҳои анъанавии пардохт ҳаққи камтар доранд.

Мушкилот:

Хатарҳои амниятӣ: Сарфи назар аз пешрафтҳо дар технологияҳои амниятӣ, пардохтҳои электронӣ ба таҳдидҳои киберамният, аз ҷумла ҳакерӣ, фишинг ва ҳамлаҳои нармафзори зараровар осебпазир боқӣ мемонанд. Ҳифзи маълумоти ҳассоси молиявӣ ва кам кардани хатари вайрон кардани маълумот сармоягузорию доимию ба чораҳои амниятӣ киберӣ талаб мекунад.

Монеаҳои технологӣ: На ҳама ба технологияе, ки барои иштирок дар пулҳои электронӣ ва пардохтҳои ғайринақдӣ заруранд, дастрасӣ доранд. Пайвасти маҳдуди интернет, набудани смартфонҳо ё компютерҳо ва монетаҳои саводнокии технологӣ метавонанд ба фарзандхондӣ, бахусус дар деҳот ё минтақаҳои аз ҷиҳати иқтисодӣ камбизоат монета шаванд.

Мутобиқати танзим: Манзараи танзимкунандаи пули электронӣ ва пардохтҳои ғайринақдӣ мураккаб аст ва бояд тағир ёбад. Соҳибкорон бояд як қатор талаботҳои қонуниро паймоиш кунанд, аз ҷумла қоидаҳои зидди шустушӯи пул (AML), талаботи муштарию шумо (KYC) ва қонунҳои ҳифзи маълумотро донанд, ки метавонанд аз рӯи қаламрав ва соҳа фарқ кунанд.

Қаллобӣ ва баргاردонидани пардохтҳо: Сарфи назар аз чораҳои амниятӣ, пардохтҳои электронӣ то ҳол ба амалҳои қаллобӣ, аз қабилӣ транзаксияҳои беиҷозат, дуздӣ шахсият ва бозпардохтҳо осебпазиранд. Ҳалли бахшҳо ва ҷаброни зараре, ки дар натиҷаи муомилоти қаллобӣ ба амал меояд, метавонад ҳам барои тижорат ва ҳам барои истеъмолкунандагон вақт ва хароҷотро талаб кунад.

Вобастагӣ аз инфрасохтор: Пардохтҳои электронӣ ба пайвасти боэътимоди интернет, нерӯи барқ ва инфрасохтори рақамӣ амалкунанда таъя мекунад. Қатъи ин ҳадамотҳои муҳим, ҳоҳ бо сабаби офатҳои табиӣ, ҳамлаҳои киберӣ ё ноқомии техникӣ, метавонад системаҳои пардохтро ҳалалдор созад ва ба муомилоти молиявӣ ҳалал расонад.

Тақсими рақамӣ: Нобаробарии рақамӣ ба нобаробарии дастрасӣ ба технология ва малақаҳои саводнокии рақамӣ дар байни гурӯҳҳои гуногуни демографӣ ишора мекунад. Онҳое, ки аз тариқи рақамӣ хориҷ шудаанд, аз қабилӣ қалонсолон, шахсони камдаромад ва ҷамоатҳои деҳот, метавонанд бо монетаҳо барои дастрасӣ ва истифодаи усулҳои пардохти электронӣ рӯбарӯ шаванд.

Дар маҷмӯъ, дар ҳоле ки пулҳои электронӣ ва пардохтҳои ғайринақдӣ бартариҳои зиёд пешкаш мекунад, ҳалли мушкилоти марбут ба ҳамкории ҳукуматҳо, муассисаҳои молиявӣ, провайдерҳои технологӣ ва мақомоти танзимкунанда барои қафолат додани он, ки системаҳои молиявии рақамӣ беҳатар, фарогир ва барои ҳама дастрас бошанд, талаб мекунад.

АДАБИЁТ

1. Вализода Ш.Ш. Мукамалгардонии низоми пардохтии ғайринақдӣ ҳамчун омили рушди иқтисодиёти рақамӣ: дис. ... ном. илм. иқт: 08.00.07 / Вализода Шавқат Шаробудин. – Душанбе. – 2023. – 197 с.
2. Курьянова И. В. Механизм безналичных розничных расчетов в условиях трансформации платежных систем: автореф. дис. д-ра экон. наук: 08.00.10 / Курьянова И. В Санкт-Петербург – 2020. – 52 с.
3. Мамадалиев Ф. С. Теоретические вопросы и особенности функционирования теневой экономики в переходной экономике Республики Таджикистан / автореферат на соискание ученой степени кандидата экономических наук. 2011 г. – 50 с.

4. Муминзода, М.Н. Механизмҳои дастгирии давлатии баҳши соҳибкорӣ (дар мисоли Ҷумҳурии Тоҷикистон) / М. Н. Муминзода // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Баҳши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2023. – С 11. – С. 82-88. – EDN BDCCMQ.
5. Муминзода, М.Н. Исследование правовой основы налоговой политики в сфере предпринимательства по законодательству Республики Таджикистан / М.Н. Муминзода, Н.И. Муминзода // Вестник Таджикского государственного университета коммерции. – 2023. – № 1(45). – С. 351-360. – EDN CBIUVW.
6. Муминзода, Н.И. Правовые основы международного туризма / Н.И. Муминзода, М.Н. Муминзода // Вестник Таджикского государственного университета коммерции. – 2023. – № 2-2(47). – С. 303-313. – EDN OWXXHN.

РОЛЬ УНИВЕРСИТЕТСКИХ ТЕХНОПАРКОВ В ИННОВАЦИОННОМ РАЗВИТИИ И ТРУДОУСТРОЙСТВЕ ВЫПУСКНИКОВ ТАДЖИКИСТАНА

Холов Хикматулло, соискатель кафедры экономической теории и мировой экономики Российско-Таджикский (Славянский) университет. 734025, Республика Таджикистан, Душанбе, ул. М. Турсунзаде, 30.
Email: azimovich.azim@inbox.ru

Аннотация. Статья посвящена анализу роли университетских технопарков в инновационном развитии и трудоустройстве выпускников в Республике Таджикистан. Рассматривается значимость технопарков как инструмента интеграции науки, образования и бизнеса, способствующего коммерциализации научных разработок и созданию новых рабочих мест. Особое внимание уделено зарубежному опыту, включая примеры из Грузии, Азербайджана и Узбекистана, что позволяет выявить ключевые проблемы и перспективы развития технопарков в Таджикистане. В работе подчеркивается необходимость модернизации инфраструктуры, усиления государственной поддержки и развития взаимодействия между вузами и бизнесом для формирования устойчивой инновационной экосистемы. Предложены рекомендации по решению выявленных проблем, направленные на повышение конкурентоспособности экономики и профессиональной подготовки выпускников.

Ключевые слова: университетские технопарки, инновационное развитие, трудоустройство выпускников, интеграция науки и бизнеса, коммерциализация исследований, инновационная экосистема, государственная поддержка, зарубежный опыт.

Университетские технопарки становятся важным инструментом интеграции науки и бизнеса, способствуя инновационному развитию страны и предоставляя возможности для профессиональной реализации выпускников высших учебных заведений [1]. В условиях глобальных экономических изменений и быстрого развития цифровых технологий актуальность создания эффективных инновационных центров как в развитии технологического потенциала, так и в повышении уровня занятости выпускников, становится неоспоримой [2]. Исследование посвящено анализу влияния университетских технопарков на инновационное развитие и трудоустройство выпускников в Республике Таджикистан. В работе рассматриваются теоретические аспекты формирования технопарков, их роль в развитии инновационного потенциала, а также зарубежный опыт, в частности, примеры из

Грузии, Азербайджана и Узбекистана, что позволяет выявить ключевые проблемы и перспективы развития данной сферы в Таджикистане.

Особое внимание уделяется анализу текущего состояния университетских технопарков, выявлению недостатков инфраструктуры, кадровых проблем, а также законодательных и организационных аспектов, влияющих на их эффективность. Исследование опирается на сравнительный анализ зарубежного опыта и актуальных исследований, демонстрируя значимость активизации государственной поддержки, формирования научно-технологической базы и создания благоприятной деловой среды для устойчивого развития инновационной экосистемы в Таджикистане [3].

Роль университетских технопарков в инновационном развитии

Университетские технопарки выполняют несколько ключевых функций в системе инновационной инфраструктуры:

Интеграция науки, образования и бизнеса. Технопарки объединяют исследовательские институты, университеты и коммерческие предприятия, что способствует активной коммерциализации разработок и ускоренной трансформации научных результатов в инновационные продукты [4]. Это особенно важно для развития экономики знаний, где основное конкурентное преимущество заключается в способности эффективно использовать интеллектуальный потенциал страны [5].

Поддержка стартапов и малых инновационных предприятий. Технопарки создают условия для развития предпринимательской активности среди молодых ученых и выпускников, предоставляя им доступ к современному оборудованию, экспертным консультациям и финансовым ресурсам для реализации собственных проектов [6]. Эта поддержка способствует созданию новых рабочих мест и формированию самостоятельных технологических компаний, что в дальнейшем положительно сказывается на национальной экономике.

Развитие инфраструктуры для исследовательской деятельности. На базе университетских технопарков создаются специализированные исследовательские центры, лаборатории и технологические стенды, что позволяет проводить междисциплинарные исследования и реализовывать масштабные научно-исследовательские проекты [7]. Такой подход обеспечивает комплексное развитие научных направлений и ускоряет процесс внедрения инноваций.

Стимулирование экономического роста через инновации. Применение передовых технологий и разработок, полученных в университетских технопарках, приводит к повышению конкурентоспособности продукции, улучшению качества технологических процессов и, как следствие, к экономическому росту [8]. Инновационные решения способствуют преодолению структурных дисбалансов экономики, стимулируют диверсификацию производства и создают прочную основу для устойчивого развития. Таким образом, университетские технопарки являются не только платформой для взаимодействия науки и бизнеса, но и мощным толчком для ускоренного развития инновационного потенциала страны. В условиях современной глобальной конкуренции успешное функционирование технопарков может стать ключевым фактором достижения стратегических целей, таких как повышение уровня занятости, развитие высокотехнологичного производства и привлечение инвестиций [9].

Влияние технопарков на трудоустройство выпускников

Одним из наиболее значимых эффектов функционирования университетских технопарков является повышение уровня трудоустройства выпускников высших учебных заведений. Этот процесс происходит за счет нескольких взаимосвязанных факторов:

Формирование профессиональных компетенций. Университетские технопарки предоставляют студентам и выпускникам возможность применять полученные знания на практике, участвуя в междисциплинарных проектах и исследованиях. Это позволяет им

приобрести уникальные навыки, востребованные на рынке труда [10]. Современные технологические центры способствуют развитию кросс-функциональных компетенций, что особенно важно для конкурентного преимущества молодых специалистов.

Создание собственных стартапов. В рамках технопарков студенты имеют возможность реализовать собственные идеи и проекты, что нередко приводит к созданию новых компаний и появлению дополнительных рабочих мест [11]. Поддержка со стороны университетов, экспертов и инвесторов способствует формированию инновационной предпринимательской среды. Таким образом, выпускники не только находят работу в существующих компаниях, но и становятся инициаторами экономического роста, создавая собственное дело.

Улучшение взаимодействия с работодателями. Технопарки способствуют налаживанию тесных связей между научными учреждениями, университетами и представителями бизнеса. Это позволяет выпускникам получать актуальную информацию о потребностях рынка труда, участвовать в программах стажировок и практических занятий, а также легче адаптироваться к требованиям современной экономики [12]. Прямое сотрудничество с предприятиями значительно повышает шансы на трудоустройство и карьерный рост молодых специалистов.

Развитие инфраструктуры поддержки выпускников. На базе технопарков создаются специальные центры карьерного консультирования, организуются мастер-классы, тренинги и семинары по вопросам профессионального развития. Такие формы поддержки помогают выпускникам быть в курсе последних тенденций в сфере технологий и быстро интегрироваться в профессиональное сообщество [13]. Кроме того, развитие инновационной инфраструктуры обеспечивает повышение квалификации и переквалификацию специалистов в условиях стремительных изменений рынка труда.

Таким образом, университетские технопарки играют ключевую роль в формировании современного рынка труда, способствуют повышению уровня профессиональной подготовки и создают новые возможности для трудоустройства молодых специалистов. В условиях динамично развивающейся экономики эти центры становятся важным звеном в системе взаимодействия образовательных учреждений и бизнеса, способствуя не только развитию инновационного потенциала, но и устойчивости социально-экономического развития страны.

Зарубежный опыт и сравнительный анализ

Для выработки эффективных стратегий развития университетских технопарков в Таджикистане целесообразно проанализировать зарубежный опыт, в частности, примеры из Грузии, Азербайджана и Узбекистана.

Университетские технопарки в Грузии

В Грузии технопарки играют важную роль в поддержке инноваций и развитии высокотехнологичных отраслей. Например, Технопарк Грузии, созданный в Тбилиси под эгидой Агентства по инновациям и технологиям Грузии (GITA), объединяет стартапы, исследовательские центры и бизнес, предоставляя современную инфраструктуру, включая лаборатории, учебные центры и пространства для совместной работы [14]. Исследования показывают, что: «...ключевая цель таких технопарков – стимулирование конкурентоспособности и создание новых рабочих мест через поддержку инновационных проектов и привлечение инвестиций» [15]. Или же: «...GITA активно содействует развитию стартапов и молодых предпринимателей, организуя форумы и молодежные саммиты, что способствует раскрытию талантов и коммерциализации идей» [16]. Однако, «...ограниченное финансирование и необходимость дальнейшего развития законодательной базы остаются вызовами для полной реализации потенциала технопарков в Грузии» [17].

Технологические парки Азербайджана

Азербайджанский опыт создания технологических парков демонстрирует, что: «регионы, обладающие значительным научным потенциалом, могут успешно использовать

технопарки как инструмент развития инноваций» [18]. Однако исследования показывают, что существенные различия в уровне инновационного потенциала между регионами страны влияют на эффективность создания таких центров. Например, в ряде регионов отсутствуют достаточные предпосылки для создания технопарков — наличие крупных исследовательских учреждений, квалифицированного персонала и современной инфраструктуры. Вместе с тем, «те технопарки, которые получили полноценную поддержку от государства и региональных органов, показали высокие результаты в коммерциализации научных разработок и создании новых рабочих мест» [19].

Инновационные центры и развитие человеческого капитала в Узбекистане

Узбекистан в своих стратегиях по развитию цифровой экономики и человеческого капитала демонстрирует интеграцию образовательных реформ с поддержкой инновационных структур, включая технопарки. Главным направлением является использование возможностей цифровых технологий и интеграция образовательного процесса с современными научными разработками [20]. Государственные инициативы, направленные на модернизацию высшего образования и создание благоприятного климата для развития инноваций, способствуют формированию высококвалифицированных кадров, что является основой для дальнейшего развития инновационной экономики [21]. Пример Узбекистана актуален для Таджикистана, поскольку подобные меры позволят повысить эффективность работы университетских технопарков, направленных на трудоустройство выпускников.

Сравнительный анализ зарубежных моделей

Ниже приведена сравнительная таблица, демонстрирующая основные параметры функционирования технопарков в Грузии, Азербайджане и Узбекистане.

Таблица 1. Сравнительный анализ параметров функционирования технопарков в Грузии, Азербайджане и Узбекистане

Параметр	Грузия	Азербайджан	Узбекистан
Инфраструктура	Современные лаборатории, учебные центры, коворкинги [14]	Региональные различия, недостаток крупных центров	Создается на основе реформ в образовательной сфере
Законодательная поддержка	Требуется дальнейшее развитие правового поля [17]	Частичные меры, требуются системные изменения	Активно внедряются меры поддержки инноваций
Финансирование и инвестиционная привлекательность	Ограниченное финансирование, фокус на стартапы [15]	Слабая инвестиционная привлекательность в некоторых регионах	Привлечение инвестиций через государственные программы
Связь с высшими учебными заведениями	Высокий потенциал для интеграции науки и бизнеса [16]	Ограниченные возможности в отдельных регионах	Сильное взаимодействие благодаря реформам [20]

Анализ зарубежного опыта показывает, что успешное функционирование технопарков зависит от комплексного подхода, включающего развитие инфраструктуры, совершенствование законодательного регулирования и активное участие высших учебных заведений в инновационной деятельности [22]. В частности, интеграция университетских ресурсов с потребностями рынка труда позволяет создать благоприятные условия для освоения новых технологий и повышения конкурентоспособности выпускников.

Ниже приведена диаграмма, иллюстрирующая процесс формирования инновационной экосистемы с участием университетских технопарков:

Рисунок 1. Процесс формирования инновационной экосистемы через университетские технопарки

На рисунке показан циклический характер взаимодействия между университетским образованием, научными исследованиями, коммерциализацией инновационных проектов и созданием новых рабочих мест. Такой системный подход позволяет выстроить эффективную модель инновационного развития, где каждый элемент влияет на общий результат, способствуя устойчивому экономическому росту.

Проблемы и вызовы в развитии университетских технопарков в Таджикистане

Несмотря на значительный потенциал, развитие университетских технопарков в Республике Таджикистан сталкивается с рядом существенных проблем и вызовов: **Недостаточная инфраструктура исследований.**

Отсутствие современных исследовательских лабораторий, недостаток специализированного оборудования и слабая материальная база ограничивают возможности проведения качественных научных исследований, что негативно сказывается на результативности технопарков [23]. Для эффективной интеграции науки и бизнеса требуется создание современной инфраструктуры, способной удовлетворить потребности в проведении междисциплинарных исследований.

Низкий уровень финансовой поддержки. Ограниченные инвестиционные возможности и недостаточное финансирование инновационных проектов представляют серьезное препятствие для развития технопарков [24]. В отличие от зарубежного опыта, где государственная поддержка и привлечение иностранных инвестиций играют важную роль, в Таджикистане наблюдается дефицит финансовых ресурсов, что затрудняет создание и функционирование инновационных центров.

Кадровый дефицит и недостаток квалифицированных специалистов. Высокая конкуренция на международном рынке труда приводит к оттоку молодых специалистов за рубеж, что негативно сказывается на доступности квалифицированных кадров для работы в инновационной сфере [25]. Кроме того, система высшего образования нуждается в модернизации для формирования практических навыков, соответствующих требованиям современного рынка. Система подготовки специалистов требует тесного сотрудничества с

представителями бизнеса и научных учреждений для адаптации образовательных программ к реалиям экономики.

Слабое взаимодействие между вузами и бизнесом. В Таджикистане существует разобщенность между академическими институтами и коммерческими структурами, что препятствует эффективной передаче знаний и технологий [26]. Необходимость создания механизмов сотрудничества и обмена опытом является одной из ключевых задач, позволяющих повысить эффективность технопарков и обеспечить востребованность выпускников на рынке труда.

Нестабильность правовой базы и недостаточная государственная поддержка. Законодательное регулирование деятельности технопарков в Таджикистане требует значительных изменений для создания благоприятного правового поля [27]. Недостаточная координация между различными ветвями власти и отсутствие четко определенных механизмов поддержки инновационных проектов создают дополнительные барьеры для развития технопарков.

Ограниченность научно-исследовательской базы. В крупных зарубежных технопарках научная база организована на высоком уровне за счет тесного сотрудничества с ведущими исследовательскими центрами, чего часто не хватает в Таджикистане [28]. Ограниченный доступ к современным технологиям, низкий уровень инвестиций в НИОКР и недостаточная интеграция исследовательских институтов с высшими учебными заведениями снижают возможности для создания конкурентоспособных инновационных проектов. Таким образом, проблемы, с которыми сталкиваются университетские технопарки в Таджикистане, являются многоаспектными и требуют системного подхода для их преодоления. Основными задачами являются модернизация инфраструктуры исследований, повышение уровня государственной поддержки, развитие механизмов взаимодействия между академическими учреждениями и бизнесом, а также совершенствование образовательных программ.

Рекомендации для повышения эффективности технопарков

Для решения выявленных проблем и повышения эффективности университетских технопарков в Республике Таджикистан предлагаются следующие рекомендации:

- **Модернизация исследовательской инфраструктуры:**
 - Заключение партнерских соглашений с ведущими международными научными центрами;
 - Привлечение инвестиций для оснащения лабораторий современным оборудованием;
 - Создание совместных исследовательских проектов между вузами и промышленными предприятиями [29].
- **Разработка и внедрение новых образовательных программ:**
 - Пересмотр учебных программ с учетом требований современного рынка труда;
 - Организация практических стажировок, мастер-классов и тренингов на базе технопарков;
 - Внедрение междисциплинарных образовательных программ, способствующих развитию инновационного мышления у студентов [30].
- **Усиление взаимодействия между вузами и бизнесом:**
 - Создание совместных научно-производственных центров для коммерциализации результатов исследований;
 - Разработка механизмов стимулирования сотрудничества через грантовые программы и налоговые льготы;
 - Организация регулярных конференций и форумов для обмена опытом между представителями академических кругов и бизнеса [31].
- **Обеспечение стабильной государственной поддержки:**

- Модернизация законодательства для создания благоприятного инновационного климата;
- Увеличение бюджетных ассигнований на развитие научных исследований и поддержки инноваций;
- Введение специальных программ по поддержке университетских технопарков, направленных на привлечение инвестиций и создание рабочих мест [32].
- **Развитие кадрового потенциала:**
 - Программа по привлечению высококвалифицированных специалистов и возвращению научных кадров, уехавших за границу;
 - Создание условий для повышения квалификации преподавателей и исследователей через участие в международных образовательных программах;
 - Разработка системы менторства, позволяющей опытным специалистам передавать знания молодому поколению [33].
- **Формирование устойчивой инновационной экосистемы:**
 - Стимулирование создания совместных центров инновационной деятельности при вузах;
 - Интеграция работы технопарков в общенациональные программы развития цифровой экономики;
 - Создание специализированных платформ для обмена информацией между участниками инновационного процесса (вузами, бизнесом, государственными структурами) [34].
- **Использование передовых зарубежных практик:**
 - Анализ успешных моделей функционирования технопарков в Грузии, Азербайджане и Узбекистане для адаптации лучших практик под специфику Таджикистана;
 - Создание пилотных проектов, позволяющих апробировать новые организационные модели и механизмы взаимодействия между участниками инновационного процесса [35].

Ниже приведена таблица, суммирующая основные рекомендации по совершенствованию работы университетских технопарков в Таджикистане.

Таблица 2. Основные рекомендации по повышению эффективности университетских технопарков в Таджикистане

Рекомендация	Конкретные меры и действия
Модернизация инфраструктуры	Партнерство с международными центрами, обновление оборудования, совместные НИОКР [29]
Разработка образовательных программ	Пересмотр учебных планов, организация стажировок, междисциплинарные курсы [30]
Усиление взаимодействия с бизнесом	Создание исследовательских центров, грантовые программы, налоговые льготы [31]
Обеспечение государственной поддержки	Модернизация законодательства, увеличение финансирования, специальные программы [32]
Развитие кадрового потенциала	Привлечение специалистов, повышение квалификации, менторские программы [33]
Формирование инновационной экосистемы	Интеграция в цифровую экономику, создание информационных платформ, совместные центры [34]
Использование зарубежного опыта	Анализ лучших практик, пилотные проекты, адаптация успешных моделей [35]

Реализация данных мер позволит не только создать благоприятные условия для развития инноваций, но и значительно повысить уровень трудоустройства выпускников, обеспечивая устойчивое развитие национальной экономики.

Университетские технопарки выступают в качестве важного фактора инновационного развития и создания благоприятной среды для трудоустройства молодых специалистов. На основе проведённого анализа можно сделать следующие ключевые выводы:

- **Интеграция науки и бизнеса** — технопарки способствуют коммерциализации научных исследований, обеспечивая создание инновационных продуктов и услуг, что способствует технологическому прогрессу и экономическому росту [4].
- **Поддержка молодых специалистов** — участие студентов и выпускников в разработке инновационных проектов не только увеличивает их профессиональные компетенции, но и способствует созданию новых рабочих мест в условиях растущей конкуренции на рынке труда [11].
- **Значимость зарубежного опыта** — примеры из Грузии, Азербайджана и Узбекистана демонстрируют важность комплексного подхода к развитию технопарков, где ключевыми составляющими являются модернизация инфраструктуры, активное взаимодействие между вузами и бизнесом, а также эффективное законодательное обеспечение инновационной деятельности [22].
- **Необходимость устранения проблем** — для успешного развития технопарков в Таджикистане требуется решение вопросов, связанных с недостаточным финансированием, слабой материально-технической базой, кадровым дефицитом и нестабильностью правовой поддержки [24].
- **Перспективы развития** — реализация рекомендаций по модернизации инфраструктуры, разработке новых образовательных программ и усилению государственной поддержки создаст условия для формирования устойчивой инновационной экосистемы, что положительно скажется на трудоустройстве выпускников и развитии национальной экономики [34].

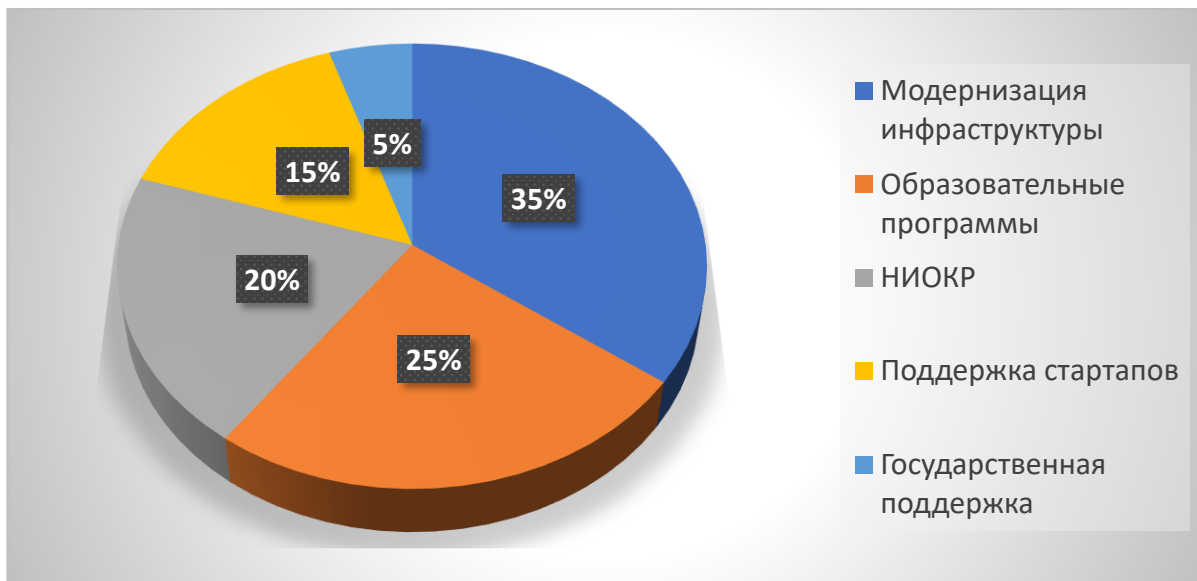
Основные выводы в виде списка:

- Интеграция образования, науки и бизнеса является фундаментом для развития университетских технопарков [4].
- Университетские технопарки способствуют повышению уровня квалификации выпускников и созданию новых рабочих мест [11].
- Зарубежный опыт демонстрирует, что совершенствование инфраструктуры и законодательной базы критически важно для успеха технопарков [22].
- Основные проблемы в Таджикистане включают недостаток финансовых ресурсов, слабую материально-техническую базу и кадровый дефицит [24].
- Реализация комплекса рекомендаций по модернизации образовательной и инновационной инфраструктуры позволит повысить конкурентоспособность экономики страны [34].

Таким образом, роль университетских технопарков в инновационном развитии и трудоустройстве выпускников Таджикистана является стратегически важной. Для достижения поставленных целей необходимо реализовать системный подход, объединяющий усилия государственных органов, образовательных учреждений, научных организаций и бизнеса. Это позволит создать полноценную инновационную экосистему, способную стать драйвером устойчивого экономического роста и развития человеческого капитала в Республике Таджикистан.

Ниже представлена диаграмма, демонстрирующая распределение инвестиционных ресурсов между основными направлениями инновационной деятельности (на основе сравнительного анализа зарубежного опыта):

Диаграмма 1. Распределения инвестиционных ресурсов в инновационные технологии для формирования эффективной инновационной экосистемы

Данный график иллюстрирует важность комплексного подхода в распределении финансовых ресурсов, подчёркивая необходимость инвестиций как в модернизацию инфраструктуры, так и в развитие образовательных программ и научно-исследовательских проектов.

Развитие университетских технопарков представляет собой стратегическую задачу для Республики Таджикистан, направленную на решение ряда социально-экономических проблем, таких как повышение уровня инновационности экономики, создание благоприятных условий для молодых специалистов и снижение безработицы. На основании анализа зарубежного опыта и исследований, проведённых в других странах региона, можно сделать вывод о необходимости комплексных мер, включающих модернизацию исследовательской инфраструктуры, совершенствование образовательных программ, усиление взаимодействия между вузами и бизнесом, а также обеспечение стабильной государственной поддержки [35]. Внедрение данных мер позволит не только повысить конкурентоспособность национальной экономики, но и создать устойчивую инновационную модель, способную преобразовать систему высшего образования и рынок труда в условиях глобальных вызовов и постоянных технологических изменений.

Дальнейшие исследования в данной области должны быть нацелены на выработку конкретных моделей и программ сотрудничества между государственными, академическими и коммерческими структурами, что позволит адаптировать лучшие мировые практики к специфике местных условий, обеспечить устойчивое развитие технологических парков и способствовать экономическому росту страны. Таким образом, университетские технопарки могут стать стратегическим инструментом реализации инновационной политики и драйвером социально-экономических преобразований, создавая благоприятную среду для формирования новых рабочих мест и повышения квалификации выпускников. Активная поддержка государства, модернизация инфраструктуры и привлечение инвестиций позволят обеспечить конкурентоспособное развитие науки и образования, положительно сказавшись на перспективу развития экономики Таджикистана.

ЛИТЕРАТУРА

1. Tojiddinov, S. (2022). The role of university technology parks in the innovative development of Tajikistan. *Central Asian Journal of Innovations*, 5(2), 45-58. Retrieved from <https://cajis.org/article/view/12345>.
2. World Bank. (2023). Digital transformation and economic development in Central Asia. Retrieved from <https://www.worldbank.org/en/region/eca/publication/digital-transformation-central-asia>.
3. United Nations Development Programme. (2021). Building innovation ecosystems for sustainable development. Retrieved from <https://www.undp.org/publications/innovation-ecosystems-sustainable-development>.
4. Etzkowitz, H., & Leydesdorff, L. (2000). The dynamics of innovation: From national systems and “Mode 2” to a Triple Helix of university-industry-government relations. *Research Policy*, 29(2), 109-123. Retrieved from <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0048733399000554>.
5. OECD. (2019). The knowledge economy and the role of innovation. Retrieved from <https://www.oecd.org/innovation/knowledge-economy-innovation.htm>.
6. Audretsch, D. B., & Feldman, M. P. (2004). Knowledge spillovers and the geography of innovation. *Handbook of Regional and Urban Economics*, 4, 2713-2739. Retrieved from <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S1574008004800831>.
7. Link, A. N., & Scott, J. T. (2007). The economics of university research parks. *Oxford Review of Economic Policy*, 23(4), 661-674. Retrieved from <https://academic.oup.com/oxrep/article/23/4/661/421073>.
8. World Economic Forum. (2020). How innovation drives economic growth. Retrieved from <https://www.weforum.org/agenda/2020/06/innovation-economic-growth-competitiveness/>
9. Asian Development Bank. (2022). Innovation and investment for sustainable growth in Central Asia. Retrieved from <https://www.adb.org/publications/innovation-investment-sustainable-growth-central-asia>.
10. Clark, B. R. (1998). Creating entrepreneurial universities: Organizational pathways of transformation. *Issues in Higher Education*, 12, 1-12. Retrieved from <https://www.emerald.com/insight/publication/issn/1571-0378>.
11. Youtie, J., & Shapira, P. (2008). Building an innovation hub: A case study of the transformation of university roles in regional technological and economic development. *Research Policy*, 37(8), 1188-1204. Retrieved from <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0048733308001020>.
12. European Commission. (2019). University-business cooperation: A key to innovation and employability. Retrieved from https://ec.europa.eu/education/resources-and-tools/university-business-cooperation_en.
13. UNESCO. (2021). Higher education and career development in the 21st century. Retrieved from <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000378901>.
14. Georgia Innovation and Technology Agency. (2023). Tech Park Georgia: Fostering innovation and startups. Retrieved from <https://gita.gov.ge/en/tech-park>.
15. World Bank. (2016). Georgia: Innovation and competitiveness project. Retrieved from <https://www.worldbank.org/en/results/2016/05/10/georgia-innovation-and-competitiveness>.
16. Lashkhi, M. (2016). As Georgia innovates, hidden talents are revealed. *World Bank Blogs*. Retrieved from <https://blogs.worldbank.org/europeandcentralasia/georgia-innovates-hidden-talents-revealed>.
17. OECD. (2022). Innovation policy in Georgia: Progress and challenges. Retrieved from <https://www.oecd.org/innovation/innovation-policy-georgia.htm>.
18. Mammadov, R. (2021). Technology parks as drivers of innovation in Azerbaijan. *Caucasus Journal of Economic Development*, 7(3), 89-102. Retrieved from <https://cjed.az/article/view/45678>.

19. Asian Development Bank. (2023). Regional innovation and technology parks in Azerbaijan. Retrieved from <https://www.adb.org/publications/regional-innovation-azerbaijan>.
20. Mirziyoyev, S. (2020). Strategy for the development of digital economy in Uzbekistan. Government of Uzbekistan. Retrieved from <https://strategy.uz/en/documents/digital-economy>.
21. World Bank. (2022). Human capital and innovation in Uzbekistan: Progress and prospects. Retrieved from <https://www.worldbank.org/en/country/uzbekistan/publication/human-capital-innovation>.
22. United Nations Economic Commission for Europe. (2021). Comparative analysis of innovation ecosystems in Central Asia and Eastern Europe. Retrieved from <https://unece.org/innovation-ecosystems-comparative-analysis>.
23. Tojiddinov, S., & Rahimov, A. (2023). Challenges of research infrastructure in Tajikistan's universities. Tajik Journal of Higher Education, 8(1), 12-25. Retrieved from <https://tjhe.tj/article/view/33456>.
24. International Monetary Fund. (2023). Financing innovation in Central Asia: Opportunities and constraints. Retrieved from <https://www.imf.org/en/Publications/central-asia-innovation-financing>.
25. UNDP. (2022). Brain drain and human capital in Tajikistan. Retrieved from <https://www.undp.org/tajikistan/publications/brain-drain-human-capital>.
26. Asian Development Bank. (2021). University-industry collaboration in Central Asia: Barriers and opportunities. Retrieved from <https://www.adb.org/publications/university-industry-collaboration-central-asia>.
27. World Bank. (2023). Legal and regulatory frameworks for innovation in Tajikistan. Retrieved from <https://www.worldbank.org/en/country/tajikistan/publication/innovation-legal-framework>.
28. OECD. (2020). Research and development in Central Asia: Gaps and opportunities. Retrieved from <https://www.oecd.org/innovation/central-asia-rd-gaps.htm>.
29. European Union. (2022). Best practices in research infrastructure development. Retrieved from https://ec.europa.eu/research/infrastructures/best-practices_en.
30. UNESCO. (2023). Modernizing higher education for innovation and employability. Retrieved from <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000389012>.
31. World Economic Forum. (2021). Fostering university-business collaboration for innovation. Retrieved from <https://www.weforum.org/agenda/2021/05/university-business-collaboration-innovation/>.
32. United Nations. (2022). State support for innovation ecosystems: Global best practices. Retrieved from <https://www.un.org/development/desa/publications/state-support-innovation-ecosystems>.
33. OECD. (2023). Building human capital for innovation in developing countries. Retrieved from <https://www.oecd.org/innovation/human-capital-developing-countries.htm>.
34. Asian Development Bank. (2023). Creating innovation ecosystems in Central Asia. Retrieved from <https://www.adb.org/publications/innovation-ecosystems-central-asia>.
35. United Nations Economic Commission for Europe. (2023). Adapting global innovation practices to local contexts. Retrieved from <https://unece.org/innovation-practices-local-contexts>.

ТАНЗИМИ ҒАЙРИТАРИФӢ ДАР ШАРОИТИ ҶАҲОНИШАВИИ ТИҶОРАТИ ХОРИҶӢ

Алиев Маҳмадҷон Бахронович -
н.и.и., и.в дотсенти кафедраи
фаъолияти гумрукии Донишгоҳи
байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкорӣи
Тоҷикистон, тел. +992935388042;
E-mail:mahmadjon.aliev@mail.ru

Нозимов Ансори Холбобоевич –
унвонҷӯи кафедраи фаъолияти
гумрукии Донишгоҳи давлатии
тиҷорати Тоҷикистон,
тел. +992988489299;
E-mail:ansori77@mail.ru

Аннотатсия. Дар мақолаи мазкур муаллифон масъалаи истифодаи танзими ғайритарифиро дар мавриди воридоту содироти молҳо аз сарҳади гумрукӣ, яъне баамалбарории чораҳои назоратиро бо мақсади танзими савдои хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон мавриди омузиш қарор додааст. Қайд карда шудааст, ки чораҳои гуногуни сиёсат: молиявӣ, техникӣ, маъмурӣ, қарзӣ ва савдо ба мақсади танзими савдои хориҷӣ нигаронида шуда, характери таъсиррасонӣ ба воридоту содироти мол ба Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳам доранд. Бояд қайд намуд, ки мақсади сертификатсиякунонии молу воситаҳои нақлиёт дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи сертификатсияи маҳсулот ва хизматрасонӣ муайян карда шуда, аз инҳо иборатанд: фароҳам овардани шароит барои фаъолияти корхонаҳо, ҳифзи истеъмолкунанда аз маҳсулоти пастсифат, назорати беҳатарии маҳсулот барои муҳити зист, ҳаёт, саломатӣ ва тасдиқи нишондодҳои сифати мол мебошад.

Калидвожаҳо: танзими ғайритарифӣ, фаъолияти гумрук, хизматрасониҳои гумрукӣ, гардиши тижорати хориҷӣ, сарҳади гумрукӣ, квотакунонӣ, савдои хориҷӣ, тарифи гумрукӣ, муносибатҳои гумрукӣ, робитаҳои хориҷӣ, литсензиякунонӣ.

Танзими ғайритарифӣ дар мавриди воридоту содироти мол аз сарҳади гумрукӣ, ин яъне баамалбарории чораҳои назоратӣ бо мақсади танзими савдои хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон бидуни ситонидани бочҳои гумрукӣ мебошад. Чораҳои гуногуни сиёсат: молиявӣ, техникӣ, маъмурӣ, қарзӣ ва савдо ба мақсади танзими савдои хориҷӣ (манъиятҳо, квотаҳо, иҷозатномадиҳӣ) нигаронида шуда, характери таъсиррасонӣ ба воридоту содироти мол ба Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳам (масалан, табиӣ санитарӣ, байторӣ, маҳдудиятҳои фитосанитарӣ) доранд.

Дар қонунгузории гумруки Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Қонун «Дар бораи тарифи гумрукӣ» мафҳуми «тадбирҳои сиёсати иқтисодӣ» шарҳ дода мешавад, аммо мафҳуми танзими ғайритарифӣ дар алоҳидагӣ дарҷ нагардидааст. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи фаъолияти савдои хориҷӣ» мазмуни ин тадбирҳоро медиҳад. Мувофиқи ин қонун, танзими давлатии фаъолияти савдои беруна, танзими молиявӣ, асъорӣ, қарзӣ, гумрукӣ, тарифӣ ва ғайритарифӣ, таъмини назорати содирот, муайян намудани сиёсат дар соҳаи сертификатсияи молро вобаста ба воридот ва содироти онҳо дар бар мегирад.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон зимни интиқоли молу воситаҳои нақлиёт тариқи сарҳади гумрукӣ ва ҳангоми барасмиятдарории онҳо бо дарназардошти ворид намудани тағйиру иловаҳо ба қонунгузории қарбӣ, аз ҷумла муқараротҳои ғайритарифии фаъолияти савдои беруна ҳуҷҷатҳои иҷозатномадиҳӣ, ҷудо гардидани квотаҳо,

сертификатсиякунонии ҳатмии молҳо, риояи назорати асър, риояи мамнӯбияту маҳдудиятҳо бо назардошти манфиатҳои иқтисодии кишвар, тамғагузории молҳои зерияксизӣ асосӣ мемонанд.

Қарорҳо барои молҳои иҷозатномадор ва квоташуда. Қабули қарор ҳангоми амалиёти гумрукии иҷозатномадиҳӣ ва квотаҳо дар асоси баҳисобирии давлатӣ ва назорати содироту воридоти молҳои муайян сурат мегирад. Бояд қайд намуд, ки асос барои қабули чунин қарор ҳуҷҷати тасдиқкунандаи давлати истехсоли мол ва қарорҳои дахлдор тибқи қонунгузории қорӣ баромад карда метавонанд.

Иҷозатнома ҳуҷҷати махсусест, ки ба мақсади амалиётҳои муайян аз ҷумла, воридоту содироти молҳо дар муҳлати муқараргардида (иҷозатномаҳои генералӣ) ва дар миқдори муайянгардидаи молу воситаҳои нақлиёт (иҷозатномаҳои яквақта, инфиродӣ) иҷозат дода мешавад. Иҷозатнома барои фаъолияти алоҳида бо пешниҳоди ариза аз ҷониби шахс ва баъд аз баррасӣ, қабул намудани қарор дар муҳлати муайян аз ҷониби мақоми ваколатдор оид ба масъалаҳои дахлдор тибқи қонунгузории қорӣ дода мешавад. Иҷозатнома дар ҳолати риоя нагардидани талаботи қонунгузории қорӣ аз ҷониби мақоми ваколатдор оид ба масъалаҳои дахлдор метавонад бозхонд гардад.

Квотакунонӣ дар фаъолияти тиҷорати хориҷӣ маҳдудиятҳои миқдорию арзишии – содирот ва воридот мебошанд, ки барои як давраи муайян ва намудҳои алоҳидаи молҳо бо мақсади фароҳам овардани шароити мусоиди гардиши тиҷорати хориҷӣ, бо дарназардошти ҳимояи манфиатҳои иқтисодии кишвар қорӣ карда мешавад. Квота дар фаъолияти тиҷорати хориҷӣ ин ҳисса дар арзиш ё миқдори умумии моли интиқолёбандаи ба иштирокчиёни фаъолияти иқтисодӣ хориҷӣ тақсимшаванда мебошад.

Қабули қарор дар бораи квота ва моли иҷозатномадор дар мақомоти гумрук дар якҷанд марҳила сурат мегирад. Мақсади асосии ин қарор санҷиши иҷозатнома ё варақаи иҷро (иҷозаи вазорату идораҳои алоҳида) барои дурустии расмият, пуррагии маълумот, мувофиқат ва муҳлати эътибор мебошад.

Қарорҳо дар хусуси сертификатсияи маҳсулот, яке аз талаботҳои махсус дар самти фаъолияти тиҷорати хориҷӣ мебошад. Яке аз амалиёти гумрукии низоми танзими ғайритарифии фаъолияти иқтисодӣ хориҷӣ, қабули қарори гумрукӣ оид ба сертификатсияи мол мебошад. Агар тибқи қонунгузории қорӣ ва санадҳои байналмилалӣ эътирофнамудаи кишвар мол таҳти сертификатсиякунонӣ бояд қарор гирад, мақомоти гумрук ҷиҳати барасмиятдарории гумрукӣ пешниҳоди сертификатро ҳатмӣ мешуморад.

Сертификаткунонии сифати мол ва хизматрасонӣ чараёнест, ки мутобиқати сифати молро ба талаботи муқарраршудаи қонунгузорӣ тасдиқ мекунад.

Мақсади сертификатсиякунонии молу воситаҳои нақлиёт «дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи сертификатсияи маҳсулот ва хизматрасонӣ» муайян карда шуда, аз инҳо иборатанд:

- фароҳам овардани шароит барои фаъолияти корхонаҳо, муассисаҳо, ташкилотҳо ва соҳибкорон дар бозори ягонаи молии Ҷумҳурии Тоҷикистон, инчунин барои иштирок дар ҳамкориҳои байналмилалӣ иқтисодӣ илмию техникӣ ва савдои байналмилалӣ;
- кумак ба истеъмолкунандагон дар интиҳоби маҳсулот;
- ҳифзи истеъмолкунанда аз маҳсулоти пастсифат (фурушанда, иҷрокунанда);
- назорати беҳатарии маҳсулот барои муҳити зист, ҳаёт, саломатӣ ва моликият;
- тасдиқи нишондодҳои сифати маҳсулот, ки аз ҷониби истеҳсолкунанда эълон шудааст.

Сертификати мутобиқат ҳуҷҷатест, ки тавассути он сертификатсияи мутобиқат ё аломати мутобиқати маҳсулот ва хизматрасонӣ ба стандартҳои муайян ё дигар ҳуҷҷатҳои илмию техникӣ баромад мекунад. Дар ин маврид сертификати мутобиқат ҳамчун ҳуҷҷат фаҳмида мешавад ва *аломатҳои мутобиқат* нишонаи аз ҷониби қонун

хифзшаванда мебошад, ки тибқи қоидаҳои сертификатсия»[10] дода мешавад.

Қарёни танзими ғайритарифии тичорати хориҷӣ аз якҷанд хусусиятҳо иборатанд, ки ҳар расмиёти он иҷозаи дахлдори шуъбаи давлатиро ба танзим медарорад, ба монанди:

- Вазорати кишоварзӣ - назорати фитосанитарӣ ва байториро ба уҳда дошта воридкунандагонро аз маҳсулотҳои растанӣ ва ҳайвонот бо сертификат таъмин менамояд;
- Вазорати нигоҳдории тандурустӣ – дар мавриди воридоти маводҳои барои тиб ва табобат таъингардида воридкунандагонро бо сертификат таъмин менамояд;
- Кумитаи Ҳифзи муҳити зист – воридкунандагони молеро, ки ба тозагии экологӣ ва гигиенӣ таълуқ доранд бо сертификат таъмин менамоянд;
- Вазорати қорҳои дохилӣ – иҷозатномадиҳиро ҷиҳати истифодаи яроқу аслиҳаи ғайриҳарбӣ таҳти назорати қатъӣ гирифта, барои гирифтани сертификат мусоидат менамояд;
- Вазорати фарҳанг – баъд аз ташҳиси мол иҷозатномаи дахлдори худро дар хусуси содироти сарватҳои фарҳангӣ аз Ҷумҳурии Тоҷикистон медиҳад;
- Вазорати алоқа – ҷиҳати барасмиятдарории таҷҳизоти радиоэлектронӣ ва - асбобҳои барои алоқа таъингардида иҷозатномаи дахлдор медиҳад;
- Хадамоти давлатии карантини растанӣ - дар мавриди воридоту содироти тухмҳои ғалладона ва растанӣ сертификати дахлдор медиҳад.

Бояд қайд намуд, ки қараёни назорати сертификатсиякунонӣ унсури мураккаби расмиёти танзими ғайритарифӣ буда, ҳангоми барасмиятдарорӣ хусусиятҳои хоси худро дорад. Қарори қабулгардида дар хусуси додани сертификат барои истифода ва истеъмол бешубҳа бояд дуруст бошад, зеро молҳое, ки ба бозори дохилии кишвар ворид мегарданд, дар баъзе ҳолатҳо молҳои мазкур хусусиятҳои дахлдори истеъмолиро надоранд. Ин қарён, ҳадафи асосии идоракунии раванди сертификатсияи мол дар бозори дохилии кишвар мебошад.

Қарорҳои асосӣ дар бораи таснифоти молҳо мувофиқи Номгуи молҳои фаъолияти иқтисоди хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Таснифи молҳо ченаки тарифии гумрукӣ ва танзими ғайритарифии фаъолияти тичорати хориҷӣ буда, раванди додани рамзи мушаххас ба маҳсулоти воридотӣ ё содиротӣ тавассути арзёбии дақиқи хусусиятҳо, таркиби химиявии он, муайян кардани таъиноти функционалӣ ва дараҷаи он аз коркард мебошад.

Кормандони гумрук, ки кори ин қараёнро таъмин мекунанд, масъулияти калон доранд ва ҳангоми иҷрои фаъолият бояд хеле дақиқкор бошанд. Барои он ки нозирони гумрук қарори дуруст қабул кунанд, онҳо бояд бо маълумоти зарурӣ таъмин бошанд ва дар самти номенклатураи маҳсулот дониши баланд дошта бошанд.

Вазифаи асосии ин раванд назорати дурусти рамзи мол аз ҷониби декларант барои барасмиятдарории гумрукии моли арзшуда мебошад, зеро ташкили дақиқи ин амалиёт асоси дуруст ҳисоб кардани бочҳои гумрукӣ ба моли декларатсияшаванда мебошад.

Қарорҳо дар бораи татбиқи чораҳои манъкунанда ва маҳдудкунанда. Чораҳои манъкунанда ва маҳдудкунанда қисми танзими ғайритарифӣ буда, тибқи принципҳо, тартиб ва шартҳои интиқоли молҳо ва воситаҳои нақлиёт аз сарҳади гумрукии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба амал бароварда мешаванд. Қабули қарор дар бораи чораҳои манъкунанда ва маҳдудкунанда аз ҷониби мақомоти гумрук бо назардошти санадҳои қонунгузорӣ ва меъёрии Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, фармону дастурҳои Хадамоти гумруки назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, инчунин дигар вазорату идораҳои истифода мешаванд.

Қоидаҳои СГТС (Созишномаи генералӣ оид ба тарифҳо ва тичорат) ва қонунҳое, ки дар давоми фаъолияти он таҳия шудаанд, истифодаи баъзе намудҳои маҳдудиятҳои ғайритарифиро манъ намеkunанд, (аз ҷумла чунин қатъномаҳо ба монанди мамнӯбиятҳо,

квотаҳо ва иҷозатномаҳо), аммо қоидаҳои муайянеро барои татбиқи онҳо муқаррар мекунад. Дар рафти гуфтушунди бисёртарафаи тичоратӣ дар Токио ва Уругвай кодексҳо тартиб дода шуданд, ки дар онҳо қоидаҳои катъии истифодаи навъҳои алоҳидаи маҳдудиятҳои ғайритарифӣ муқаррар карда шудаанд. Айни замон дар таҷрибаи ҷаҳонӣ кодексҳои зерин ба монанди: Кодекс дар бораи монеаҳои техникӣ, Кодекси иҷозатномадиҳии воридот, Кодекси нархгузорӣ ва Кодекси харидаи давлатӣ амал мекунад, ки истифодаи монеаҳои ғайритарифиро танзим мекунад. Ҳамаи онҳо дар натиҷаи даври Токио қабул карда шуданд. Дар рафти гуфтушунидҳо як қатор созишномаҳои нав қабул карда мешаванд.

Тадбирҳои ғайритарифӣ ду гурӯҳи калонро дар бар мегиранд: тадбирҳое, ки ҳадафашон маҳдуд кардани содирот ё воридот ё танзими савдои хориҷӣ (маҳдудиятҳои микдорӣ, иҷозатномаҳо, мамнӯъиятҳо ва ғ.) ва тадбирҳое, ки мавзӯи сиёсати техникӣ, стандартҳои тандурустӣ, стандартҳои экологӣ, беҳатарӣ ва ғайраҳо мебошанд. Дар каталоги тадбирҳои ғайритарифӣ наздики 600 намунаи тадбирҳои ғайритарифӣ мавҷуданд. Қоидаҳои СГТС ва муқаррароти СУС (Созмони умумиҷаҳонии савдо) дорои принципҳои мебошанд, ки рафти савдои хориҷии давлатро хангоми истифодаи чораҳои ғайритарифӣ роҳнамоӣ мекунад.

Маҳдудиятҳои маъмултарики ғайритарифӣ, ки ҳоло истифода мешаванд, - категорияҳои зеринро дар бар мегиранд:

- Маҳдудиятҳои микдорӣ ва ҳамин гуна чораҳои маъмурӣ: квотаҳои воридотӣ, маҳдудиятҳои содирот, иҷозатномадиҳӣ, маҳдудиятҳои ихтиёрии содирот, маҳдудиятҳои асёрӣ ва дигар чораҳои назорати асёрӣ-молиявӣ, манъкунӣ, талаботҳои дохилии истифодаи ҳатмии моли ватанӣ дар истеҳсоли маҳсулоти тайёр.
- Боҷҳои ғайритарифӣ, андозҳо, тадбирҳои молиявӣ: пасандозҳои пешпардохти воридотӣ, андозҳои тағйирёбанда, боҷҳои иловагии гумрукӣ, боҷҳои зиддидемпингӣ ва чубронӣ, андозбандии сарҳадӣ.
- Амалиётҳои маҳдудкунандаи ҳукумат вобаста ба интиқоли мол аз сарҳади гумрукӣ бо мақсади ҷимояи манфиатҳои иқтисодии кишвар.
- Субсидияҳо ва дигар квотаҳо ба содиркунандагон ё соҳаҳои воридотивазкунанда, системаи афзалиятнок (барои корхонаҳои милли) барои иҷрои барномаҳои давлатӣ, чораҳои маҳдудкунӣ вобаста ба системаи нақлиётӣ, сиёсати рушди минтақавӣ, ки барои минтақаҳои алоҳида имтиёзҳо муқаррар намуда (барои содирот ва воридот) истифода мебаранд, ки гардиши савдоро дар самти муайян бозмедорад.
- Тартиб ва расмиятҳои гумрукӣ: дар ҳолатҳое, ки онҳо аз меъёрҳои муқаррарӣ ва аз ҷониби умум қабулшуда зиёд буда онҳоро ба монеаи иловагӣ дар тичорат табдил медиҳад. Айнан ҳамин ҳолат нисбати ҳуҷҷатҳое, ки барои барасмиятдарории гумрукӣ заруранд, дахл дорад. Ин махсусан ба ҳолатҳое дахл дорад, ки содиркунандагон ва воридкунандагон аз ҷимояи мустақили судӣ истифода бурда наметавонанд (ё аз он маҳруманд). Роҳҳои бартараф кардани ин гурӯҳи монеаҳои ғайритарифӣ дар Конвенсия оид ба соддагардонӣ ва ҳамоҳангсозии расмиёти гумрукӣ (Конвенсияи Киото) ба таври муфассал танзим шудаанд.

• Монеаҳои техникӣ дар савдо: «меъёрҳо ва стандартҳои санитарии ветеринарӣ дар мавридҳое, ки онҳо ба содирот ё воридоти мол монеъ мешаванд ё бевосита нисбат ба молҳои хориҷӣ таъйид (дискриминатсия) мекунад; стандартҳои саноатӣ ва талаботи беҳатарӣ; талабот ба бастабандӣ ва тамғагузории молҳо, аз ҷумла тамғаҳои молӣ. Ҳоло ин гурӯҳи чораҳо аз ҷониби Кодекси монеаҳои техникӣ танзим гардида, дар он ба таври возеҳ гуфта мешавад, ки чораҳои дар боло зикршуда набояд тавре таҳия ё татбиқ карда шаванд, ки монеа дар тичорати байналмилалӣ эҷод кунанд» [4].

Танзими микдорӣ. Ҳолати аз ҳама муҳим дар нишондиҳандаҳо шароитест, ки дар он маҳдудиятҳои микдорӣ иҷозат дода мешаванд. «Барои қоидаи умумӣ се истисно

вучуд дорад:

- маҳдудиятҳои содирот барои пешгирии норасоии ғизо;
- маҳдудиятҳо вобаста ба татбиқи стандартҳо ва қоидаҳои тасниф, ба навъҳо ҷудо кардан ва фуруши моли дар савдои байналмилалӣ муомилотшаванда» [6];
- маҳдудиятҳои воридоти ҳама гуна маҳсулоти хоҷагии қишлоқ ва моҳидорӣ, ки барои ба амал баровардани тадбирҳои ҳукумат оид ба ислоҳи вазъияти бозорҳои дахлдори моли ватанӣ (бо мақсади бартараф намудани истеҳсоли зиёдатӣ) заруранд.

Созишнома дар бораи тартиби иҷозатномадиҳии воридот. Он ба содда ва муттаҳид кардани расмиятҳо ҳангоми додани иҷозатномаҳои воридотӣ нигаронида шудааст. Созишнома таъкид мекунад, ки додани иҷозатномаҳои воридотӣ бояд дар асоси қоидаҳои мавҷудай СГТС, дар асоси ғайри таъйиз нисбат ба ҳамаи воридкунандагон ва содиркунандагон анҷом дода шавад. Тарафҳои Созишнома вазифадоранд, ки тамоми қоидаҳои инчунин, қоидаҳои марбут ба иҷозатномадиҳии воридотро интишор кунанд. Моддаи 3 Созишнома қоидаҳои расмие муқаррар мекунад, ки тарафҳои Шартнома ҳангоми додани иҷозатномаҳои инфиродӣ дар доираи контингентҳо бояд риоя шаванд. Дар Шартнома таъкид шудааст, ки тартиби тақсими ин гуна иҷозатномаҳо набояд монеаҳои тичоратро ба ғайр аз монеаҳои ҳуди контингент эҷод кунанд. Инчунин пешбинӣ шудааст, ки тибқи дархост ба тарафҳои Созишнома тамоми маълумоти мавҷуда оид ба фаъолияти иҷозатномадиҳии инфиродӣ дар ҳар як кишвари иштирокчӣ пешниҳод карда мешавад. Дар созишнома пешбинӣ шудааст, ки додани иҷозатнома дар мамлакат дар як муассисаи давлатӣ мутамарказ карда шавад. Созишнома аз ҳамаи кишварҳои иштирокчӣ талаб мекунад, ки таҷрибаҳои миллии иҷозатномадиҳӣ ва қонунгузориҳои худро дар ин соҳа ба муқаррароти Созишнома мутобиқ созанд.

Озодиҳои транзит. Ин модда ду ӯҳдадориҳои асосиро дар бар мегирад:

- аз моли транзитӣ беасос пардохт ситонида нашавад;
- транзити озоди молҳои тарафҳои шартномавӣ таъмин карда шавад.

Матни моддаи «транзитро муайян мекунад: озодиҳои транзитро тавассути қаламрави тарафҳои аҳдкунанда муқаррар мекунад, яъне озод кардани моли транзитӣ аз боҷҳои гумрукӣ ва аз ҳама гуна пардохтҳои транзитӣ ё дигар пардохтҳои вобаста ба транзит муқарраршуда»[9]. Барои ду намуди пардохтҳои истисноӣ вучуд доранд: барои нақлиёт, инчунин онҳое, ки ба хароҷоти маъмурӣ ё арзиши хизматрасонӣ мувофиқанд. Ҳама пардохтҳо ва қоидаҳои, ки тарафҳои шартномавӣ вобаста ба ҳама нақли транзитӣ муқаррар кардаанд, бояд мӯътадил буда, шароити транзитро ба инобат гиранд ва ба принципи бештар мусоидатари тичорат мувофиқат кунанд. Таъйиз(дискриминатсия) дар асоси он, ки мол тавассути қаламрави яке аз кишварҳои иштирокчӣ транзитӣ буд, манъ аст. Ин принципҳо ба ҳама нақли транзити ҳавоии мол дахл доранд, аммо на ба ҳаракати транзити ҳавопаймоҳо.

Дар робита ба гуфтаҳои боло, таҷрибаи ҳама нақли транзитӣ тавассути қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон бояд бодикқат омӯхта шавад, бахусус аз нуқтаи назари таъйиз дар асоси кишваре, ки қаблан бор аз қаламрави он кишвар гузаштааст. Дар навбати худ, Ҷумҳурии Тоҷикистон бояд омода бошад, ки ба СГТС маълумоти пурра дар бораи шароити транзит тавассути қаламрави худ пешниҳод кунад ва мутобиқати - қоидаҳои миллиро ба муқаррароти СГТС нишон диҳад. Ин масъалаҳо бояд бо идораҳои дахлдор мувофиқа карда шаванд.

Манъи содирот ва воридот асосан бо моддаҳои XI, XX ва XXI СГТС танзим карда мешаванд. Моддаи XI имкон медиҳад, ки дар як қатор мавридҳо манъи воридот ва содирот татбиқ карда шавад. Ба инҳо мамнуъиятҳо ё маҳдудиятҳои содироти ҳама гуна молҳо аз кишварҳо бинобар нарасидани онҳо дар бозори дохилӣ (ё барои пешгирии ташаккули камомад), инчунин воридот вобаста ба татбиқи стандартҳо ё қоидаҳои оид ба гурӯҳбандӣ, навъбандӣ ва ё фуруши мол дар савдои байналхалқӣ мансуб мебошанд.

Моддаи ХХ СГТС барои истифодаи як қатор чораҳо, аз ҷумла мамнӯбиятҳо ва маҳдудиятҳо бо сабабҳои ҳифзи ҳуқуқҳои шахрвандӣ, ҳифзи ҳаёт ва саломатии аҳоли, ҳайвонот ва наботот, инчунин тадбирҳои вобаста ба воридот ва содироти тилло ва нукра, ки барои ҳифзи сарватҳои табиӣ барқарорнашаванда истифода мешаванд, равона гардидааст. Инчунин, барои иҷрои уҳдадорихои созишномаҳои байниҳукумати оид ба молҳои вобаста ба маҳдуд кардани содироти молҳои ватанӣ, ки барои таъмини онҳо бо саноати милли зарур аст, дар даврахое, ки нархи онҳо аз нархҳои ҷаҳонӣ пасттар аст иҷозат медиҳад.

Истилоҳи «монеаҳои техникӣ» (чораҳо) як гурӯҳи калони тадбирҳои сиёсати техниро дар бар мегирад: стандартҳо, системаҳои ченкунии мутобикати сифат, стандартҳои бехатарӣ, қоидаҳои бастабандӣ ва тамғагузори мол. Илова бар ин, он талаботи сиёсати маъмуриро дар бар мегирад: шаклҳои ҳуҷҷатҳо, маълумоте, ки бояд ҳатман ба мол замиа карда шаванд, талаботҳои санҷиши пеш аз боркашонӣ, васеъ кардани расмиятҳои гумрукӣ ва ҳуҷҷатҳо, стандартҳо ва талаботҳои санитария байторӣ, аз ҷумла чораҳои ҳифзи муҳити зист ва ва ғайра.

Махзани маълумоте, ки аз ҷониби котиботи ЮНКТАД(Конфронси созмони Милали муттаҳид оид ба тичорат ва рушд) ва Созмони умумиҷаҳонии савдо пурра бо номи «чораҳои техникӣ» вуҷуд доранд, ба ҷунин гуруҳҳо ҷудо мешаванд: дастурҳои техникӣ ва меёрҳо; меёрҳои фитосанитарӣ; стандартҳои экологӣ, тадбирҳои таъмини амнияти милли; мушаххасоти техникӣ; талабот ба тамғагузорӣ ва бастабандии мол; талабот ба маълумоте, ки тамғакоғазҳо ва бастаи молро бояд дар бар гиранд ва як қатор дигарҳо.

Ба ҳамаи тадбирҳое, ки ба ин гуруҳи калон дохил мешаванд, умумияти он аст, ки онҳо ҳамчун асбоби сиёсати техникӣ ва маъмури хизмат мекунанд, истифодаи онҳо бо мулоҳизаҳои санитария ветеринарӣ ва экологӣ, бехатарии техникӣ ва дигар сабабҳои ба ин монанд (ғайритичоратию сиёсӣ) ба амал меояд.

Дар баробари ин, таҷрибаи воқеии хориҷӣ нолатҳои зиёди истифодаи стандартҳои техникӣ, санитарӣ ва дигарро бо мақсади ғайри бозори дохилӣ дар бар мегирад ва баъдан ин стандартҳо нисбат ба усулҳои сиёсати техникӣ ва дигар сиёсатҳои бештар тафсири протекционизм мегарданд. Пойгоҳҳои маълумот дар ин соҳа, ки дар котиботи ЮНКТАД ва СУС мавҷуданд, дар бораи самтҳо ва шаклҳои асосии истифодаи ҷунин монеаҳои техникӣ тасаввурот медиҳанд.

Ҳамин тавр, дар ҳулоса бояд қайд намуд, ки фаъолияти самарабахши ташкилотҳои хизматрасон метавонанд барои рушди гардиши тичорати хориҷӣ, ҳимояи бозори дохилӣ ва амнияти иқтисодии кишвар заминаи мусоид фароҳам оваранд. Барои роҳандозии густурдаи амалиётҳои интиқоли молу воситаҳои нақлиёт аз сарҳади гумрукӣ татбиқи ҳадафҳои мақсаднок ва ба таври мукамал таҳиягардида зарур аст. Махсусан дар шароити муосир, ки рақобат миёни ташкилотҳои хизматрасон дар самти фаъолияти иқтисоди хориҷӣ афзудааст, бояд хизматрасониҳо бо назардошти вазъи бозори минтақа ва имкониятҳои иштирокчиёни фаъолияти иқтисоди хориҷӣ таҳия карда шаванд.

Дар мақола ба пуррагӣ ҳама паҳлуҳои тартиб, номгӯ ва расмӣҳои ҳуҷҷатҳои иҷозатномадиҳӣ ҳангоми интиқоли молу воситаҳои нақлиёт аз сарҳади гумрукии Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳти омӯзиш қарор дода шуд. Омӯзиши вазъи муосири низомии хизматрасониҳо гувоҳӣ медиҳад, ки ташкилотҳои хизматрасон дар самти батанзимдарории ғайритарифӣ давра ба тақвият ёфта, ҳолати рақобатпазирро таҳким бахшида истодаанд. Дар баробари ин, ҷиҳати бозҳам ба тартиби муаян ва содда намудани ҳуҷҷатҳои иҷозатномадиҳӣ зарурият ба амал меояд, ки фаъолияти худро вобаста ба ҷаҳонишави тичорати хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон пайваста тақмил диҳанд.

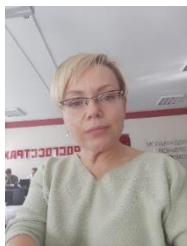
АДАБИЁТ

1. Блинов // М., Городецкий А.Е. Амниятӣ иқтисодӣ ва сиёсати ислоҳот.-Назария, методология ва амалияи фаъолияти гумрук: маҷмӯаи корҳои илмӣ дар 2 қисм/Рад. Блинова Ю. М.—М.: РИО РТА, 1996. Қисми 1, с. 16.
2. Блинов // М., Городецкий А.Е. Амниятӣ иқтисодӣ ва сиёсати ислоҳот.-Назария, методология ва амалияи фаъолияти гумрук: маҷмӯаи корҳои илмӣ дар 2 қисм/Рад. Блинова Ю. М.—М.: РИО РТА, 1996. Қисми 1, с. 16.
3. Геродот. История в девяти книгах / Пер. Г. А. Строгановского А., 1972; Кулишер И. М. История русской торговли до девятнадцатого века включительно— Петербург: Атеней, 1923. С. 32.
4. Карпович Наталья Викторовна Понятие нетарифных барьеров в мировой торговле агропродовольственными товарами и направления их выявления. Экономические вопросы развития сельского хозяйства Беларуси. 2021. № 49 (49). С. 155-171
5. Косолапов Н. Теоретические исследования международных отношений// Мировая экономика и международные отношения — М.: 1998, № I. С. 82.
6. Комментарий к Федеральному закону от 8 декабря 2003 г. N 164-ФЗ "Об основах государственного регулирования внешнеторговой деятельности" (Борисов А.Н.) (постатейный). - "Деловой двор", 2025 г.
7. Катаев А.Х., Раджабов Р.К., Тошматов М. Основы внешнеэкономических связей/ А.Х. Катаев, Р.К.Раджабов, М. Тошматов.-Душанбе: Ирфон, 2001.
8. Концепция развития таможенных органов Республики Таджикистан: офиц.текст. - Душанбе, ТСРТ, 2008.
9. Некрасов В.А. О гармонизации таможенных режимов транзита товаров и транспортных средств, предусмотренных законодательствами Российской Федерации и Республики Казахстан с общепризнанными нормами и принципами международного права. Юридические науки. 2006. № 5. С. 124-139
10. Конуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи сертификатсияи маҳсулот ва хизматрасонӣ», №314 аз 23.01.2020.
11. Раджабов Р.К., Хикматов С.И., Джабборов А.И. Экономика таможенного дела / Р.К. Раджабов, С.И. Хикматов, А.И. Джабборов.- Душанбе: Сумани Кудрат, 2013. -184 с.
12. Хабибов С., Джамshedов М. Международная торговля / С. Хабибов, М. Джамshedов. – Душанбе: Ирфон, 2007. -265с.

МАЪЛУМОТ ДАР БОРАИ БАРОМАДКУНАНДАГОН ИНФОРМАЦИЯ О ДОКЛАДЧИКАХ

Назарзода Хайрулло Холназар - д.т.н., профессор,
Ректор Таджикского государственного университета коммерции.

Писаренка Жанна Викторовна, д.э.н., профессор кафедры управления рисками и страхования Санкт-Петербургского государственного университета, на тему: “Использование страховых механизмов для разработки современных подходов к управлению техногенными рисками: опыт Китая и возможности его применения в Таджикистане”

Шамсуддинов Баходир Рахимович, д.э.н., Национального университета Узбекистана имени Мирзо Улугбека, на тему: “Рынок страхования жизни в Узбекистане: современное состояние, проблемы и перспективы развития”

Новиков В.В., к.ф.-м.н., Председатель Правления Ассоциации гильдии актуариев (Российская Федерация), на тему: “Актуарии и андеррайтинг - партнерство или конкуренция?”

Хайдаров Саидмухтор Джафарович
Генеральный директор ООО "Страховой организации Мехнат".
Магистр делового администрирования, Тема: "Insurtech - будущее развития страхового рынка Таджикистана"

Цыганов Александр Андреевич, д.э.н., профессор, заведующий кафедрой страхования и экономики социальной сферы Финансовый университет при Правительстве Российской Федерации, на тему: “Проблемы и перспективы внедрения ESG- и ЭКГ- рейтингов на российском страховом рынке”

Улугходжаева Хосият Рауфовна – доктор экономических наук, профессор кафедры финансов и страхования Таджикского национального университета, на тему: «Проблемы совершенствования налоговой системы в условиях цифровизации экономики».

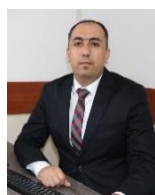

Шоназарзода Никора – кандидат экономических наук, доцент кафедры налогообложения и страхования Таджикского государственного университета коммерции. на тему: «Система социального страхования в Республике Таджикистан: проблемы и рекомендации»

ОРГАНИЗАЦИОННЫЙ КОМИТЕТ:

Первый проректор, проректор по учебной работе,
к.э.н., доцент Курбонов Абдукарим Рахимович

Проректор по науке и международным связям
к.э.н., доцент Машокиров Джамшед Ньматуллоевич

Начальник управления науки и инновации
к.э.н., доцент Султонов Зоиршо Султонович

Заведующий кафедрой финансы и страхование
к.э.н., доцент Дустматов Баходур Муродович

Развитие рынка страхования стран СНГ в условиях цифровой экономики

Таджикский государственный университет коммерции
Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон
734061, ш. Душанбе к. Деҳотӣ 1/2

